

कृषि डायरी

२०७०

कृषि सूचना तथा सञ्चार केन्द्र

प्रकाशकः
नेपाल सरकार
कृषि विकास मन्त्रालय
कृषि सूचना तथा सञ्चार केन्द्र
हरिहरभवन, ललितपुर

फोन : ५५२५६१७, ५५२२२४८, फ्याक्स: ५५२२२५८
E-mail: agroinfo@wlink.com.np
Website: www.aicc.gov.np

डिजाइन/छपाई: हिमालय प्रिन्टिङ्ग अफसेट प्रेस प्रा.लि.
मध्यपुर ठिमी-१५, गढाघर, भक्तपुर
फोन नं. : ०१-६६३४१५९

व्यक्तिगत विवरण

नाम : _____

पद : _____

कार्यालयको नाम : _____

ठेगाना : _____

फोन : _____

फ्याक्स : _____

इमेल : _____

वेबसाईट : _____

मोवाइल : _____

स्थायी ठेगाना : _____

फोन : _____

कर्मचारी संचयकोष नं. : _____

नागरिक लगानी कोष नं. : _____

चालक अनुमति पत्र नं. : _____

राहदानी नं. : _____

सावधिक जीवन बीमा कोष नं. : _____

जीवन बीमा नं. : _____

रक्त समूह : _____

कुनै दुर्घटना भएमा खबर गरिदिनुहोस् : _____

कार्य योजना (WORK PLAN)

वैशाख-२०७०				APR/MAY-2013		
आईतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहीबार THU	शुक्रबार FRI	शनिवार SAT
१ 14	२ 15	३ 16	४ 17	५ 18	६ 19	७ 20
८ 21	९ 22	१० 23	११ 24	१२ 25	१३ 26	१४ 27
१५ 28	१६ 29	१७ 30	१८ 1	१९ 2	२० 3	२१ 4
२२ 6	२३ 7	२४ 8	२५ 9	२६ 10	२७ 11	२८ 12
२९ 13	३० 14	३१ 15				

जेष्ठ-२०७०				MAY/JUNE-2013		
आईतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहीबार THU	शुक्रबार FRI	शनिवार SAT
			१ 15	२ 16	३ 17	४ 18
५ 19	६ 20	७ 21	८ 22	९ 23	१० 24	११ 25
१२ 26	१३ 27	१४ 28	१५ 29	१६ 30	१७ 31	१८ 1
१९ 2	२० 3	२१ 4	२२ 5	२३ 6	२४ 7	२५ 8
२६ 9	२७ 10	२८ 11	२९ 12	३० 13	३१ 14	

कार्य योजना (WORK PLAN)

आषाढ-२०७०				JUNE/JULY-2013		
आईतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहीबार THU	शुक्रबार FRI	शनिवार SAT
३० 14	३१ 15					१ 15
२ 16	३ 17	४ 18	५ 19	६ 20	७ 21	८ 22
९ 23	१० 24	११ 25	१२ 26	१३ 27	१४ 28	१५ 29
१६ 30	१७ 1	१८ 2	१९ 3	२० 4	२१ 5	२२ 6
२३ 7	२४ 8	२५ 9	२६ 10	२७ 11	२८ 12	२९ 13

श्रावण-२०७०				JULY/AUG-2013		
आईतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहीबार THU	शुक्रबार FRI	शनिवार SAT
		१ 16	२ 17	३ 18	४ 19	५ 20
६ 21	७ 22	८ 23	९ 24	१० 25	११ 26	१२ 27
१३ 28	१४ 29	१५ 30	१६ 31	१७ 1	१८ 2	१९ 3
२० 4	२१ 5	२२ 6	२३ 7	२४ 8	२५ 9	२६ 10
२७ 11	२८ 12	२९ 13	३० 14	३१ 15	३२ 16	

कार्य योजना (WORK PLAN)

भाद्र-२०७०				AUG/SEPT-2013		
आईतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहीबार THU	शुक्रबार FRI	शनिवार SAT
३० 15	३१ 16					१ 17
२ 18	३ 19	४ 20	५ 21	६ 22	७ 23	८ 24
९ 25	१० 26	११ 27	१२ 28	१३ 29	१४ 30	१५ 31
१६ 1	१७ 2	१८ 3	१९ 4	२० 5	२१ 6	२२ 7
२३ 8	२४ 9	२५ 10	२६ 11	२७ 12	२८ 13	२९ 14

आश्विन-२०७०				SEPT/OCT-2013		
आईतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहीबार THU	शुक्रबार FRI	शनिवार SAT
		१ 17	२ 18	३ 19	४ 20	५ 21
६ 22	७ 23	८ 24	९ 25	१० 26	११ 27	१२ 28
१३ 29	१४ 30	१५ 1	१६ 2	१७ 3	१८ 8	१९ 5
२० 6	२१ 7	२२ 8	२३ 9	२४ 10	२५ 11	२६ 12
२७ 13	२८ 14	२९ 15	३० 16	३१ 17		

कार्य योजना (WORK PLAN)

कार्तिक-२०७०					OCT/NOV-2013	
आईतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहीबार THU	शुक्रबार FRI	शनिवार SAT
					१ 18	२ 19
३ 20	४ 21	५ 22	६ 23	७ 24	८ 25	९ 26
१० 27	११ 28	१२ 29	१३ 30	१४ 31	१५ 1	१६ 2
१७ 3	१८ 4	१९ 5	२० 6	२१ 7	२२ 8	२३ 9
२४ 10	२५ 11	२६ 12	२७ 13	२८ 14	२९ 15	

मार्ग-२०७०					NOV/DEC-2013	
आईतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहीबार THU	शुक्रबार FRI	शनिवार SAT
३० 15						१ 16
२ 17	३ 18	४ 19	५ 20	६ 21	७ 22	८ 23
९ 24	१० 25	११ 26	१२ 27	१३ 28	१४ 29	१५ 30
१६ 1	१७ 2	१८ 3	१९ 4	२० 5	२१ 6	२२ 7
२३ 8	२४ 9	२५ 10	२६ 11	२७ 12	२८ 13	२९ 14

कार्य योजना (WORK PLAN)

पौष-२०७०				DEC2013/JAN-2014		
आईतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहीबार THU	शुक्रबार FRI	शनिवार SAT
	१ 16	२ 17	३ 18	४ 19	५ 20	६ 21
७ 22	८ 23	९ 24	१० 25	११ 26	१२ 27	१३ 28
१४ 29	१५ 30	१६ 31	१७ 1	१८ 2	१९ 3	२० 4
२१ 5	२२ 6	२३ 7	२४ 8	२५ 9	२६ 10	२७ 11
२८ 12	२९ 13	३० 14				

माघ-२०७०				JAN/FEB-2014		
आईतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहीबार THU	शुक्रबार FRI	शनिवार SAT
			१ 15	२ 16	३ 17	४ 18
५ 19	६ 20	७ 21	८ 22	९ 23	१० 24	११ 25
१२ 26	१३ 27	१४ 28	१५ 29	१६ 30	१७ 31	१८ 1
१९ 2	२० 3	२१ 4	२२ 5	२३ 6	२४ 7	२५ 8
२६ 9	२७ 10	२८ 11	२९ 12			

कार्य योजना (WORK PLAN)

फाल्गुण-२०७०				FEB/MAR-2014		
आईतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहीबार THU	शुक्रबार FRI	शनिवार SAT
				१ 13	२ 14	३ 15
४ 16	५ 17	६ 18	७ 19	८ 20	९ 21	१० 22
११ 23	१२ 24	१३ 25	१४ 26	१५ 27	१६ 28	१७ 1
१८ 2	१९ 3	२० 4	२१ 5	२२ 6	२३ 7	२४ 8
२५ 9	२६ 10	२७ 11	२८ 12	२९ 13	३० 14	

चैत्र-२०७०				MAR/ARP-2014		
आईतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहीबार THU	शुक्रबार FRI	शनिवार SAT
३० 13						१ 15
२ 16	३ 17	४ 18	५ 19	६ 20	७ 21	८ 22
९ 23	१० 24	११ 25	१२ 26	१३ 27	१४ 28	१५ 29
१६ 30	१७ 31	१८ 1	१९ 2	२० 3	२१ 4	२२ 5
२३ 6	२४ 7	२५ 8	२६ 9	२७ 10	२८ 11	२९ 12

नेपालको कृषि तथ्याङ्क

१. अवस्थिति:	
उत्तरी अक्षांस	२६० २२" देखि ३०० २७"
पूर्वी देशान्तर	८०० ४" देखि ८८० १२"
२. नेपालको कुल क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	१,४७,१८१
क) हिमाली क्षेत्र	५१,८१७
ख) पहाडी क्षेत्र	६१,३४५
ग) तराई क्षेत्र	३४,०१९
३. भू-उपयोग (हेक्टर)	
क) खेती गरिएको जमिन	३०,९१,०००
ख) खेती नगरिएको खेती योग्य जमिन	१०,३०,०००
ग) वनजंगल	५८,२८,०००
घ) चरन	१७,६६,०००
ङ) पानी	३,८३,०००
च) अन्य	२६,२०,०००
४. कुल गार्हस्थ्य उत्पादन मूल्यमा (रु. दश लाखमा), २०११/१२	
क) कृषि क्षेत्र	५१५७६७
ख) गैह्र कृषि क्षेत्र	९५२८५०
कूल	१४६८६१७
५. जनसंख्या (२०६८)	२,६४,९४,५०४
क) पुरुष	१,२८,४९,०४१ (४८.५०%)
ख) महिला	१,३६,४५,४६३ (५१.५%)
ग) जनसंख्या वृद्धिदर प्रतिशत	१.३५%
घ) जनघनत्व प्रति वर्ग कि.मि.	१८० प्रति वर्ग किलोमिटर
ङ) कृषिमा संलग्न जनसंख्या प्रतिशत	६५.६
च) कोरा जन्मदर (हजारमा)	२४.३
छ) कोरा मृत्युदर (हजारमा)	८.३
ज) घर परिवार संख्या	५४,२७,३०२
झ) शिशु मृत्यु दर	४६.००
ञ) औषत आयु	६४.१
ट) साक्षरता प्रतिशत	६५.९

६. सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर), २०१०/११ सम्म	१२,५४,२७२
७. पशु संख्या, २०११/१२	
प्रकार	संख्या
क) गाई	७२,४४,९४४
ख) भैंसी	५१,३३,१३९
ग) भेडा	८७,२६७
घ) बाख्रा	९५,१२,९५८
ङ) बंगुर	११,३७,४८९
च) कुखुरा	४,५१,७१,१८५
छ) हाँस	३,७६,९१६
ज) दूधदिने गाई	९,९८,९६८
झ) दूधदिने भैंसी	१३,३१,०३७
ञ) अण्डादिने कुखुरा	७९,०७,४६८
ट) अण्डादिने हाँस	१,७४,९७८
८. दूध उत्पादन (मे.टन), २०११/१२	१६,२२,७५१
क) गाईको दूध	४,६८,९१३
ख) भैंसीको दूध	११,५३,८३८
९. मासु उत्पादन (मे.टन) २०११/२०१२	२,८७,९३०
क) राँगा/भैंसी	१,७२,४१४
ख) भेडा	२,७२०
ग) खसी/बोका	५३,९५६
घ) बंगुर	१८,२७७
ङ) कुखुरा	४०,३४६
च) हाँस	२१७
१०. अण्डा उत्पादन (हजारमा)	८,०१,३७०
क) कुखुरा	७,८८,३१०
ख) हाँस	१३,०६०
११. ऊन उत्पादन (के.जि.)	५,८७,०१७
१२. माछा उत्पादन (मे.टन)	५६,०००

विभिन्न बालीको क्षेत्रफल र उत्पादन

क्र.सं.	बाली	२००९ / २०१०		२०१० / २०११		२०११ / २०१२	
		क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादन (मे.टन)	क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादन (मे.टन)	क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादन (मे.टन)
१.	अन्न बाली	१,९०१,८६४	३,७३८,८३३	३,४,६८,५०९	८६,०६,७४२	३४८४५३१	९४५७७२२
	क. धान	१४,८१,२८९	४०,२३,८२३	१४,९६,४७६	४४,६०,२७८	१५३१४९३	५०७२२४८
	ख. मकै	८७,५६६०	१८,५५,१८४	९,०६,२५३	२०,६७,७२२	८७३८८७	२१७९४१४
	ग. कोदो	२,६८,४७३	२,९९,५२३	२,६९,८२०	३,०२,६९१	२७८०३०	३१५०६७
	घ. गहुँ	७,३१,१३१	१५,५६,५३९	७,६७,४९९	१७,४५,८११	७६५३१७	१७४६१४२
	ङ. जौ	२६,६००	२७,५८७	२८,४६१	३०,२४०	२७९६६	३४८३०
	च. फापर					१०३३९	१००२१
२.	नगदेबाली	२५६६९९.२	४११७४९.२	४,७०,९९८	५४,१८,११२		
	क. तेलबाली	१९,८५,४०	१५,५,०५०	२,१३,७०६	१,७६,१८६	२,१४८३५	१७९१४५
	ख. आलु	१,८५,३४२	२५,१७,६९६	१,८२,६००	२५,०८,०४४	१९०२५०	२५८४३०१
	ग. सुर्ती	२५३४	२,४९१	११३५	१,२३८	१८९३	२५५७
	घ. उखु	५८३१०.२	२४,९५,०९८	६२,९९८	२७,१८,२२६	६४४७२	२९३००४७
	ङ. जुट	१०,५१३	१२,९५९	१०,५५९	१४,४१८	१०५४०	२९३००४७
	च. कपास					१३५	१३३
३.	दालबाली	३१९४७१	२,६२,३५७	३,३४,३८०	३,१८,३६२	३३४३२३	३१९७७०
	क. मुसुरो	१,८७,४३७	१,५१,७५८	२,०७,५९१	२०६,८६९	२०७६३०	२०८२०१
	ख. चना	८,६४७	७०६५	९,१२४	८,१३०	९१५४	८१९२
	ग. रहर	२१,२९६	१८,६४८	१७,४६९	१४,१०७	१७४७१	१४०८२
	घ. मास	३३,७७९	२६,६७३	२७,५१८	२२,५३०	२७४९६	२२४८२
	ङ. खेसरी	५,९८६	४,४५३	९,२१३	८,६७४	९१७६	८७४७
	च. गहत	८,०००	५,५३२	७,९०१	५,८०८	७८६७	५८५५
	छ. भटमास	२३,९४३	२२,०४२	२,९३,१७३	२८,३१८	२९,२८२	२८२७०
	ज. अन्य	३०,३८३	२६,१८६	२६,२४८	२३,९२४	२६२४७	२४०१८
४.	फलफूल बाली	७०,७२२	७,०६,९७२	७९,१८४	७,९४,१८४	१०१२३३	१०२९७५
५.	तरकारी बाली	२,३५,०९८	३०,०३,६२१	२,४४,१०२	३२,०३,५६३	२४५०३७	३२९८८१६

क्र.सं.	बाली	२००९ / २०१०		२०१०/२०११		२०११/२०१२	
		क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादन (मै.टन)	क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादन (मै.टन)	क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादन (मै.टन)
६.	कपास बाली	१२१	१०९	१३५	१३५		१८७२६
७.	कफी	१६५०	३०८		४०२		४२५
८.	चिया	१७१२७	१६६०८		१७,४३८		१८७२६
९.	अलैची	११७६६	५२३२		१२,५८४		६०२६
१०.	खुसानी	६३९४	२६७१२		२७,२०३		२७२०३
११.	अदुवा	१८०४२	२१०७९०		२,१६,२८९		२५५२०८
१२.	लसुन	५३८१	३९,४८३		३९,५६६		४११८३
१३.	बेसार	४१६१	३७९,२६		३५,२९५		३५,२९५
१४.	रेशम कोया	१३००	२६.४०		२६.१०		३१.४
१५.	मह	१४०००० घर	११००		१३६५		१५००

अन्य	२०१०/११ (मै.टन)	२०११/१२ (मै.टन)
१. रसायनीक मल वितरण क. कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेड ख. प्राइभेट सेक्टर	११००१३	१४४८१३
२. उन्नत बीउ वितरण क. राष्ट्रिय बीउ कम्पनी लिमिटेड	४२११	३३९५
३. ऋण वितरण तथा संकलन (कृ.वि.वै.) (रु. हजारमा) क. लगानी ख. संकलन ग. स्थीर	४१३७४५३५ ४०५८४७०० ४०३७२७३५	५२८५७८६३ ४८२४२१७० ४४९८८३९३

फोन, फ्याक्स, ईमेल र वेबसाईट

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	ईमेल/वेबसाईट
राष्ट्रपतिको कार्यालय	४४१६०५६	४४१६४९५	
	४४१६३१७		
	४४१७१७५		
उपराष्ट्रपतिको कार्यालय	४२२८२९१	४२२८१०९/ ४२५८२८४	
	४२१२०४०		
	४२२८११२		
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालय			
प्रधानमन्त्री	४२११०२५	४४२८५७०	info@pmo.gov.np
मुख्य सचिव	४२११०००		www.pmo.gov.np
सचिव	४२११०४०		
कृषि विकास मन्त्रालय			
मन्त्री	४२११९२९	५५४७९७८	memoac@moac.gov.np
सचिव	४२११८०८		www.moac.gov.np
अर्थ मन्त्रालय			
मन्त्री	४२११८०९	४२११९६४	www.mof.gov.np
सचिव	४२११९६१		
	४२११५८९		
	४२११९४७		
उद्योग मन्त्रालय			
मन्त्री	४२११६८६	४२११६१९	www.moi.gov.np
सचिव	४२११५७९		
बाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय			
मन्त्री	४२११६०२		www.moics.gov.np
सचिव	४२११४४६	४२११९६७	
श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय			
मन्त्री	४२११७९४		www.moltm.gov.np
सचिव	४२११९९१		infomoltm@most.gov.np

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल/वेबसाईट
कानून तथा न्याय मन्त्रालय			
मन्त्री	४२९९९७४	४२९९६८४	www.moljpa.gov.np
सचिव	४२९९९८७		
	४२९९७८६		
गृह मन्त्रालय			
मन्त्री	४२९९२९९	४२९९२३२	www.moha.gov.np
	४२९९२४७		
सचिव	४२९९२०३	४२९९२८६/ ४२९९२४६	
	४२९९२४९		
वातावरण मन्त्रालय			
मन्त्री	४२९९६०६	४२९९९५४	www.moenv.gov.np
सचिव	४२९९५९६		
उर्जा मन्त्रालय			
मन्त्री	४२९९६०६	४२०००४९	www.momen.gov.np
सचिव	४२९९५९६		
परराष्ट्र मन्त्रालय			
मन्त्री	४४९६००९	४२०००६९	www.mofa.gov.np
सचिव	४४९६००२		adm@mofa.gov.np
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय			
मन्त्री	४२९९६६०	४२९९८६८	www.mod.gov.np/mod@ rna.mil.np
सचिव	४२९९५६७		
भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय			
मन्त्री	४२९९७६०	४२९९७०८	www.molrm.gov.np
सचिव	४२९९६६६		infomolrm@most.gov.np
भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय			
मन्त्री	४२९९६७०	४२९९७२०	www.moppw.gov.np
सचिव	४२९९८८०		info@moppw.gov.np
	४२९९६९३		
सिंचाई मन्त्रालय			
मन्त्री	४२९९५२९	४२०००२६	www.moir.gov.gov.np
सचिव	४२९९४२६		info@moir.gov.np

कृषि डायरी २०७०

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल/वेबसाईट
विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय			
मन्त्री	४२११०५५	४२११७५४	www.most.gov.np
सचिव	४२११८६०		
शान्ति तथा पुर्ननिर्माण मन्त्रालय			
मन्त्री	४२११०८९	४२१११८८	www.peace.gov.np
सचिव	४२११८६९	४२१११८६	info@peace.gov.np
महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय			
मन्त्री	४२४९८१६	४२४९५१६	www.mowcsw.gov.np mail@mowcsw.gov.np
सचिव	४२४०४०८		
रक्षा मन्त्रालय			
मन्त्री	४२११६२७	४२११२९४	www.mod.gov.np mod@rna.mil.np
	४२११५२९		
सचिव	४२११२८९		
शिक्षा मन्त्रालय			
मन्त्री	४४११४९९	४४१२१९९/ ४४१४८८७	www.moe.gov.np infomoe@most.gov.np
सचिव	४४११५९९		
सामान्य प्रशासन मन्त्रालय			
मन्त्री	४२४९५९१	४२००२३८	www.moga.gov.np mogasecretary@yahoo.com
सचिव	४२०००८६		
सूचना तथा संचार मन्त्रालय			
मन्त्री	४२११५५५	२११७२९/ ४२११६१०	www.moic.gov.np moicpl@csl.com.np moichmg@ntc.net.np
सचिव	४२११६५०		
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय			
मन्त्री	४२६२५३४	४२६२५६५/ ४२६२४६८	www.moh.gov.np
सचिव	४२६२५९०		

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल/वेबसाईट
पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय			
मन्त्री	४२११८७९	४२११७५८	www.tourism.gov.np motca@ntc.net.np
सचिव	४२२५८७०		
स्थानीय विकास मन्त्रालय			
मन्त्री	५५२३३२९	५५२२०४५	www.mld.gov.np ipd@mld.gov.np
सचिव	५५२४५३५		
संघीय मामिला, संविधान सभा तथा संस्कृति मन्त्रालय			
मन्त्री	४२११७९२, ४२११७८६	४२११८७३	www.mofacpac.gov.np
सचिव	४२२५८७०		
युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय			
मन्त्री	४४१९३९३		www.moys.gov.np
सचिव	४४१८१९१		

सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय

मन्त्री	४४०००५५		
सचिव	४२११८६०		

संवैधानिक निकायहरू

सर्वोच्च अदालत

प्रधान न्यायाधीश	४२६२५४६	४२६२८७९	www.supremecourt.gov.np
रजिष्ट्रार	४२६२८९५, Ext. २१०१		info@supremecourt.gov.np

संसद/संविधानसभा

अध्यक्ष	४२२८४५९		
उपाध्यक्ष	४२२०३२७		
महा-सचिव	४२२८०२१		

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग

प्रमुख आयुक्त	४४२९६८८	४४४०१०४, ४४४०१२८	www.ciaa.gov.np
सचिव	४४३२७०८		

कृषि डायरी २०७०

निर्वाचन आयोग

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल/वेबसाईट
प्रमुख आयुक्त	४२२६०९२	४२२५५८०	www.electioncommission.org.np
सचिव	४२६५१९२		election@mos.com.np

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय

महान्यायाधिवक्ता	४२६२३९४	४२६२५८२ ४२१८०५१	www.attorneygeneral.gov.np
नायब महान्यायाधिवक्ता	४२६२६९५		info@attorneygeneral.gov.np

महालेखा परीक्षकको कार्यालय

महालेखा परीक्षक	४२६२९५८	४२६२७९८	www.oagnep.gov.np
उप-महालेखा परीक्षक	४२६२६८२		infoag@most.gov.np

लोकसेवा आयोग

अध्यक्ष	४४१०९१०	४७७१४९०	www.psc.gov.np
सचिव	४४१५७६२		info@psc.gov.np

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

अध्यक्ष	५५२५६५९ ५०१००१५	५५४७९७३	www.nhrcnepal.org info@nhrc.nepal.org.np
---------	--------------------	---------	---

राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय

उपाध्यक्ष		४२२९०७०
सदस्य सचिव		४२२५८७९

विशेष अदालत

कार्यालय	४२२८८३६, ४२१२२४०	४२१६६५१
----------	------------------	---------

कृषि विकास मन्त्रालय

मन्त्री	४२११९२९	२०१	
राज्य मन्त्री	४२११६३९	२११	
सचिव	४२११८०८	३०१	४२११९३५

योजना महाशाखा			
कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल/वेबसाईट
सह-सचिव (प्रा.)	४२११६६५	४१६	
कृषि नीति शाखा	४२११६६५	४१३	
बजेट तथा कार्यक्रम शाखा	४२११८४१	४०८	
वैदेशिक सहायता तथा समन्वय शाखा	४२११६६५	४०४	
योजना तथा मानव विकास शाखा	४२११६६५	-	
अनुगमन तथा मूल्यांकन महाशाखा			
सह-सचिव (प्रा.)	४२११९१५	३२०	४२११८३९ me_moac@yahoo.com
प्राथमिकता प्राप्त का. तथा वै.स. शाखा	४२११९१५		
दि.कृ.यो.अ. तथा वि.शाखा	४२११९१५	३१४	
बोर्ड, संस्थान, समिति समन्वय शाखा	४२११९१५	३११	
कृ.सा.आ.अ. शाखा (रा.म.ई.)	४२११८२७	४०२	
	me@moac.gov.np		
कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा तथ्याङ्क महाशाखा			
सह-सचिव (प्रा.)	४२११६८७	२२१	
विश्व व्यापार संगठन शाखा	४२११६८७	४०९	
कृषि तथ्याङ्क शाखा	४२११६८७		
कृषि भौगोलिक सूचना शाखा	४२११८३२	४१८	
कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन शाखा	४२११६८७	२१९	
	agribusiness@moac.gov.np		
प्रशासन महाशाखा			
सह-सचिव (प्र.)	४२११९३२	३०४	
कर्मचारी प्रशासन शाखा	४२११९८१	१०५	
सामान्य सेवा शाखा	४२११७०६	११०	
ऐन, नियम परामर्श शाखा	४२११६९७	२१८	
आर्थिक प्रशासन शाखा	४२११६९७	११६	
लैङ्गिक समता तथा वातावरण महाशाखा			
सह-सचिव (प्रा.)	४२११९४०	३१७	
लैङ्गिक समन्वय शाखा	४२११९४०		
लैङ्गिक समता शाखा	४२११९४०		
वातावरण तथा जैविक विविधता शाखा	४२११९४०		

कृषि सूचना तथा सञ्चार केन्द्र (AICC), हरिहरभवन			
कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल/वेबसाईट
प्रमुख	५५२५६१७		५५२२२५८
	५५२२२४८		
	agroinfo@wlink.com.np www.aicc.gov.np		
बीउ विज्ञान गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्र (SQCC), हरिहरभवन			
प्रमुख	५५२१३५९		५५२६२७६
	५५३४२५८		
	sqcc@vianet.com.np/ www.sqcc.gov.np		
राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान तथा विकास कोष (NARDF), सिंहदरबार प्लाजा			
सदस्य सचिव	४२६५०८१		४२१६८०४
	enquiries@nardf.org.np		
	www.nardf.org.np		

मन्त्रालय अन्तर्गतका आयोजनाहरू

व्यावसायिक कृषि तथा व्यापार आयोजना (PACT)	४३७२१६५ mail@pact.gov.np, www.pact.gov.np	४३७२१६५
कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरू: धनुषा, सर्लाही, महोत्तरी, रौतहट, बारा, पर्सा, चितवन, धादिङ्ग, काठमाडौं, ललितपुर, काभ्रेपलान्चोक, नवलपरासी, तनहुँ, लमजुङ्ग, कास्की, स्याङ्जा, पाल्पा, रुपन्देही, कपिलवस्तु, दाङ, सुर्खेत, बाँके, बर्दिया, कैलाली र कञ्चनपुर।		
उच्चमूल्य कृषिवस्तु विकास आयोजना (HVAP): आयोजना व्यवस्थापन कार्यालय सुर्खेत	फोन: ०८३-५२००३८ फ्याक्स: ०८३-५२५४०३ www.hvap.gov.np, info@hvap.gov.np आयोजना लागू भएका जिल्लाहरू: मध्यपश्चिमाञ्चल: सुर्खेत, दैलेख, सल्यान, जाजरकोट, कालिकोट, जुम्ला, मुगु, हुम्ला र डोल्पा सुदूरपश्चिमाञ्चल: अछाम	
किसानका लागि उन्नत बीउ बिजन कार्यक्रम (KUBK): कार्यक्रम व्यवस्थापन कार्यालय, शंकरनगर, रुपन्देही सम्पर्क कार्यालय: कुमारीपाटी, ललितपुर	फोन : ०१-५५५२९७७ कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरू: पश्चिमाञ्चल: गुल्मी र अर्घाखाँची मध्य-पश्चिमाञ्चल: रुकुम, रोल्पा, सल्यान र प्यूठान	

कृषि विभाग

कार्यालय	टेलिफोन	फ्याक्स
महा-निर्देशक	५५२१३२३	५५२४०९३
उपमहा-निर्देशक (अ/मू/ब्य)	५०१०१२४	
उपमहा-निर्देशक (योजना तथा जनशक्ति)	५५२११२७	
उपमहा-निर्देशक (प्र.वि.तथा समन्वय)	५५२१३५६	
प्रविधि विस्तार तथा समन्वय शाखा	५०१०००३ doa@vianet.com.np www.doanepal.gov.np	
योजना तथा जनशक्ति विकास शाखा	५५२४२२९ (P/F) doaplanning@yahoo.com	
छात्रवृत्ति शाखा	५५२२४४९	
अनुगमन तथा मूल्यांकन शाखा	५५२४२२६ (P/F) anugaman@yahoo.com	
आर्थिक प्रशासन शाखा	५५२५२४३	५५२१०९१(P/F)
प्रशासन शाखा	५५२१६४८, ५५२१०७६	

कार्यक्रम निर्देशनालय तथा शाखाहरू

क्र.सं	कार्यालय	फोन	फ्याक्स
१	कृषि प्रसार निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२४९१४ ५५२३६०२	५०१००२७
		info@agriextention.gov.np	
		www.agriextension.gov.np	
२	बाली विकास निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२८१२९	५०१०१४१
		cropdev@vianet.com.np	
		cddnepal.gov.np	
३	राष्ट्रिय औद्योगिक बाली विकास कार्यक्रम, हरिहरभवन	५०१०२०६, ५५३०९५०	५०३०९५०
		nicdep@vianet.com.np	
३	माटो व्यवस्थापन निर्देशनालय, हरिहरभवन प्रमुख माटो विज्ञ	५५२०३१४	५५५३७९१

कृषि डायरी २०७०

क्र.सं	कार्यालय	फोन	फ्याक्स
४	फलफूल विकास निर्देशनालय, कीर्तिपुर	४३३१६१९ fdd.gov@gmail.com www.fdd.gov.np	४३३०७७१
	राष्ट्रिय सुन्तला जात वाली विकास कार्यक्रम, कीर्तिपुर	४३३६६०९ citrusdev.pro@wlink.com.np	४३३०८७०
	कफी तथा चिया विकास शाखा, कीर्तिपुर	४३३१३८२	४३३०७७१
५	तरकारी विकास निर्देशनालय, खुमलटार कार्यक्रम निर्देशक	५५२३७०१ vdd@wlink.com.np	५५४०९९३
	राष्ट्रिय आलु वाली विकास कार्यक्रम, खुमलटार	५५२६२४९ pds@pps.wlink.com.np	५५२५५१३
	राष्ट्रिय मसला वाली विकास कार्यक्रम, खुमलटार	५५२१६१९	
६	मत्स्य विकास निर्देशनालय, बालाजु	४३५०८३३, ४३८५६४६ dofnep@yahoo.com www.dofd.gov.np	४३५०८३३
	राष्ट्रिय प्राकृतिक तथा कृत्रिम जलाशय मत्स्य विकास कार्यक्रम, बालाजु	४३५०६६२, ४३८०५६१ nifadp@mail.com.np	४३५०८३३
	केन्द्रीय मत्स्य प्रयोगशाला, बालाजु	४३५०६०९, ४३८५८५४ cfh@mail.com.np	४३५०८३३
७	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२२४३९ ५५२४२२८ abpmdd@vianet.com.np www.agribiz.gov.np	५५२४२२७
	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन कार्यक्रम, हरिहरभवन	५०१०२९३, ५०१००२६ agribuss@vianet.com.np	५५२४२२७
	बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम, हरिहरभवन	५५२४२३०	
	कृषि वस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रम, हरिहरभवन	५५५२९७१, ५०१०१०८	५०१०१०८

क्र.सं	कार्यालय	फोन	फ्याक्स
८	कृषि तालिम निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२२०३२/०४२ ५५२५१९१	५५२५१९०
		catc@wlink.com.np, www.dat.gov.np	
९	बाली संरक्षण निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२१५९७/५५३५८४४	५०१०११२/ ५५३५८४५
		director@ppdnepal.gov.np www.ppdnepal.gov.np	
	राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टीन कार्यक्रम, हरिहरभवन	५५२४३५२	५५५३७९८
	विषादी पञ्जिकरण तथा व्यवस्थापन शाखा, हरिहरभवन	५५४१६०१ ५०१०१११	५५४१६०१
		pesticide@wlink.com.np	
१०	पोष्टहार्भेष्ट व्यवस्थापन निर्देशनालय, श्रीमहल	५५२११५१	५५५०२२६
		postharvest@wlink.com.np www.phmd.gov.np	
११	व्यवसायिक कीट विकास निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२४२२५ (P/F) ५०१००९०	
		info@doiednepal.gov.np	
	रेशम खेती विकास शाखा, खोपासी, काभ्रे	०११-४४०३१४/२५	
	मौरी विकास शाखा, गोदावरी	५५६०५५२ (P/F)	
		bgodawari@gmail.com	
	मौरीपालन विकास कार्यालय, भण्डारा, चितवन	०५६-५५०६५३	
१२	कृषि इन्जिनियरिङ्ग निर्देशनालय, हरिहरभवन,	५०१००८८	५५२२०८२
		info@doaengg.gov.np www.doaengg.gov.np	

कृषि विभाग अन्तर्गतका आयोजनाहरू

कृषि विकास योजना (GADP), नक्टाभिज, जनकपुर	०४१-६२०८३४	
--	------------	--

कृषि डायरी २०७०

सेवा पुन्याएका जिल्लाहरू: धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, सिरहा, सप्तरी, सुनसरी			
व्यावसायिक कृषि विकास आयोजना (CADP), हरिहरभवन आयोजना व्यवस्थापन इकाई, विराटनगर	०१-५०१०१८४	०१-५५२३२६९	
	०२१-४४०१०७	०२१-४४०१०७	
कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरू: ताप्लेजुङ्ग, धनकुटा, इलाम, पाँचथर, तेह्रथुम, उदयपुर, भ्र्पापा, मोरङ्ग, सप्तरी, सिरहा र सुनसरी			
बाली विविधिकरण आयोजना	५०१०२२१	५५२३२६९	
सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना (IWRMP)	०१-५०१२५८९, ०१-५५५३५३३, ५५५०६६९, ५५५३५३२	०१-५५४९२८५	
	E-mail: iwrmp@wlink.com.np Website : www.iwrmp.gov.np		
कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरू			
क) एकिकृत बाली तथा जल व्यवस्थापन कार्यक्रम पुर्वाञ्चल: भ्र्पापा, सुनसरी मध्यमाञ्चल: बारा, पर्सा पश्चिमाञ्चल, मध्यपश्चिमाञ्चल तथा सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रका सबै जिल्लाहरू			
ख) खाद्य संकट सम्बोधन कार्यक्रम: सोलुखुम्बु, ताप्लेजुङ्ग, भोजपुर, संखुवासभा, तेह्रथुम, ओखलढुंगा, खोटाङ्ग, रामेछाप, मुस्ताङ्ग, म्याग्दी, मनाङ्ग, मुगु, दैलेख, रुकुम, हुम्ला, जाजरकोट, सल्यान, रोल्पा, बभ्र्पाङ्ग, दार्चुला, अछाम, बाजुरा ।			
साना तथा मझौला कृषक आयस्तर वृद्धि आयोजना (RISMFP) हरिहरभवन नेपालगंज	०१-५०१०२२१	०१-५२३२६९	
	०८१-५२२२१९	०१-५५५४४५१	
info@rismfp.gov.np shambhupdeo@rismfp.gov.np www.rismfp.gov.np			
आयोजना लागू भएका जिल्लाहरू मध्य-पश्चिमाञ्चल: बाँके, बर्दिया, दाङ्ग, सुर्खेत र दैलेख । सुदूर-पश्चिम: कैलाली, डोटी, डडेलधुरा, बैतडी र दार्चुला ।			
समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP)		५५२४९१४	
आयोजना लागू भएका जिल्लाहरू: पूर्वाञ्चल र मध्यमाञ्चलका सबै जिल्लाहरू		५५२३६०२	

क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालयहरू

क्र.स.	कार्यलय	फोन	फ्याक्स	ईमेल/वेभसाइट
१	पूर्वाञ्चल, विराटनगर	०२१-४७०२५८, ४७०१५८	०२१-४७०१५८	radagribrt@gmail.com
२	मध्यमाञ्चल, हरिहरभवन	०१-५५२११४५	०१-५५२८७४९	info@crad.gov.np, www.crad.gov.np

क्र.सं.	कार्यलय	फोन	फ्याक्स	ईमेल/वेभसाइट
३	पश्चिमाञ्चल, पोखरा	०६१-५२०२७३, ५४०८९५	०६१-५२०२६३	radpokhara@yahoo.com www.radpokhara.gov.np
४	मध्यपश्चिमाञ्चल, सुर्खेत	०८३-५२००८२, ५२०२७२२३	०८३-५२०२७३	rad_skt@yahoo.com
५	सुदूरपश्चिमाञ्चल, दिपायल	०९४-४४०१८७/ ४४००१०	०९४-४४०४१४	raddipayal@yahoo.com www.raddipayal.gov.np

क्षेत्रीय कृषि तालिम केन्द्रहरू

क्र.सं.	क्षेत्र	फोन	फ्याक्स	इमेल
१.	भुम्का, सुनसरी	०२५-५६२००४	०२५-६०००२२	ratc.jhumka@yahoo.com
२.	नक्टाभिज, धनुषा	०४१-५४०१०८	०४१-५४०१०८	ratc.naktajhij@yahoo.com
३.	पोखरा, कास्की	०६१-५२५४४८	०६१-५२५४४८	ratc.pokhara@yahoo.com
४.	खजुरा, बाँके	०८१-६२१२२१	०८१-६२१२२८	ratc_khujara@yahoo.com
५.	सुन्दरपुर, कञ्चनपुर	०९९-६९०९४३	०९९-६९०९४३	ratcsundarpur@yahoo.com

क्षेत्रीय बीउ विजन प्रयोगशालाहरू

क्र.सं.	क्षेत्र	फोन	फ्याक्स	इमेल
१.	भुम्का, सुनसरी	०२५-५६२१२४	०२५-५६२१२४	
२.	हेटौडा, मकवानपुर	०५७-५२०६५१	०५७-५२०६५१	seedlabhetauda@yahoo.com
३.	भैरहवा, रुपन्देही	०७१-५२१७६९	०७१-५२१७६९	rstlbhw@yahoo.com
४.	खजुरा, बाँके	०८१-६२१२३४		khajuraseedlab@yahoo.com
५.	सुन्दरपुर, कञ्चनपुर	०९९-६९१६१५	०९९-५२२१८३	rstlseed@yahoo.com.

क्षेत्रीय माटो परीक्षण प्रयोगशालाहरू

क्र.सं.	क्षेत्र	फोन	फ्याक्स	इमेल
१.	भुम्का, सुनसरी	०२५-५६२०९९		
२.	हेटौडा, मकवानपुर	०५७-५२४५३५		
३.	पोखरा, कास्की	०६१-४६०१८७	०६१-४६०१८७	soillab.pokhara@yahoo.com
४.	खजुरा, बाँके	०८१-६२१२३६	०८१-५६०२४३	
५.	सुन्दरपुर, कञ्चनपुर	०९९-६९०६८९		
६.	भापा, सुरुङ्गा	०२३-५५००६४		

क्षेत्रीय बाली संरक्षण प्रयोगशालाहरू

क्र.सं.	क्षेत्र	फोन	फ्याक्स	इमेल
१.	विराटनगर, मोरङ	०२१-५२८९५६	०२१-५२८९५६	
२.	हरिहरभवन, ललितपुर	०१-५५३६४६२	०१-५५३६४६२	
३.	पोखरा पार्की, कास्की	०६१-४६१५४५	०६१-४६१५४५	rpplpkr@ntc.np
४.	खजुरा, बाँके	०८१-६२१२१६	०८१-५२१७८५	
५.	सुन्दरपुर, कञ्चनपुर	०९९-६९०९२५		

फलफूल विकास केन्द्रहरू

क्र.सं.	केन्द्र	फोन
१	केन्द्रीय बागवानी केन्द्र, कीर्तिपुर, काठमाडौं	०१-४३३०४०४, ४३३०७७१ (F)
२	सुन्तला जात फलफूल विकास केन्द्र, पाल्पा	०७५-५२०१४७ cdcpalpa@yahoo.com
३	उष्ण प्रदेशीय बागवानी केन्द्र, नवलपुर, सर्लाही	०४६-५०११०१ (P/F) trscnawalpur@yahoo.com
४	बागवानी केन्द्र, सोलुखुम्बु	०३८-५२०११६ (P/F)
५	शितोष्ण फलफूल रुटस्टक विकास केन्द्र, बोच, दोलखा	०४९-४२१२३४ boanch.gov@gmail.com
६	सुक्खा फलफूल विकास केन्द्र, सतवाँझ, वैतडी	०९५-६९०५७१ dfdcbaitadi@yahoo.com
७	शितोष्ण बागवानी विकास केन्द्र, मुस्ताङ	०६९-४४०१३४
८	पुष्प विकास केन्द्र, गोदावरी, ललितपुर	०१-५६०५६०(P/F)
९	उपोष्ण प्रदेशीय बागवानी विकास केन्द्र, त्रिशुली	०१०-५६००६८/६९
१०	शितोष्ण बागवानी नर्सरी केन्द्र, दामन, मकवानपुर	०५७-६२०४४९
११	कफी विकास केन्द्र, आँपचौर, गुल्मी	०७९-६९११९६
१२	उष्ण प्रदेशीय बागवानी केन्द्र, जनकपुर	०४१-५२०२४७

तरकारी विकास केन्द्रहरू

क्र.सं.	केन्द्र	फोन
१	केन्द्रीय तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र, खुमलटार	०१-५५२३१४१
२	समशितोष्ण तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र, चाँपा, रुकुम	०८८-४९०१०७
३	तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र, डडेल्धुरा	०९६-४२०१७५

क्र.सं.	केन्द्र	फोन
४	न्यूक्लियस वीड आलु केन्द्र, निगाले, सिन्धुपाल्चोक	०११-६६३११३
५	शितोष्ण तरकारी वीड उत्पादन केन्द्र, जुफाल, डोल्पा	०८७-६९०४३५
६	कन्दमुल तरकारी विकास केन्द्र, सिन्धुली	०४७-५२०१२२
७	मसला वाली विकास केन्द्र, पाँचखाल, काभ्रे	०११-६६३०३४
८	अलैंची विकास केन्द्र, फिक्कल, ईलाम	०२७-५४०१३२

मत्स्य विकास केन्द्रहरू

क्र.सं.	केन्द्र	फोन/फ्याक्स	इमेल
१	फत्तेपुर, सप्तरी	०३१-५५००९२	
२	लाहान, सिराहा	०३३-५६०५१४	
३	इन्द्रसरोवर, कुलेखानी	०५७-६२०२३७	rfdckulekhani@hotmail.com
४	हेटौडा, मकवानपुर	०५७-५२०५६७	
५	भण्डारा, चितवन	०५६-५५००८५	
६	भैरहवा, रुपन्देही	०७१-४२९१४८, ०७१-४२९३१६ ४२९३१६(F)	fdcbhairahawa@yahoo.com
७	महादेवपुरी, बाँके,	०८१-५२९२२०	
८	धनगढी गेटा, कैलाली	०९१-५७५१२०, ५७५०३७, ५७५११९(F)	
९	चिसापानी मत्स्य विकास केन्द्र, मिर्मी, स्याङ्गजा	०६३-४०३००६ P/F	
१०	मत्स्य विकास तथा तालिम केन्द्र, जनकपुर	०४१-५२०१५६, ५२०३९६ (F)	fdtc@gmail.com

क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यालय तथा चेकपोष्टहरू

क्र.सं.	कार्यालय/चेकपोष्टहरू	फोन	फ्याक्स
१	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यालय काँकडभिट्टा, भापा	०२३-५६२०५७	०२३-५६२०५७
२	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यालय, वीरगञ्ज	०५१-५२२९९६	०५१-५२२९९६
३	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यालय, भैरहवा	०७१-५२०३७१ rpqobhw@softtech.com.np	०७१-५२०३७१
४	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यालय, नेपालगन्ज	०८१-५२०३२३	०८१-५२०३२३
५	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यालय, गङ्गाचौकी, कञ्चनपुर	०९९-५२५३९८	०९९-५२५३९८
६	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोष्ट, विराटनगर, मोरङ	०२१-४३५३०९	०२१-४३५३०९
७	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोष्ट, भण्टावारी, सुनसरी	०२५-४६००३४	

कृषि डायरी २०७०

क्र.सं.	कार्यालय/चेकपोष्टहरू	फोन	फ्याक्स
८	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोष्ट, जलेश्वर, महोत्तरी	०४४-५२०२२३	०४४-५२०२२३
९	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोष्ट, मलङ्गवा, सर्लाही	०४६-५२१५१२	०४६-५२१५१२
१०	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोष्ट, एअरपोर्ट, काठमाडौं	०१-४११२३८१	०१-४११२३८१
११	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोष्ट, तातोपानी, सिन्धुपाल्चोक	०११-६३३०२४	
१२	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोष्ट, टिमुरे, रसुवा	०१०-६९२४९४	
१३	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोष्ट, कृष्णनगर, कपिलवस्तु	०७६-५२०८४५	
१४	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोष्ट, लोमान्थाङ्ग, मुस्ताङ		०६९-४४०१८८ (जि.प्र.)
१५	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोष्ट, भुलाघाट, बैतडी	०९९५२५३९८	

रेशम खेती विकास कार्यालयहरू

क्र.सं.	कार्यालयहरू	फोन
१	रेशम प्रशोधन केन्द्र, इटहरी, सुनसरी	०२६-५८०८४३
२	रेशम विकास कार्यक्रम, धनकुटा	०२६-५२०२९४
३	किम्बु नर्सरी व्यवस्थापन केन्द्र, भण्डारा, चितवन	०५६-५२७८२४
४	प्रजनन पिंठी बीजकोया श्रोत केन्द्र, धुनीबेसी, धादिङ्ग	०११-५२९१८५
५	प्रजनन पिंठी बीजकोया श्रोत केन्द्र, बन्दीपुर, तनहुँ	०६५-५२०१०४
६	रेशम विकास कार्यक्रम, पोखरा	०६१-५२२०२९
७	रेशम विकास कार्यक्रम, स्याङ्गजा	०६३-४४०१३०
८	व्यवसायिक ग्रेनेज केन्द्र, चितापोल, भक्तपुर	०१-६२२४७०२

पशु सेवा विभाग

कार्यलय	फोन	फ्याक्स	इमेल/वेबसाइट
महा-निर्देशक	५५२२०५६	५५४२९१५	dgdls@ntc.net.np www.dls.gov.np
उपमहा-निर्देशक, योजना	५५२१६१०	५५४२९१५	dls@ntc.net.np
उपमहा-निर्देशक, प्रशासन	५५५३९६१	५५४२९१५	dls@ntc.net.np
बजेट तथा कार्यक्रम शाखा	५५२५४७८	५५४२९१५	
अनुगमन तथा मूल्यांकन शाखा	५५३०९४४	५५४२९१५	dls@ntc.net.np
वैदेशिक समन्वय शाखा	५५२५४७८	५५४२९१५	
तथ्याङ्क शाखा	५५२५४७८	५५४२९१५	dls.statistics@gmail.com
आर्थिक प्रशासन शाखा	५५२५७३३		
प्रशासन शाखा	५५२५४७९, ५५४४७२६		
ऐन नियम शाखा	५५४४७२६		

कार्यक्रम निर्देशनालय

क्र.सं	निर्देशनालय	फोन	फ्याक्स	ईमेल
१.	पशु स्वास्थ्य निर्देशनालय, त्रिपुरेश्वर	४२६११६५	४२६१५२१	ahd@healthnet.org.np www.ahd.gov.np
२	पशु उत्पादन निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२२०३१, ५५४२९१४,	५५४२०१६	dolp@wlink.com.np www.dolp.gov.np
३	पशुसेवा तालिम तथा प्रसार निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२२०५९, ५५४६६४९	५५४६६४९	info@dlstraining.gov.np www.dlstraining.gov.np
४	पशुपंक्षी बजार प्रवर्द्धन निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५५४११० /११२	५५४२८०७	www.dlmp.gov.np directorate@dlmp.gov.np planning@dlmp.gov.np

राष्ट्रिय/केन्द्रीय प्रयोगशालाहरू

क्र.सं	प्रयोगशालाहरू	फोन	फ्याक्स	ईमेल
१	केन्द्रीय जैविकी उत्पादन प्रयोगशाला, त्रिपुरेश्वर	४२५२३४८	४२१५७०३	bpdtri@wlink.com.np
२	राष्ट्रिय पंक्षी रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, चितवन	०५६-५२७५४१	०५६-६९३४६४	avianlab@ntc.net.np

कृषि डायरी २०७०

क्र.सं	प्रयोगशालाहरू	फोन	फ्याक्स	ईमेल
३	राष्ट्रिय खोरेत तथा महामारी रोग प्रयोगशाला, बुढानिलकण्ठ	४३७०६५७	४३७२५७८	nfmndnepal@gmail.com
४	केन्द्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, त्रिपुरेश्वर	४२९२९४३	४२६९८६७	cvl@wlink.com.np
५	रेविज भ्याक्सिन उत्पादन प्रयोगशाला, त्रिपुरेश्वर	४२६९९४८ ४२५९९२३		
६	लाइभफ्टक गुण व्यवस्थापन प्रयोगशाला, हरिहरभवन	५०९००५९		lqml@yahoo.com

राष्ट्रिय/केन्द्रीय कार्यालयहरू

क्र.सं	कार्यालय	फोन	फ्याक्स	ईमेल
१.	राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा विकास केन्द्र, हरिहरभवन	५०९००५६	५०९००६३	drspvet@gmail.com krishnanagarkoti@yahoo.com
२	केन्द्रीय पशु चिकित्सालय, त्रिपुरेश्वर	४२६९३८२		
३.	भेटेरीनरी गुणस्तर तथा औषधी व्यवस्थापन कार्यालय, त्रिपुरेश्वर	४२६८२४३		vsda@ntc.net.np
४.	केन्द्रीय पशु क्वारेन्टाईन, कार्यालय, बुढानिलकण्ठ	४६५०२०५	४६५०२८६	chiefcaqo@ntc.net.np
५.	भेटेरीनरी ईपिडेमियोलोजी केन्द्र, त्रिपुरेश्वर	४२५०७९७	४२५०७९७	ceuvet@wlink.com.np, www.epivet.gov.np
६.	भेटेरीनरी जनस्वास्थ्य कार्यालय, त्रिपुरेश्वर	४२९२३७६		
७.	केन्द्रीय गाईभैसी प्रवर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन	५५३८९०२,	५५३८९०२	centralbovine@yahoo.com
८.	केन्द्रीय भेडा-बाखा प्रवर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन	५५५४९०६	५५५४९०६	info@sheepgoat.gov.np www.sheepgoat.gov.np
९.	केन्द्रीय बंगुर, कुखुरा प्रवर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन	५५४३०९०	५५४३०९०	

क्र.सं	कार्यालय	फोन	फ्याक्स	ईमेल
१०.	राष्ट्रीय पशु प्रजनन केन्द्र, पोखरा	०६१-६२२२८४	४३०४८९	

आयोजनाहरू

सामुदायिक पशु विकास आयोजना (CLDP), हरिहरभवन	५५२६२३४, ५५३१००७, ५५३१००६		tlldp@wlink.com.np www.cldp@org.np
कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरू:			
सघन पशु उत्पादन: तनहुँ, लमजुङ्ग, वाग्लुङ्ग, गुल्मी, अर्घाखाँची, पाल्पा, नवलपरासी, रुकुम, रोल्पा, सल्यान, प्यूठान, दैलेख, जाजरकोट, सुर्खेत, बाँके, बर्दिया, डोटी, अछाम र बैतडी			
प्रशोधन, बजारीकरण र व्यापारीकरण: भापा, मोरङ्ग, सुनसरी, सप्तरी, सिराहा, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, काभ्रे, काठमाडौं, कास्की, ललितपुर, चितवन, मकवानपुर, पर्सा, बारा, रौतहट, रुपन्देही, कपिलवस्तु र दाङ			
उच्च पहाडी जीविकोपार्जन सुधार नमुना कार्यक्रम : जुम्ला, मुगु, हुम्ला, बझाङ र दार्चुला			
कबुलियति वन तथा पशु विकास कार्यक्रम (LFLP) लाईभस्टक कोओर्डिनेटर	५०१००५६	५०१००६२	
बर्ड लू (Avian Influenza) आयोजना, बुढानिलकण्ठ आयोजना प्रमुख	४६५०१२७	४६५०१२८	aicp@gmail.com
हिमाली प्रोजेक्ट (HIMALI), हरिहरभवन	५५२८६६०, ५५२८६७०	५५२५८३१	info@himali.gov.np

क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय

क्र.सं.	कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल/वेबसाइट
१	पूर्वाञ्चल, विराटनर	०२१-४७०९२४	०२१४७१००१	rdlsbrt@gmail.com
२	मध्यमाञ्चल, हरिहरभवन	०१-५५२२०५७, ५०१००८१	५५४५३९८	www.crdls.gov.np
३	पश्चिमाञ्चल, पोखरा	०६१-५२०४५४	५२७५८५	
४	मध्यपश्चिमाञ्चल, सुर्खेत	०८३-५२०९३७,		rdlssurkhet@yahoo.com
५	सुदूरपश्चिमाञ्चल, दिपायल	०९४-४४०१४६	४४००६३	

कृषि डायरी २०७०

क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशालाहरू

क्र.सं.	कार्यालय	फोन	ईमेल
१	विराटनगर, मोरङ्ग	०२१-४७०२०८	rvlbrt@ntc.net.np
२	जनकपुर	०४१-५२१७२४	rvlcentral@yahoo.com
३	पोखरा	०६१-५२०४१९	rvl@bb.com.np
४	सुर्खेत	०८३-५२०२५०	rvldlkt@ntc.net.np
५	धनगढी, कैलाली	०९१-५२२१८२	rvldhn@knet.com.np

क्षेत्रीय पशु सेवा तालिम केन्द्रहरू

क्र.सं.	कार्यालय	फोन	फ्याक्स
१	दुहवी, सुनसरी	०२५-५४०७०८	०२५-५४०७०८
२	जनकपुर, धनुषा	०४१-५२०३४२	०४१-५२०३४२
३	पोखरा, कास्की	०६१-५२४१९५	०६१-५२४१९५
४	नेपालगञ्ज, बाँके	०८१-५२०३०४	०८१-५२०३०४
५	धनगढी, कैलाली	०९१-५२१९३९	०९१-५२१९३९

पशु प्रजनन कार्यालयहरू

क्र.सं.	कार्यालय	फोन	फ्याक्स
१	नेपालगंज, बाँके	०८१-५२१०२०	०८१-५२१०२०
२	लाहान, सिराहा	०३३-५६०२७३	०३३-५६०२७३

पशु क्यारेण्टिन कार्यालय तथा चेकपोष्टहरू

क्र.सं.	कार्यालय	फोन	फ्याक्स
१.	पशु क्यारेण्टिन कार्यालय, काकडभिट्टा, भद्रापा क) चेकपोष्ट, पशुपतिनगर ख) चेकपोष्ट गौरीगंज	०२३-५६२१४७	०२३-५६२९८७
२.	पशु क्यारेण्टिन कार्यालय, विराटनगर, मोरङ्ग क) चेकपोष्ट, रानी ख) चेकपोष्ट, भन्टाबारी, सुनसरी ग) माडर, सिराहा	०२१-४३५५०१ ०३३-५२०३६५	०२१-४३५५०१

क्र.सं.	कार्यालय	फोन	फ्याक्स
३.	पशु क्वारेन्टिन कार्यालय, जनकपुर क) चेकपोस्ट, जठही ख) चेकपोस्ट, भिद्वामोड, महोत्तरी ग) चेकपोस्ट, मलंगवा	०४१-५२६३९२६ ०४४-५२०२२८ ०४६-५२०४३६	
४.	पशु क्वारेन्टिन कार्यालय, वीरगञ्ज, पर्सा क) चेकपोस्ट, औरया ख) चेकपोस्ट, रिसिया, रौतहट ग) चेकपोस्ट, पथलैया, बारा घ) चेकपोस्ट, जीतपुर	०५१-५२८५२० ०५१-५२८९७० ०५३-५२०९८३ ०५३-५२०४०४	०५१-६२१३४०
५.	पशु क्वारेन्टिन कार्यालय, भैरहवा, रुपन्देही क) चेकपोस्ट, बेलहिया ख) चेकपोस्ट, कृष्णनगर ग) चेकपोस्ट, त्रिवेणी	०७१-५२०३०६ ०७१-५२३०१३ ०७६-५२०५७६	
६.	पशु क्वारेन्टिन कार्यालय, भन्साररोड, नेपालगंज क) भन्सार रोड, नेपालगंज ख) चेकपोस्ट, गुलरिया	०८१-५२६९५४ ०८१-५२२१२४ ०८४-४२०४९१	०८१-५२६९५४
७.	पशु क्वारेन्टिन कार्यालय, गड्डाचौकी, कन्चनपुर क) चेकपोस्ट, धनगढी ख) चेकपोस्ट, गड्डाचौकी ग) चेकपोस्ट, दार्चुला	०९९-५२२४७० ०९१-५२००१४ ०९९-५२२४७ ०९३-४२०२०६	०९९-५२५२९७
८.	पशु क्वारेन्टिन कार्यालय, काठमाडौं क) चेकपोस्ट, तातोपानी ख) त्रि.अ.वि. काठमाडौं ग) चेकपोस्ट, रामनगर	०१-४११०५५६ ०११-६३३०२४ ०१-४४६८१५६	०१-४११०५५६

पशु विकास फार्महरू

क्र.सं.	क्षेत्र	फोन	फ्याक्स
१	बाखा विकास फार्म, बुढीतोला, कैलाली	०९१-६२१३४२	०९१ ५५०१११
२	बाखा विकास फार्म, चितलांग, मकवानपुर	०५७-६२०४५६	०५७ ५२४३७१
३	पशु विकास फार्म, जिरी	०४९-४०००६६	०४९-४०००६६

कृषि डायरी २०७०

क्र.सं.	क्षेत्र	फोन	फ्याक्स
४	भेडा विकास फार्म, पानसयखोला, तुवकोट	०१०-५६०४६२	०१०-५६०४६२
५	याक विकास फार्म, स्यांगबोचे, सोलुखुम्बु	०३८-५४०१२४	०३८ ५४०१२३
६	चरन तथा घाँसेवाली बीउ बृद्धि फार्म, जनकपुर, धनुषा	०४१-५२०१९०	०४१-५२०१९०
७	चरन तथा घाँसेवाली बीउ बृद्धि फार्म, रजितपुर, सर्लाही	०४६-५०११०८, ५०११७६	०४६-५०११०८
८	पशु विकास फार्म, लामापाटन, पोखरा, कास्की	०६१-४३०३७३ ldfarm@ntc.net.np	०६१ ४३०४८९
९	चरन तथा घाँसेवाली बीउ बृद्धि फार्म, गौघाट, बाँके	०८१-६२१२४३	०८१-५२१०२०
१०	कुखुरा विकास फार्म, खजुरा, बाँके	०८१-६२१२१८, ६२४२४५	०८१-६२१२४५
११	राइजोवियम तथा बीउ विजन प्रयोगशाला, जनकपुर, धनुषा	०४१-५२१६८३	०४१-५२१६८३
१२	नारायणहिटी पशु विकास फार्म, काठमाण्डौ	०१-४४४३८५१	०१५५४२०१६

खाद्य प्रतिधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	ईमेल/वेबसाइट
महानिर्देशक	४२६२७४१, ४२५११३२, ४२६२३६९	४२६२३३७	dfqc@mail.com.np, dgdftqc@mail.com.np
उप-महानिर्देशक (खाद्य गुण नियन्त्रण महाशाखा)	४२४००१६		
उप-महानिर्देशक (खा.प्र.वि. तथा ता. महाशाखा)	४२६२७३९		
उप-महानिर्देशक (केन्द्रीय खाद्य प्रयोगशाला)	४२५८७५३		
एस.पि.एस. इनक्वाइरी प्वाइन्ट	४२५६९४७		spsnepal@ntc.net.np www.spsenquiry.gov.np

क्षेत्रीय खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण कार्यालयहरू

क्र.सं.	क्षेत्रीय खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण कार्यालय	फोन	फ्याक्स
१.	विराटनगर, मोरङ्ग	०२१-४७०२२१	
२.	हेटौडा, मकवानपुर	०५७-५२०३१९	
३.	भैरहवा, रुपन्देही	०७१-५२०१५७	
४.	नेपालगन्ज, बाँके	०८१-५२१५३७	५२०३४२
५.	धनगढी, कैलाली	०९१-५२२९७२	
६.	स्याउ प्रशोधन केन्द्र, जुम्ला	०८७-५२००४३	

खाद्य क्वारेन्टाइन प्रयोगशालाहरू

क्र.सं.	खाद्य क्वारेन्टाइन प्रयोगशाला	फोन	फ्याक्स
१.	काँकडभिट्टा, भापा	०२३-५६२९६५	०२३-५६२९६५
२.	वीरगन्ज, पर्सा	०५१-५३४१६९	०५१-५३४१६९
३.	तातोपानी, सिन्धुपाल्चोक		
४.	महेन्द्रनगर, कञ्चनपुर	०९९-५२२३७९	०९९-५२२३७९

सहकारी विभाग

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	ईमेल/वेबसाइट
सहकारी विभाग, नयाँ बानेश्वर रजिष्ट्रार	०१-४४६५३६२ ०१-४४६११७७	०१-४४६५५१७	www.deoc.gov.np
केन्द्रीय सहकारी प्रशिक्षण केन्द्र, नयाँ बानेश्वर	०१-४११५६७८, ४४७०१०३	०१-४११५६२१	ctc@wlink.com.np

क्षेत्रीय सहकारी प्रशिक्षण तथा डिभिजन कार्यालय

सहकारी प्रशिक्षण तथा डिभिजन कार्यालय, सुनसरी	०२५-५६०१८४	०२५-५६०१८४
सहकारी प्रशिक्षण तथा डिभिजन कार्यालय, चितवन	०५६-५२१५५६	०५६-५२१५५६
सहकारी प्रशिक्षण तथा डिभिजन कार्यालय, कास्की	०६१-४६३०८०	०६१-४६५८२९
सहकारी प्रशिक्षण तथा डिभिजन कार्यालय, बाँके	०८१-५५०२५८	०८१-५५०२५८
सहकारी प्रशिक्षण तथा डिभिजन कार्यालय, कैलाली	०९१-५२१२२५	०९१-५२१२२५

डिभिजन सहकारी कार्यालय

क्र.सं	कार्यालयहरू	फोन	फ्याक्स
क) पूर्वाञ्चल			
१	डिभिजन कार्यालय, ईलाम	०२७-५२००९७	०२७-५२००९७
२	डिभिजन कार्यालय, भूपा	०२३-४५५०३१	०२३-४५५०३१
३	डिभिजन कार्यालय, धनकुटा	०२६-५२०२९२	०२६-५२०२९२
४	डिभिजन कार्यालय, मोरङ	०२१-५२८९५०	०२१-५२८९५०
५	डिभिजन कार्यालय, उदयपुर	०३५-४२०१४१	०३५-४२०१४१
६	डिभिजन कार्यालय, सिराहा	०३३-५६१९३३	०३३-५६१९३३
ख) मध्यमाञ्चल			
७	डिभिजन कार्यालय, दोलखा	०४९-४२१११८	०४९-४२१११८
८	डिभिजन कार्यालय, धनुषा	०४१-५२०१५९	०४१-५२०१५९
९	डिभिजन कार्यालय, सर्लाही	०४६-५२०१४६	०४६-५२०१४६
१०	डिभिजन कार्यालय, धादिङ्ग	०१०-५२०११६	०१०-५२०११६
११	डिभिजन कार्यालय, नुवाकोट	०१०-५६००१३	०१०-५६००१३
१२	डिभिजन कार्यालय, काभ्रे	०११-४९०१५७	०११-४९०१५७
१३	डिभिजन कार्यालय, काठमाडौं	०१-४७८०१३६	०१-४७८०१३६
१४	डिभिजन कार्यालय, भक्तपुर	०१-६६१०३४२	०१-६६१०३४२
१५	डिभिजन कार्यालय, ललितपुर	०१-५५४८८१२	०१-५५४८८१२
१६	डिभिजन कार्यालय, मकवानपुर	०५६-५२०५१४	०५६-५२०५१४
१७	डिभिजन कार्यालय, पर्सा	०५१-५२२२६४	०५१-५२२२६४
१८	डिभिजन कार्यालय, बारा	०५३-५५००१९	०५३-५५००१९
१९	डिभिजन कार्यालय, रौतहट	०५५-५२०१२६	०५५-५२०१२६
ग) पश्चिमाञ्चल			
२०	डिभिजन कार्यालय, तनहुँ	०६५-५६००९७	०६५-५६००९७
२१	डिभिजन कार्यालय, स्याङ्गजा	०६३-४२०२२०	०६३-४२०२१८
२२	डिभिजन कार्यालय, बाग्लुङ	०६८-५२०३०२	०६८-५२०३०२
२३	डिभिजन कार्यालय, पाल्पा	०७५-५२०१३७	०७५-५२०१३७
२४	डिभिजन कार्यालय, नवलपरासी	०७८-५२०२३५	०७८-५२०२३५
२५	डिभिजन कार्यालय, रुपन्देही	०७१-५२०१८६	०७१-५२१८६
२६	डिभिजन कार्यालय, कपिलवस्तु	०७६-५६००८६	०७६-५६००८६
घ) मध्यपश्चिमाञ्चल			

क्र.सं	कार्यालयहरू	फोन	फ्याक्स
२७	डिभिजन कार्यालय, दाङ	०८२-५६००१९	०८२-५६००१९
२८	डिभिजन कार्यालय, सुर्खेत	०८३-५२०२१७	०८३-५२०२१७
२९	डिभिजन कार्यालय, बर्दिया	०८४-४२०११९	०८४-४२०११९
३०	डिभिजन कार्यालय, जुम्ला	०८७-५२००२९	०८७-५२००२९
ड)	सुदूर-पश्चिमाञ्चल		
३१	डिभिजन कार्यालय, डोटी	०९४-४२०१०३	०९४-४२०१०३
३२	डिभिजन कार्यालय, बैतडी	०९५-५२०१६३	०९५-५२०१६३
३३	डिभिजन कार्यालय, कञ्चनपुर	०९९-५२१२३९	०९९-५२१२३९

नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल/वेबसाइट
कार्यकारी निर्देशक	४२५६८३७ ४२६२६५०/६३	४२६२५००	ednarc@ntc.net.np
निर्देशक, योजना तथा समन्वय	४२६२५६७		pcdnarc@ntc.net.np
निर्देशक, बाली तथा बागवानी अनुसन्धान	४२६२४४०		chdnarc@ntc.net.np
निर्देशक, पशु तथा मत्स्य अनुसन्धान	४२६२५७०		livefish@ntc.net.np
निर्देशक, कर्मचारी प्रशासन	४२६२५०४		
निर्देशक, आर्थिक प्रशासन	४२६२५८५		fadnarc@ntc.net.np
प्रमुख, योजना महाशाखा	४२६२७९९		hirakaji@gmail.com

योजना तथा समन्वय, सिंहदरबार प्लाजा

संचार, प्रकाशन तथा अभिलेख महाशाखा	५५२३०४१	५५२११९७	cpdd@narc.org.np www.narc.org.np
सामाजिक-आर्थिक तथा कृषि अनुसन्धान नीति महाशाखा	५५४०८१८		sarpod@narc.gov.np
वाह्य अनुसन्धान महाशाखा	५५४०८१७	५५२७६९५	ord@narc.gov.np
कृषि वातावरण महाशाखा	५५३५९८१		env@narc.gov.np
राष्ट्रिय कृषि आनुवांशिक केन्द्र (जीन बैंक)	५००३१२५	५००३३३१	narc2010@yahoo.com

कृषि डायरी २०७०

बाली तथा वागवानी अनुसन्धान कार्यक्रम

क्र.सं	कार्यक्रम	फोन	ईमेल
१	धान बाली अनुसन्धान कार्यक्रम, वनिनिया, धनुषा	०४१-६२०८९५, ६२०१८४	nrrpjnk@yahoo.com
२	मकैबाली अनुसन्धान कार्यक्रम, रामपुर, चितवन	०५६-५९१००१	nmrprampur2005@yahoo.com
३	गहुँ बाली अनुसन्धान कार्यक्रम, भैरहवा, रुपन्देही	०७१-५२०२२६, ५२२१९६, ५२०४३१	nwrp@nec.com.np
४	कोशेबाली अनुसन्धान कार्यक्रम, रामपुर, चितवन	०५६-५९१००९	ngrlp_rampur@hotmail.com
५	तेलबाली अनुसन्धान कार्यक्रम, नवलपुर, सर्लाही	०४६-५७०००२	oilseed_sarlahi@yahoo.com
६	पहाडीबाली अनुसन्धान कार्यक्रम, कात्रे, दोलखा	०४९-६९००३७	hcrpkabre@ntc.net.np
७	उखुबाली अनुसन्धान कार्यक्रम, जीतपुर, बारा	०५१-६९०४८९	srp@atcmail.com.np
८	आलुबाली अनुसन्धान कार्यक्रम, खुमलटार	०१-५५२२११४	prp@narc.gov.np
९	अदुवाबाली अनुसन्धान कार्यक्रम, सल्यान	०८८-६३०११४	
१०	सुन्तला जात अनुसन्धान कार्यक्रम, धनकुटा	०२६-५२००५५	citrus@ntc.net.np
११	जुटबाली अनुसन्धान कार्यक्रम, इटहरी, सुनसरी	०२५-५८१०१८	chybedanand@yahoo.com
१२	राष्ट्रिय व्यवसायिक कृषि अनुसन्धान कार्यक्रम, पाखीबास, धनकुटा	०२६-५४०३८१	

पशु तथा मत्स्य अनुसन्धान कार्यक्रम

गाईभैसी अनुसन्धान कार्यक्रम, खुमलटार	५५२१४२३ brp@narc.gov.np
बंगुर तथा कुखुरा अनुसन्धान कार्यक्रम, खुमलटार	५५२१६५० sarp@narc.gov.np
भेडावाखा अनुसन्धान कार्यक्रम, जुम्ला	०८७.५२०१४०

राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान प्रतिष्ठान, खुमलटार

निर्देशक	५५२५७०३, ५५४०८१३ (Fax)
वाली विज्ञान महाशाखा	५५२११६९, ५५२७७४८ agronomy@narc.gov.np
वाली रोग विज्ञान महाशाखा	५५२३१४३, ५५३२६७२ ppd@narc.gov.np
कीट विज्ञान महाशाखा	५५२११४१, ५५३६२२४ ento@narc.gov.np
माटो विज्ञान महाशाखा	५५२११४९, ५५२३१६१ ssd@narc.gov.np
कृषि ईन्जिनियरिङ्ग महाशाखा	५५२४३५१, ५५२१३०७ aednarc@wlink.com.np
कृषि वनस्पति महाशाखा	५५२१६१४, ५५२१६१५, ५५४५४८५ (Fax) iscnepal@wlink.com.np
बागवानी अनुसन्धान महाशाखा	५५४१९४४ hrdn@narc.gov.np
खाद्य अनुसन्धान महाशाखा	५५४४४५९ fru@narc.gov.np
बायो टेक्नोलोजी महाशाखा	५५३९६५८ biotech@narc.gov.np
व्यवसायिक वाली महाशाखा	५५४५९२१ ccdarc@gmail.com
बीउ विज्ञान तथा प्रविधि अनुसन्धान शाखा	५५२३०४० seedtech@wlink.com.np

राष्ट्रिय पशु विज्ञान अनुसन्धान प्रतिष्ठान

निर्देशक	५५२४०४०, ५५४९३००, ५५२११९७ (Fax) nasri@narc.gov.np
पशु स्वास्थ्य अनुसन्धान महाशाखा, खुमलटार प्रमुख	५५५१८५५, ५५५१२९२
पशु आहारा महाशाखा, खुमलटार प्रमुख	५५२३०३९ aand@narc.gov.np
पशु प्रजनन महाशाखा, खुमलटार प्रमुख	५५२३१६०, ५५४०५११, ५५३२९२२ (Fax) biodiversitynarcand@wlink.com.np
चरन तथा घाँसेवाली अनुसन्धान महाशाखा	५५४२९०३, ५५२३०३८ pfdl@wlink.com.np
मत्स्य अनुसन्धान महाशाखा, गोदावरी	५५६०१५५, ५५६०५६३, ५५६०१४६ (Fax) ffd@wlink.com.np

क्षेत्रीय कृषि अनुसन्धान केन्द्र र अन्तर्गतका कार्यालयहरू

१. क्षेत्रीय कृषि अनुसन्धान केन्द्र, नेपालगञ्ज

क्षेत्रीय निर्देशक	०८१-६२१२२६, ६२१२२७	rarskhajura@radiffmail.com
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, सुर्खेत	०८३-६२०१२३	
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, डोटी	०९४-४४०१६२	arsdoti@ntc.net.np
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, विजयनगर, जुम्ला	०८७-५२००२३, ६९०१५९	
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, दैलेख	०८९-६९०३८६, ४२०१५६ (Fax)	arsdailekh@ntc.net.np
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, राजीकोट, जुम्ला	०८७-६९००२८, ६९०३४९	

२. क्षेत्रीय कृषि अनुसन्धान केन्द्र, लुम्ले

क्षेत्रीय निर्देशक	०६१-६२२१७४, ६२२३९९, ५२२६५३ (Fax)	rarslumle@yahoo.com
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, वैदाम, पोखरा (मत्स्य)	०६१-५२२००४, ५२२६५३ (Fax)	fishres@fewamail.com.np
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, वेगनाथ, पोखरा (मत्स्य)	०६१-५६००८९	fishres@fewanet.com.np
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, मालेपाटन, पोखरा (वागवानी)	०६१-५२०२२०, ५२०३८५	arspkr@fewanet.com.np
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, तनहुँ (बोका, बाखा)	०६५-६२०१६२	

३. क्षेत्रीय कृषि अनुसन्धान केन्द्र, परवानीपुर

क्षेत्रीय निर्देशक	०५१-६२०३७६, ६२०३७९	raspar@yahoo.com
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, रसुवा (चरन)	०१०-५४०१३७, ५४०१३८	
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, रानीघाट, वीरगंज, पर्सा (कृषि औजार)	०५१-५२२२३०	
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, त्रिशुली (मत्स्य)	०१०-५६०२२६	asala@mos.com.np
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, वेलाचापी (धनुषा)	०४१-५४००२३	

४. क्षेत्रीय कृषि अनुसन्धान केन्द्र, तरहरा

क्षेत्रीय निर्देशक	०२५-४०५०९८, ४०५१०३, ४०५०९८ (Fax)	rarst@sailung.com.np
--------------------	----------------------------------	----------------------

कृषि अनुसन्धान केन्द्र, पाखिवास, धनकुटा	०२६-६२०५०३, ६२०५०४, ५४०३८१ (Fax)	arspakh@gmail.com
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, तरहरा (मत्स्य)	०२५-५८०५१०	

कृषिसँग सम्बन्धित संस्थान/बोर्ड/समिति/संघ/परिषद

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल/वेभसाइट
राष्ट्रिय सहकारी संघ लिमिटेड, विजुलीबजार अध्यक्ष महाप्रबन्धक	४७८१६९७ ४७८१५१०	४७८१३२६	ncf@wlink.com.np, www.ncfnepal.com
राष्ट्रिय सहकारी विकास बोर्ड, पुल्चोक सह-अध्यक्ष सदस्य-सचिव	५०१०२३६, ५०१०१३१ ५०१०१९०	५०१०१५४	coopdesk@gmail.com www.ncdb.org.np
राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्ड, हरिहरभवन सदस्य-सचिव कार्यकारी निर्देशक	५५४४७४७ ५५४२७४१	५५३२०९६	nddbnepal@mail.np
राष्ट्रिय चिया तथा कफी विकास बोर्ड, बानेश्वर कार्यकारी निर्देशक	४४९९७८६ ४४९०३७१ ४४९५७९२	४४९७९४१	ntcdboard@wlink.com. np www.teacoffee.gov. np
राष्ट्रिय बीउ विजन समिति, हरिहरभवन सदस्य-सचिव	५५२१३५९ ५५३४२५८		
कालीमाटी फलफूल तथा तरकारी थोक बजार विकास समिति कार्यकारी निर्देशक	४२७९२२८ ४२८८९०६	४२७७४९०	info@kalimatimarket. com.np www. kalimatimarket.com.np

कृषि डायरी २०७०

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल/वेबसाइट
पशु आहार उत्पादन विकास समिति, हेटौडा क्षेत्रीय कार्यालय, त्रिपुरेश्वर, काठमाडौं	०५७-५२०३८५ ४२६११७१		
चन्द्र डाँगी बीउ विजन तथा दुग्ध विकास समिति, चन्द्र डाँगी भापा	०२३-५२९५४४		
कृषि तथा पशु विज्ञान अध्ययन संस्थान, रामपुर, चितवन	०५६- ५८१००२/००३, ५८११४१, ५९११४१	०५६-५९१०२१	www.iaas.edu.np admin@iaas.edu.np
हिमालयन कलेज अफ एग्रीकल्चर साइन्सेस एण्ड टेक्नोलोजी कार्यकारी निर्देशक	६६३२२९६, ६६३६०४७, ६६३०७६२	६६३०७६२	hicast@wlink.com.np www.hicast.edu.np
प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम परिषद, सानोठिमी, भक्तपुर	६६३१४५८/९, ६६३०४०८, ६६३००६९,	६६३०२९४	ctevt@admin-wlink.com.np www.ctevt.org.np

राष्ट्रिय चिया तथा कफि विकास बोर्डसँग सम्बन्धित कार्यालयहरू

कार्यालय	फोन
क्षेत्रीय कार्यालय, विर्तामोड, भापा	०२३-५४०५९२ (P/F)
क्षेत्रीय कार्यालय, पोखरा, कास्की	०६१-५५०४२२
चिया विस्तार योजना, फिक्कल, ईलाम	०२७-५४०१५८
चिया विस्तार योजना, जसविरे, ईलाम	०२७-६९०१४६
चिया विस्तार योजना, हिले, धनकुटा	०२७-५४०११२
चिया विस्तार योजना, रानीपौवा, नुवाकोट	०१०-६२११३२३
चिया विस्तार योजना, सोल्मा, तेह्रथुम	०२६-६८००८६
चिया विस्तार योजना, लाली खर्क पाँचथर	०२४-६९०३०८

दुग्ध विकास संस्थान

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	ईमेल / वेबसाइट
केन्द्रीय कार्यालय	४४११७१०, ४४१४८ ४१, ४४१०४८९, ४४ १२६९६, ४४१३६९६	०१-४४१७२१५	dairydev@mos.com.np www.dairydev.com.np
संस्थान अन्तर्गत आयेजनाहरू			
काठमाडौं दुग्ध वितरण आयोजना, बालाजु	४३५००३९		
दुग्ध पदार्थ विक्री वितरण आयोजना, लैनचौर	४३२६२४		
विराटनगर दुग्ध वितरण आयोजना, कंचनवारी, विराटनगर	०२१-४२०१०५		
जनकपुर दुग्ध वितरण आयोजना, ढल्केवर, धनुषा	०४१-५६००२०		
हेटौंडा दुग्ध वितरण आयोजना, हेटौंडा, मकवानपुर	०५७-५२१८१२		
लुम्बिनी दुग्ध वितरण आयोजना, बुटवल, रुपन्देही	०७१-५४०५४३		
नेपालगंज दुग्ध वितरण आयोजना, कोहलपुर, बाँके	०८१-५४००८३		
धनगढी दुग्ध वितरण आयोजना, अत्तरिया, कैलाली	०९१-५५११८६		
चिज उत्पादन केन्द्रहरू			
नगरकोट चिज कारखाना	६६८००७४		
पशुपतिनगर चिज उत्पादन केन्द्र	०२७-५५००४२		
गोसाँइकुण्ड चिज उत्पादन केन्द्र	१०४०२११		
राँके चिज उत्पादन केन्द्र	०२४-५२९१०२		
जिरी चिज उत्पादन केन्द्र	०४९-५२०१९०		

कृषि सामाग्री कम्पनी लिमिटेड

केन्द्रीय कार्यालय, टेकु, कुलेश्वर, काठमाडौं

कार्यालय	फोन नं.
प्रबन्ध संचालक	४२७९७१५
महाशाखा प्रमुख, प्रशासन तथा योजना	४२७९३६१
महाशाखा प्रबन्धक, आर्थिक	४२७९७१९
महाशाखा प्रमुख, खरिद	४२७९७१६
महाशाखा प्रबन्धक, विक्री वितरण	४२७९३६२
महाशाखा प्रबन्धक, स.व्य. तथा सा. सेवा	४२७९७१७
शाखा प्रबन्धक आ.ले.प. शाखा	४२७९४९७

क्षेत्रीय कार्यालयहरू

क्र.सं.	कार्यालय	टेलिफोन नं.
क)	पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, विराटनगर	०२१५२५४२८
१	उपशाखा कार्यालय, धनकुटा	०२६५२०२४९
२	उपशाखा कार्यालय, विर्तामोड	०२३५४०००५
३	उपशाखा कार्यालय, इलाम	०२७५२००१७
४	उपशाखा कार्यालय, इटहरी	०२५५८३२३१
५	उपशाखा कार्यालय, लहान	०३३५६०२८४
६	उपशाखा कार्यालय, राजविराज	०३१५२०२९७
७	विक्री केन्द्र, दमक	०२३५८०१०५
८	विक्री केन्द्र, गाईघाट	०३५५२०१०३
९	गोदाम ईकाई, सिरहा	०३३५२००२२
१०	गोदाम ईकाई, इनरुवा	०२५५६०११२
ख)	मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, वीरगञ्ज	०५१५२२०३०
१	मुख्य शाखा, काठमाडौं	०१४२७९७२१
२	शाखा कार्यालय, जनकपुर	०४१५२०४०७
३	शाखा कार्यालय, धुलिखेल	०११४९०३०६
४	उपशाखा कार्यालय, हल्केवर	०४१५६०००८
५	उपशाखा कार्यालय, हटौडा	०५७५२०३८६
६	उपशाखा कार्यालय, भरतपुर	०५६५२०११३
७	उपशाखा कार्यालय, त्रिशुली	०१०५६०११४
८	उपशाखा कार्यालय, मलंगवा, सर्लाही	०४६५२०११०
९	उपशाखा कार्यालय, चन्द्रनिगाहपुर	०५५५४०२२५
१०	उपशाखा कार्यालय, गजुरी	०१०६९०५८४

क्र.सं.	कार्यालय	टेलिफोन नं.
११	विक्री केन्द्र, सिन्धुली	०४७५२०११७
१२	गोदाम इकाइ, कलैया	०५३५५००२२
ग)	पश्चिमाञ्चल क्षेत्रिय कार्यालय, पोखरा	०६१५२०४१६
१	शाखा कार्यालय, भैरहवा	०७१५२०१४०
२	उपशाखा कार्यालय, दमौली	०६५५६०१९३
३	उपशाखा कार्यालय, परासी	०७८५२०१२०
४	प्रशाखा कार्यालय, पर्वत	०७६४२०१४३
५	उपशाखा कार्यालय, बहादुरगञ्ज	०७६५२००४९
६	प्रशाखा कार्यालय, पाल्पा	०७५५२०१३८
७	प्रशाखा कार्यालय, स्याङ्गा	०६२४२०१३६
८	प्रशाखा कार्यालय, तौलिहवा	०७६५६००२२
९	गोदाम इकाइ, कावासोती	०७८५४०११९ -पि.शि.ओ.
घ)	मध्य-पश्चिमाञ्चल क्षेत्रिय कार्यालय, नेपालगञ्ज	०८१५२०३४२
१	उपशाखा कार्यालय, सुर्खेत	०८३५२०२८२
२	उपशाखा कार्यालय, दाङ्ग/घोराही	०८२५६००४०
३	प्रशाखा कार्यालय, गुलरिया	०८४४२०१०८
४	प्रशाखा कार्यालय, लमही	०८२५४०१२०
५	विक्री केन्द्र, तुल्सीपुर	०८२५२००१०
ङ)	सुदूर-पश्चिमाञ्चल क्षेत्रिय कार्यालय, धनगढी	०९१५२१३१०
१	उपशाखा कार्यालय, महेन्द्रनगर	०९९५२१३४३
२	प्रशाखा कार्यालय, डोटी, दिपायल	०९४४४०२८०

राष्ट्रिय बीउ विजन कम्पनी लि.

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल
प्रबन्ध संचालक	४२७९५८७	०१४२७९५८७	nscLtd@ntc.net.np
नायब प्रबन्धक संचालक	४२७९५८७		
प्रमुख, आर्थिक महाशाखा	४२७९२०७		
प्रमुख, योजना तथा प्रशासन महाशाखा	४२७८४५३		
प्रमुख, अनुगमन इकाई तथा आ.ले.प.शाखा	४२७९२०७		
प्रमुख, बजार व्यवस्थापन महाशाखा	४२७९२०७		
प्रमुख, उत्पादन व्यवस्थापन महाशाखा	४२७९२०७		

जिल्ला स्थित मुख्यशाखा तथा शाखा कार्यालयहरू

कार्यालय	फोन	फ्याक्स
केन्द्रीय कार्यालय, काठमाण्डौ	४२७९५८७, ४२७९२०७	४२७९५८७
मुख्यशाखा कार्यालय, ईटहरी	०२५-५८१०२२	५८१०२२
मुख्यशाखा कार्यालय, हेटौडा	०५७-५२०३५७	५२०३५७
मुख्यशाखा कार्यालय, भैरहवा	०७१-५२०६२३	५२०६२३
शाखा कार्यालय, जनकपुर	०४१-५२०१४७	५२०१४७
शाखा कार्यालय, नेपालगञ्ज	०८१-५२०२२२	५२०२२२
शाखा कार्यालय, धनगढी	०९१-५२१४१०	५२१४१०
बीउ विजन उत्पादन फार्म, भुम्का	०२५-५६२१५२	५६२१५२

सिंचाइ विभाग

	टेलिफोन	फ्याक्स
महानिर्देशक	५५३७१३६	५५३७१६९
उप-महानिर्देशक		
योजना डिजाइन तथा अनुगमन मूल्यांकन महाशाखा	५५३७३१३	
सतह सिंचाई महाशाखा	५५३७३११	
भूमिगत जल सिंचाई महाशाखा	५५३७३१२	
सिंचाई व्यवस्थापन महाशाखा	५५३७३१०	

क्षेत्रीय सिंचाइ निर्देशनालयहरू

क्षेत्र	टेलिफोन	फ्याक्स
पूर्वाञ्चल विराटनगर	०२१-५२५४००, ५२२८०९	५२५४३०
मध्यमाञ्चल, ललितपुर	०१-५५२५००३, ५५३५००२	५५२२८९७
पश्चिमाञ्चल, पोखरा	०६१-५२१५६४	५२०४२९
मध्य पश्चिमाञ्चल, वीरेन्द्रनगर	०८३-५२०३०२	५२०३१४
सुदूर पश्चिमाञ्चल, धनगढी	०९१-५२२००९, ५२११३६	५२११२०

नेपाल सरकारका विभागहरूको टेलिफोन नम्बरहरू

विभाग	टेलिफोन	फ्याक्स	इमेल वेबसाइट
आयुर्वेद विभाग	४४१२८२०	४४१२८२०	
अध्यागमन विभाग	४२२३५९०	४२२३१२७	www.immi.gov.np/eptimi@ntc.net.np
उद्योग विभाग	४२६१२०३	४२६१११२	www.doin.gov.np/info@doin.gov.np
आवास तथा शहरी विकास विभाग	४२६२९२७	४२६२४३९	
औषधी व्यवस्था विभाग	४७८०२२७	४७८०५७२	www.dinon.org.np/dda@health.net.org.np

कर विभाग	४४१०३४०	४४११७८८	
कारागार व्यवस्था विभाग	४४४४५५२	४४४४५५३	
केन्द्रीय तथ्यांक विभाग	४२२९४०६		www.cbs.gov.np/env@stat.wlink.com.np
खानेपानी तथा ढल निकास विभाग	४४१३७४४	४४१९८०२	www.dwss.gov.np/dwss@most.gov.np
खानी तथा भूगर्भ विभाग	४४१४७४०	४४१४८०६	www.dmgnepal.gov.np/dmg-plan@infoclub.com.np
घरेलु तथा साना उद्योग विभाग	४२५९८७५		www.dcsi.gov.np
जल तथा मौसम विज्ञान विभाग	४२६२४११		www.dhm.gov.np
जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग	५५३५५०२	५५३५४०७	
नापी विभाग (खगोल तथा भूमापन महाशाखा)	४४८२७३	४४७९४१६	www.dos.gov.np
निजामती किताबखाना	५०१०२९८		www.docpr.gov.np
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र	६६३४११९		
पुरातत्व विभाग	४२५०६८३	४२६२८५६	www.doa.gov.np/info@doa.gov.np
वन विभाग	४२२७५७४	४२२७३७४	www.dof.gov.np
राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र	४२२७०९६	४२१६७०६	
भन्सार विभाग	४२५९७९३		
	४२५९८०८		
भूमिसुधार व्यवस्थापन विभाग	४२२००२८	४२३०५८५	www.landdepartment.gov.np
	४२२३०४९		tgtr@wlink.com.np
महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय	४४३८५४५		
मुद्रण विभाग	४२४४५२५		
राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्र	५५२३१७०	५५२४९८९	
राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजयन्तु संरक्षण विभाग	४२२७९२६	४२२७६७५	www.southasia.com
			dnpsc@bdcin.wlink.com.np
राजस्व अनुसन्धान विभाग	५५५१८०२		
राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग	४२६२५९२		
सडक विभाग	४२६२६९३	४२६२९९३	
सिंचाई विभाग	५५३७१३६	५५३७६९९	www.doi.gov.np/irrigation@wlink.np
हुलाक सेवा विभाग	४४१०२२४	४४१४६८८	www.nepalpost.gov.np
	४११२७१७		www.doinepal.gov.np
सूचना विभाग	४११२५५१	४११२६५२	info@doinepal.gov.np
स्वास्थ्य सेवा विभाग	४२६१४३६	४२६२२८०	
श्रम विभाग	४४७७६७१		
त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल कार्यालय (आन्तरिक)	४११३१५५	४११३०३४	

नेपाल सरकारका क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयहरूको टेलिफोन

कार्यालय	टेलिफोन	फ्याक्स
क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, धनकुटा	०२६-५२०७८५, ५२०५८४	
क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, हेटौडा	०५७-५२३७९९	५२३४५१
क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, पोखरा	०६१-५३३०६८	
क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, सुर्खेत	०८३-५२१३४२, ४२१८८५	
क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, डोटी	०९४-४४०१०२	

कृषि विकास बैंक

	टेलिफोन	याक्स
प्रधान कार्यालय, रामशाहपथ	४२५२३६०/३५९	
	४२१९२४३	
	४२६२५९६	
अध्यक्ष तथा महा-प्रबन्धकको कार्यालय	४२६२६९०	४२६२९२९
	agrbnk@infoclub.com.np	
उप-महाप्रबन्धक (सेवा)	४२६२८८५	
उप-महाप्रबन्धक (जनशक्ति)	४२५२३५६	
वैकिङ्ग विकास विभाग	४२६३३९७	४२६२६७६
संचालक समितिको सचिवालय	४२६२६२०	
जनशक्ति व्यवस्था विभाग	४२६२९१९	
आन्तरिक लेखा परीक्षण विभाग	४२२२२९७	
योजना तथा आयोजना विभाग	४२५२३५४	४२५२३५४
ऋण लगानी विभाग	४२५२३५७	४२५२३५७
जोखिम ऋण संपत्ति व्यवस्थापन विभाग	४२६२७५६	४२६२७५६
सूचना प्रविधि विभाग	४२५०७३७	४२३८९४६
वित्त तथा लेखा विभाग	४२६२७१८	
साना किसान तथा लघु वित्त विभाग	४२७०५४१	४२५२३५३
ऋण अस्ली विभाग	४२५०७३६	
सामान्य सेवा विभाग	४२६२६१३	

क्षेत्रीय कार्यालयहरू

कार्यालय	टेलिफोन	फ्याक्स
क्षेत्रीय कार्यालय, बिर्तामोड	०२३-५४०९६६	५४१२८२
क्षेत्रीय कार्यालय, विराटनगर	०२१-५२५३३६, ५२६६३८	५२४२८२
क्षेत्रीय कार्यालय, राजविराज	०३१-५२००४७, ५२०२०३	५२०२४७
क्षेत्रीय कार्यालय, जनकपुर	०४१-५२१०७०, ५२२६७०	५२०४०२

कार्यालय	टेलिफोन	फ्याक्स
क्षेत्रीय कार्यालय, काठमाडौं	०१-४४९९२५६, ४४८५४६७	४४८१२८३
क्षेत्रीय कार्यालय, वीरगंज	०५१-५२२१३०, ५२५२०८	५२१९००
क्षेत्रीय कार्यालय, पोखरा	०६१-५२०१५६, ५२८४४५	५२११०७
क्षेत्रीय कार्यालय, भैरहवा	०७१-५२०१४६, ५२०६३१	५२०६३२
क्षेत्रीय कार्यालय, घोराही, दाङ	०८२-५६०५३६, ५६०५१०	५६०५३६
क्षेत्रीय कार्यालय, नेपालगंज	०८१-५२०१२१,	५२०९६०
क्षेत्रीय कार्यालय, धनगढी	०९१-५२१२१०, ५२२४५१	५२२२५४

सूचना तथा संचार क्षेत्र

रेडियो तथा एफ.एम. स्टेशन

रेडियो/एफ.एम. स्टेशन	टेलिफोन	फ्याक्स
रेडियो नेपाल	४२११५९३, ४२११५८२ radio@rne.wlink.com.np	४२११६५२, ४२११५५२
कान्तिपुर एफ.एम.	५५४१९०२	
सगरमाथा रेडियो	५५४५६८०	
ईमेज एफ.एम.	४४३३१४१	
मेट्रो एफ.एम.	४४४१२४७, ४४४१२४६	
अन्नपूर्ण एफ.एम.	०६१-५३२८७७, ५३२८९१ afm@pinet.com.np	
पोखरा एफ.एम.	०६१-५३२५८३	५३३११३१
माछापुच्छे एफ.एम.	०६१-५३२८८३	
स्वर्गद्वारी संचार केन्द्र, दाङ	०८२-५६०१६४	५६२३३०
कालिका एफ.एम. चितवन	०५६-५२७१५६	५२७१६१
सिनर्जि एफ.एम. चितवन	०५६-५२६९१६	५२६१११
हिमचुली एफ.एम. पोखरा	०६१-५३३३८३	५३९२७०
सप्तकोशी एफ.एम., विराटनगर	०२१-५३६६४५	
रेडियो पर्वत, फलेवास १०३.६ मेगाहर्ज	०६७-६९०३९६	
क्लासिक एफ.एम.	५५५५१३९	
रेडियो मिमिरे ९८ मेघाहर्ज	४७७०१३६	
हिट्स एफ.एम.	४७८०५३४	
भक्तपुर एफ.एम.	६६१९१११, ६६१७११	
सयपत्री एफ.एम., बाग्लुङ	०६८-५२२२५२/५३	
सि.जे.एम.सि.एफ.एम. १०६ मेगाहर्ज	४६५०५६६	

कृषि डायरी २०७०

रेडियो/एफ.एम. स्टेशन	टेलिफोन	फ्याक्स
पर्यावरणचक्र रेडियो १०४.२ मेगाहर्ज	५५६०७८२	
नेपाल एफ.एम. ९१.८ मेगाहर्ज	४२८९१२१	
रेडियो दिदी बहिनी कुस्मा, पर्वत	०६७-४२११९८/९९	

टेलिभिजन प्रसारण

टेलिभिजन च्यानल	टेलिफोन	फ्याक्स
नेपाल टेलिभिजन	४२००३३५, ४२००३४८, ४२००३६१	४२२८३१२, ४२००४५२
	neptv@ccsl.com.np	
	www.nepaltelevision.com.np	
मेट्रो टि.भि.	४४४५१५०	४४३२७०७
कान्तिपुर टेलिभिजन	४४६६४००, ४४६६५००	४४६९९६७
इमेज च्यानल	४४३३१४१, ४४३६८७३	४४३२७०७
	ichannel@wlink.com.np	
ए.बि.सी.	४२६१६३६	
एभिन्यूज	४२२७२२२	
सगरमाथा टेलिभिजन	४२३३०७१/७२	
नेपाल १	४१११६५६	४१११५०१
च्यानल नेपाल	४४९३१६०	
तराई टेलिभिजन	४१०६१९९, ४१०६२१३	
नेशनल टेलिभिजन	४४९५६०५/६०४	

पत्रपत्रिकाहरू र त्यससँग सम्बन्धित संस्थाहरू

पत्रिकाको नाम	टेलिफोन	फ्याक्स	इमेल/वेबसाईट
गोरखापत्र	४२२२९२१	४२२४३८१	gopa@mos.com.np www.gorkhapatra.org.np
राइजिङ्ग नेपाल	४२२२२७९	४२४४४२८	itrn@mos.com.np
राजधानी	४८११०८०	४८१०९४१	rajdhaninew@yahoo.com
नेपाल समाचारपत्र	४२८७७७७	४२८८७००	news@newsofnepal.com www.newsoftnepal.com
कान्तिपुर	४४८०१००	४४७०१७८	kanti@kantipur.com.np
काठमाण्डू पोष्ट	४४८०१००	४४६६३२०	kpost@kantipur.com.np
अन्तर्पूर्ण पोष्ट	४७७०६२९	४७७०६३२	editorial@annapost.com
द हिमालयन टाईम्स	४७७१४८९	४७७१९५९	editorial@thehimalayn.com

पत्रिकाको नाम	टेलिफोन	फ्याक्स	इमेल/वेभसाईट
साँघु	४२३०७४८	४२२३०४२	shanghu@wlink.com.np
छलफल	४२५५६३४	४२१५५३९	chalphal@wlink.com.np
देशान्तर	४४९७३३२	४४६८७२७	deshantar@mail.com.np
दृष्टि	४२४४६४५	४२२१००४	dristhi@ecomail.com.np
पुर्नजागरण	४४९२०१५		punarjag@wlink.com.np
जन आस्था	४४४२५५२		jana.aastha@mail.com.np
साप्ताहिक कान्तिपुर	४४८०१००	४४७०१७८	saptahik@kanitpur.com.np
कामना	४२८७७७७	४२८८७००	news@newsfnepal.com
विमर्श	४४१३५७०	४४१३५६६	vp1768@gmail.com
जनदिशा	४७७१७७५	४७७१६६६	jandisha@wlink.com.np
नयाँ पत्रिका	४७८२१४३	४४१३८३६	lettu@nayapatrika.com
नागरिक दैनिक	४२६५१००	४२५२२६२	nagarik@nagariknews.com
नेपाल	४४९२१३५, ४४८०२००		
हिमाल	५२५०३३३, ५२५०८४५		

उपत्यकाको लागि आवश्यक टेलिफोन नम्बरहरू

अस्पताल

अस्पताल	टेलिफोन
पाटन अस्पताल, पाटन	५५२२२९५, ५५२२२६६
वीर अस्पताल	४२२१९८८
शिक्षण अस्पताल, महाराजगन्ज	४४१२८०८/७०७/४०४
वीरेन्द्र प्रहरी अस्पताल, छावनी	४४१२४३०, ४४१२५३०
टेक अस्पताल, टेक	४२५३३९६/३९५
प्रसूती गृह, माईतीघर	४२५३२७६
नेपाल आँखा, त्रिपुरेश्वर	४२५०६९१, ४२६०८१३
मानसिक अस्पताल, पाटन	५५२१३३३, ५५२१६१२
भक्तपुर अस्पताल, भक्तपुर	६६१५०४९, ६६१५७९८
फ्रेन्ड्स अस्पताल, शान्ताभवन	४४७०१८१
कान्तिबाल अस्पताल, महाराजगन्ज	४४१४७९८, ४४२७४५२
तीलगंगा आँखा, गौशाला	४४९३६८४
कान्तिपुर डेन्टल	४३७१६०३
अर्बुद रोग निवारण संस्था	४२२०७७८
होमियोप्याथीक चिकित्सालय	५५२२०९२
वीरेन्द्र सैनिक अस्पताल, भद्रकाली	४२७१९४१, ४२७१९४०
डेन्टल अस्पताल	४३७१६०३, ४४३३६९७
सहिद गंगालाल हृदयरोग केन्द्र	४३७१३२२, ४३७१३७४

कृषि डायरी २०७०

अस्पताल	टेलिफोन
काठमाडौं मोडेल अस्पताल, प्रदर्शनीमार्ग	४२४०८०५
वी एण्ड वी अस्पताल, ग्वाको, ललितपुर	५५३३२०६
आयुर्वेदिक, नरदेवी	४२५९१८२
नेपाल मेडीकल कलेज, जोरपाटी	४४८६००८
मनमोहन मे. अस्पताल	४४११६०५, ४४२०८२३
राष्ट्रिय किडनी केन्द्र	४३६३४५२, ४३६०८८९
मितेरी अस्पताल	४२६९५५५, ४२२२३०५
न्यूरो अस्पताल, बाँसबारी	४३७९००९, ४३७९०१०
जनमैत्री अस्पताल	४३६६३०१
मिड सिटी अस्पताल, लोहकन्थली, भक्तपुर	६६३७९३२
नागरिक सामुदायीक अस्पताल, गढाघर	६६३३७९७
युनिटी अस्पताल, सामाखुसी	४३५३१५१
वि.पि. स्मृति अस्पताल, बसुन्धरा	४३८७०९४/९६

नर्सिङ होम

नर्सिङ होम	टेलिफोन
हिमालय नर्सिङ होम	४४१९६७२, ४४१५०७६
काठमाडौं नर्सिङ होम	४२६२१९४, ४२६०९६१
सिद्धिपोली नर्सिङ होम	४४१०६०४, ४४१३४६०
ओम नर्सिङ होम	४४६६१२७, ४४७६२२५
मेडिकेयर नर्सिङ होम	४४६७०६७
नर्भिक नर्सिङ होम	४२५८५५४
हर्गन्स नर्सिङ होम	५५२३०२०
सर्वाङ्ग नर्सिङ होम	५५२००९३
अन्नपूर्ण नर्सिङ होम	४२३२३२९
लाईफ केयर नर्सिङ होम	४२२७७३५
ब्लू क्रस नर्सिङ होम	४२६१७९६
मितेरी नर्सिङ होम	४२६९५५५
वि.एण्ड वि. नर्सिङ होम	५५३१९३०
मोडेल नर्सिङ होम	४२४४८०६

एम्बुलेन्स

एम्बुलेन्स	टेलिफोन
रेडक्रस, काठमाडौं	४२२८०९४
चेम्बर अफ कर्मर्श	४२३०२१३
ललितपुर उ.म.पा.	५५२७००३
कीर्तिपुर एम्बुलेन्स	४३३०२००
जन स्वास्थ्य	४२७८६१२
विशाल बजार	४२४४१२१

एमब्लेन्स	टेलिफोन
परोपकार	४२६०५८९
माईती नेपाल	४४९४८९६
भक्तपुर रेडक्रस	६६९२२६६
मेडिकल कलेज, सिनामंगल	४४६९०६४
अग्रवाल सेवा केन्द्र	४४२४८७५
मध्यपुर ठिमी न.पा.	६६३९०००
पशुपति आर्यघाट	४४९२९९९
सत्य साई	४४९८०३५
जेसिस	६६९९९९९

शववहान सेवा

शववहान	टेलिफोन
नेपाल चेम्बर	४२३०२९३
सत्य साई	४४९८०३५
पशुपति आर्यघाट	४४९२९९९
मारवाडी सेवा समिति	४२५५५४०

वारुणयन्त्र

वारुणयन्त्र	टेलिफोन
काठमाडौं/पाटन/भक्तपुर	९०९

प्रहरी सेवा

कार्यालय	टेलिफोन
महानगरिक प्रहरी सेवा	४२२६९९९
प्रहरी कन्ट्रोल	९००
काठमाडौं	४९६९९४५
भक्तपुर	६६९४८२९
ललितपुर	५५२९२०७
थानकोट	४३९२९७६
बालबालिका खोजतलास समन्वय केन्द्र	९०४

नेपाल विद्युत प्राधिकरण नोलाईट शाखा

शाखा	टेलिफोन
रत्नपार्क शाखा	४२२५५८४
गड्डाघर शाखा	६६३०३९७
कीर्तिपुर शाखा	४३३०४२८

शाखा	टेलिफोन
लगनखेल शाखा	५५२१३६५
बानेश्वर शाखा	४४७१२०१
पुलचोक शाखा	५५२२०४३
चावहिल शाखा	४४७४१६४
भक्तपुर शाखा	६६१००६५
कुलेश्वर शाखा	४२७२४०४
साँखु शाखा	४४५०७७०
महाराजगन्ज शाखा	४३५७२१९

NATIONAL/INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS

Name of Organization	Phone	Fax	Email/Website
Action Aid International Nepal	4436377	4419718	www.actionaid.org/nepal mail.nepal@actionaid.org
Agriculture Enterprise Center	4262245/260		
Agriculture Technology Center	5525956		
Alliance Nepal	5526145		alliance@mos.com.np
Ama Foundation	5560652		BLENepal@alo.com www.ama-foundation.org
APERION (Italy)	4443520		aperion@subisu.net
Asian Development Bank	4227784/779		
BATTI	061-5211254		krishnabaral@fewamail.com.np
Care International Nepal	5522153	5521202	SBT@carenep.mos.com.np
CARE-Nepal	5522143/153		care@carenep.mos.com.np
CEAPRED	5546542, 5520272		info@ceapred.wlink.com.np
Canadian Centre for International Studies and Cooperation (CECI)	4426791, 4413256		ceci@cecipc.mos.com.np www.ceci.ca/ceci
CEDA	4331721		ceda@wlink.com.np
CIMMYT	4269564	5548826	
Child Protection Centres & Services	4414394		cpsc_nepal@yahoo.com www.cpsc_nepal.org
Child Welfare Scheme	4370234		cwsn@subnepal.wlink.com.np
Concern Worldwide (Ireland)	5548040		concern.nepal@gmail.com
CWDS	4350196	4350038	
DFID	5542980		
Educate the Children (ETC)	4431011, 4429081		educate@mos.com.np www.etc-nepal.org
European Commission	4429445	423541	
Family Health International	4437173		fhinepal@fhi.org.np
FAO	5523990, 5523239		www.fao.org

Name of Organization	Phone	Fax	Email/Website
FORWARD Nepal	056 527623	056 521523	ctwforward@wlink.com.
German Dev. Service	5526885	5537454	ded@ded.wlnik.com.np www.de.de
German Nepalese Help Association	4246-448	4224088	gnhanepal@wlink.com.np www.dnh-stuttgart.org
Good Nighbors Nepal	5538758		
GTZ	5523228	5521982	gtz-nepal@gtz.de
GVC	4246114	220161	
Heifer Project International	5250554, 5250841	5250873	heifer.nepal@heifer.org, www.heifernepal.org
Helen Keller International	4480921		
Himalayan Trust	4412168		angrita@mos.com.np
Helvetas	5531109, 5522013		www.hevetasnepal.rog.np
ICIMOD	5525313	5524509	icimod@icimod.org.np www.icimod.org
IDE/Nepal	5524461, 5548826		ide@ide.wlink.com.np
ILO	5531752		
International Alert	4268471		nepal@international-alert.org www.internationalalert.org
IMF	4411977	4411673	www.imf.org/kathmandu
International Nepal Fellowship	5541063		iso@world.inf.org www.inf.org
International Corn Foundation, Korea	5538789		pececorn@icf.or.kr www.ifc.or.kr
IUCN	5528781	5536786	www.iucn.org
JICA	5552269, 5552199	5552229	
LI-Bird	061-526834		libird@mos.com.np
Luthern World Federation	4721271	4720225	www.lwfnepal.org
National Micro Entrepreneurs Group Association	6215404		
Natural Resources and Agriculture Management Center (NaRAM Center)	01-4880324		naramcenter@yahoo.com
Nepal Agricultural Technicians Association (NATA)	5544174		nata2064@gmail.com
Nepal Permaculture Group	01-4252597		ngp@earthcare.wlink.com.np www.npg.org.np
NSISN	061-534256		

कृषि डायरी २०७०

Name of Organization	Phone	Fax	Email/Website
OXFAM	5530574, 5542881, 5544308		oxnepal@oxfam.org.uk nshakya@oxfam.org.uk www.oxfam.org.uk
Plan International	5535560, 5536431		
Practical Action	4446015		practicalaction@practicalaction.org.np www.practicalaction.org
Royal Everest Coffee	4413959	4410925	
Rural Education & Development	4423141		read@info.com.np www.readnepal.org
NAST	5543406, 5543416		
RRN	4415418	4418296	rrn@mos.com.np
SAARC	4221785	4226350	
Save the Children, Norway	5535161, 5523893		www.savethechildren.org.np
Save the Children, Sewden	5531929		
Save the Children, UK			
Save the Children, US	4412447		
SEAN	4252314	4313805	
SIMI Nepal	5535565, 5521170		simi@wlink.com.np
SNV	5523444 5522915		
SSMP	5543591	5526890	psussmp@wlink.com.np
UMN	4228118		www.umn.org.np
UNDP	5523200/986		www.undp.org
UNFPA	5523637, 5537749		
UNHCR	4412521, 4419355		
UNIC	5523200/986		
UNICEF	5521342, 5523857		
UNESCO	5554769	5554450	kathmandu@unesco.org
UNIO	5523200/986		
USAID	4270144, 4272271		
WHO	5523993, 5523637		registry@who.int
Women Awareness Centre	069-420456		
Winrock International	4467087	4476109	winrocknepal@winrock.org.np
World Bank	4226792	4225112	
World Food Programme	5543420		wfp.kathmandu@wfp.org

जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरू

जिल्ला	जिल्लाको कोड नं.	फोन	टोल फ्रि. नं.	फ्याक्स	ईमेल/वेबसाइट
ताप्लेजुङ्ग	०२४	४६०१३०/४६०६९९		०२४४६०६९९	
पाँचथर	०२४	५२०१३०/५२०४६८		०२४५२०१३०	dado.5thar@gmail.com
ईलाम	०२७	५२००४६, ५२००४७		५२००४६	dadoilam@gmail.com
झापा	०२३	४५५०५६/४५५५४६ (F)			dadojhapa@hotmail.com
संखुवासभा	०२९	५६०१३०/४८७ (F)	१६६०२९५६५५५		dado7412@gmail.com
तेह्रथुम	०२६	४६०१३०/४६०५१३	१६६०२६४६०००	०२६४६०१३०	dadodthum@gmail.com
धनकुटा	०२६	५२०४७८/२२६ (नि.)			dado_dhankuta@yahoo.com
भोजपुर	०२९	४२०१३०/४२०६३०	१६६०२९४२१११	०२९४२०१३०	dadobhojpur@gmail.com
मोरङ्ग	०२१	५२१३५८, ५२६५६८		०२१-५२६५६८	dadomorang@yahoo.com www.ddcmorang.gov.np/dado
सुनसरी	०२५	५६०१२४/१०६ (F)			dadosunsari106@gmail.com
सोलुखुम्बु	०३८	५२०१३०/५२००१५		०३८-५२०१३०	dadosolu@yahoo.com
ओखलढुङ्गा	०३७	५२०१३०			dadookhal@yahoo.com
खोटाङ्ग	०३६	४२०१३०/४२०६२९ (P/F)	१६६०३६४२५५५		dadokhotang@gmail.com
उदयपुर	०३५	४२०१३० (P/F)	१६६०३५४२१३०		dadoudayapur@gmail.com
सप्तरी	०३१	५२००५०			dadosaptari@gmail.com
सिराहा	०३३	५२००५०/४९			dadosiraha@yahoo.com
दोलखा	०४९	४२११३०	१६६०४९४२१११	४२११३०	krishidolakha@gmail.com
रामेछाप	०४८	५४००६३	१६६०१०५२४१९	५४०३०८	dadoramechhap@gmail.com
सिन्धुली	०४७	५२०१६६	१६६०४७५२०००	५२०१६६	dadosindhuli@yahoo.com
धनुषा	०४१	५२०१४८, ५२३७३९	१६६०४१५२२२२	५२२८३९	dadodhanusha@gmail.com
महोत्तरी	०४४	५२०१०३		५२०९६४	shankershah@yahoo.com
सर्लाही	०४६	५२००३०, ५२०१३०	१६६०४६५२०००	५२००३०	dadosarlahi@yahoo.com
रसुवा	०१०	५४०१६३	१६६०१०५४०००	५४०१२८	dadorasuwa@gmail.com
धादिङ्ग	०१०	५२०१२८	१६६०१०५२४१९	५२०११९	dadodhading@gmail.com
नुवाकोट	०१०	५६०१२८	१६६००५६६६६	५६०२१६	dadonuwakot@gmail.com
सिन्धुपाल्चोक	०११	६२०१२५	१६६०११६२०००	६२०३४७	dadosidhu@yahoo.com
काभ्रेपलान्चोक	०११	४९०२०१	१६६०४८५४३३३	४९०२०१	dadokavre@gmail.com
काठमाण्डौ	०१	४४८४३८१	१६६००१८४३८१		agri.kath@gmail.com
भक्तपुर	०१	५०९२०४४५०९२२१७	१६६००१९२२१७		bktdado@gmail.com
ललितपुर	०१	५५३४५७३, ५५३४६१६	१६६००१३४६१६		dadolalitpur@gmail.com
चितवन	०५६	५२०११५, ५२६२२६	१६६०५६५२११५	५२२५३५	dadochitwan@yahoo.com

कृषि डायरी २०७०

जिल्ला	जिल्लाको कोड नं.	फोन	टोल फ्रि. नं.	फ्याक्स	ईमेल/वेबसाइट
मकवानपुर	०५७	५२११०४, ५२०४६६	१६६००५५५२२२२	५२०४६६	dadomakawanpur@gmail.com
पर्सा	०५१	५२२३०४	१६६०५१५२०००	५२१८७९	dadoparsa@yahoo.com
बारा	०५३	५५००१७	१६६०५३५५०००	५५१२१७	dadobara@yahoo.com
रौतहट	०५५	५२०००१, ५२०२२८	१६६०५५५२१११	५२०३७०	dadoroutahat@yahoo.com
गोरखा	०६४	४२०११३	१६६०६४-४२११३	४२०११३	gorkhadado@yahoo.com
तनहुँ	०६५	५६०१३०	१६६०६५-५६०१३०	५६०१३०	dadotanhun@yahoo.com
मनाङ्ग	०६६	४४०२१३	१६६०६६-४४१११	४४०२१३	
लमजुङ्ग	०६६	५२०१३०, ५२०१००	१६६०६६-५२०१३	५२०१३०	www.lamjungkrishi.gov.np
कास्की	०६१	४६१०७४, ४६१२५०	१६६०६१-५२०००	४६१०७४	dadokaski@yahoo.com
स्याङ्गजा	०६३	४२०१३०	१६६०६३४२०००	४२०१३०	dadosyangja@yahoo.com
पर्वत	०६७	४२०१३०, ४२०५२३	१६६०६७-४२०१३०	४२०५२३	dado_parbat@yahoo.com
म्याग्दी	०६९	५२०१३०, ५२०६३०	१६६०६९-५२०००	५२०६३०	dadomyagdi@gmail.com
मुस्ताङ्ग	०६९	४४०१३०	१६६०६९-४४०००	४४०१३०	districtagri.mustang@yahoo.com
बाग्लुङ्ग	०६८	५२०१३०, ५२०२९०	१६६०६८-५२०००	५२०११९	dadobaglungl@gmail.com
गुल्मी	०७९	५२०१२६	१६६०७९५२००	५२०१२६	agriinfo@dadogulmi.gov.np www.dadogulmi.gov.np
अर्घाखाँची	०७७	४२०१२६	१६६०७७-४२०००	४२०१२६	adoargha@yahoo.com
पाल्पा	०७५	५२०१४४	१६६०७५-५२११५	५२०२९४	dadopl@yahoo.com
नवलपरासी	०७८	५२०१२६, ५२०१०६	१६६०७८-५२१०६	५२०१०६	agparasi@ntc.com.org
रुपन्देही	०७१	५२०२०१, ५२०९१७	१६६०७१-५२०००	५२०९१७	dadorup@gmail.com
कपिलवस्तु	०७६	५६००२३, ५६००६३	१६६०७६-५६०००	५६००६३	dadokapilvastu@yahoo.com
रुकुम	०८८	५३००१९		५३००१९	dadorukum@gmail.com
रोल्पा	०८६	४४००१८		४४००१८	dadorolpa@yahoo.com
सल्यान	०८८	५२०१३०		५२०१३०	
प्युठान	०८६	४२००५२		४२००५२	dadopyuthan@yahoo.com
दाङ्ग	०८२	५६००२५		५६०१३०	dadodang@gmail.com
दैलेख	०८९	४२०१४५		४२०१८६	dado.dailekh@gmail.com
जाजरकोट	०८९	६३०१०४		४३०१२५	dadojajarkot121@gmail.com
सुर्खेत	०८३	५२०३०५/५२०२८१		५२०३०५	giribskt@yahoo.com

जिल्ला	जिल्लाको कोड नं.	फोन	टोल फ्रि. नं.	फ्याक्स	ईमेल/वेबसाइट
बाँके	०८१	५२००२७		५२००४५	dadobanke@gmail.com
बर्दिया	०८४	४२०९४६		४२०९४६	dadobardiya@yahoo.com
जुम्ला	०८७	५२००२७			dkathayat@yahoo.com
डोल्पा	०८७	५५००९९		०८७५५००९९	dadodolpa@gmail.com
कालीकोट	०८७	४४०११८		४४०२०९	kharelyp@gmail.com
मृग	०८७	४६००८६		४६००८६	braham_sah@yahoo.com
हुम्ला	०८७	६८००११			bauwalalchudhary@yahoo.com
बझाङ	०९२	४२१०४५		०९२४२१०४५	
बाजुरा	०९७	५४१०१४		०९७५४१०१४	bajuradado@yahoo.com
डोटी	०९४	४२०१२६		०९४४२०१२६	dotidado@yahoo.com
अछाम	०९७	६२०१४१/६२०१८७		०९७६२०१४१	dadoacham@rocketmail.com
कैलाली	०९१	५२१२२७/५२११२४		०९१५२१२२७	dadokailali@gmail.com
दार्चुला	०९३	४२०१४१/४२०४४७		०९३४२०१४१	dadodarchula@yahoo.com
डडेल्धुरा	०९६	४२०४८१(P/F) ४२०६८१		०९६४२०४८१	info@dadodadeldhura.gov.np dadodadeldhura@yahoo.com www.dadodadeldhura.gov.np
बैतडी	०९५	५२०१५४/४२००५४		०९५४२००५४	dadobaitadi2027@gmail.com
कन्चनपुर	०९९	५२२१८३/५२१२५२		०९९५२२१८३	dadokanchanpur@gmail.com www.dadokanchanpur.gov.np

जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरू

जिल्ला	जिल्लाको कोड नं.	फोन	टोल फ्रि. नं.	फ्याक्स	ईमेल
ताप्लेजुङ्ग	०२४	४६०१७६			
पाँचथर	०२४	५२०१२७/४६९			
ईलाम	०२७	५२००४३			
भद्रापा	०२३	५२००८७			
संखुवासभा	०२९	५६०१५९			
तेह्रथुम	०२६	४६०१२७			
धनकुटा	०२६	५२०२८३/२८०			
भोजपुर	०२९	४२०१२९			
मोरङ	०२१	४७१९५८			
सुनसरी	०२५	५६०१६२			
सोलुखुम्बु	०३८	५२०१०३			

कृषि डायरी २०७०

जिल्ला	जिल्लाको कोड नं.	फोन	टोल फ्रि. नं.	फ्याक्स	ईमेल
ओखलढुङ्गा	०३७	५२०२१०			
खोटाङ्ग	०३६	४२०१०७			
उदयपुर	०३५	४२०१२९			
सप्तरी	०३१	५२०३०८/१४२			
सिराहा	०३३	५२०००८/०५८			
दोलखा	०४९	४२१११५			
रामेछाप	०४८	५४००३२		५४०४८३	
सिन्धुली	०४७	५२०१८५			
धनुषा	०४१	५२०१७९			
महोत्तरी	०४४	५२००७३			
सर्लाही	०४६	५२०१४५			
रसुवा	०१०	५४०१२९ (P/F)			
धादिङ्ग	०१०	५२०१०७			
नुवाकोट	०१०	५६००१२			
सिन्धुपाल्चोक	०११	६२०११५			
काभ्रे	०११	४९०२६६			
काठमाण्डौ	०१	४०३२२०१		४०३२१३७	
भक्तपुर	०१	६६१००२२			
ललितपुर	०१	५५४७३७७		५५४७३७७	
चितवन	०५६	५२०१७६			
मकवानपुर	०५७	५२०७२८			
पर्सा	०५१	५२२५५१			
बारा	०५३	५५००४१			
रौतहट	०५५	५२०१२५			
गोरखा	०६४	४२०२७३			
तनहुँ	०६५	५६०२०५,		५६०१३०	
मनाङ्ग	०६६	४४०११३			
लमजुङ्ग	०६६	५२०१३१		५२०१३१	dlsolamjung@gmail.com
कास्की	०६१	५२००८२			
स्याङ्गजा	०६३	४२०१०८			
पर्वत	०६७	४२०१२३			
म्याग्दी	०६९	५२०१२१ (P/F)			
मुस्ताङ्ग	०६९	४४०१२१			
बाग्लुङ्ग	०६८	५२०१२१		५२०१२१	
गुल्मी	०७९	५२०२२७		५२०२२७	

जिल्ला	जिल्लाको कोड नं.	फोन	टोल फ्रि. नं.	फ्याक्स	ईमेल
अर्घाखाँची	०७७	४२००६२		४२००७२	
पाल्पा	०७५	५२०१४५		५२०१४५	
नवलपरासी	०७८	५२०१४९,		५२०८८७	
रुपन्देही	०७१	५२०२०६			
कपिलवस्तु	०७६	५६००२१			
रुकुम	०८८	५३००१०		५३००१०	
रोल्पा	०८६	४४००५६		४४००५६	
सल्यान	०८८	५२००६२		५२००६२	
प्यूठान	०८६	४२००१४		४२००१४	
दाङ्ग	०८२	५६३३०४			
दैलेख	०८९	४२०१४८ (P/F)			
जाजरकोट	०८९	४३००३०, ६८००४८			
सुर्खेत	०८३	५२०२८८, ५२३६४७ (F)			
बाँके	०८१	५२०२५४, ५२७१०(F)			
बर्दिया	०८४	४२०२२९, ४२१०८२(F)			
जुम्ला	०८७	५२००२८ (P/F)			
डोल्पा	०८७	५५००२२			
कालीकोट	०८७	४४००२३		०८७४४०२२०	dlsokalikot@gmail.com dlsokalikot@yahoo.com
मुगु	०८७	४६००७६ (P/F)			
हुम्ला	०८७	६८००१०			
बझाङ्ग	०९२	४२१०५०, ५२८९२८ (F)			
बाजुरा	०९७	५४१०६४			
डोटी	०९४	४२०११४			
अछाम	०९७	६२०१०२ (P/F)			
कैलाली	०९१	५५२११४			
दार्चुला	०९३	४२०१०४			
डडेल्धुरा	०९६	४२०११४			
वैतडी	०९५	५२९३०६			
कञ्चनपुर	०९९	५२११७६			

राष्ट्रिय कृषि नीति २०६९

पृष्ठभूमि

देशको भौगोलिक परिवेशले उपलब्ध गराएको अवसर र कृषकहरूको अनुभव तथा आधुनिक कृषि प्रविधिहरूको सदुपयोगबाट दीगो आर्थिक वृद्धि तथा खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्न सकिने सम्भावना विद्यमान रहेको छ। कृषि भूमिको अनुपयुक्त प्रयोग एवं विभिन्न प्रकोपहरूका कारण उर्वरा कृषि भूमिको ह्रास हुँदै जानु, कृषिमा श्रम र सीप हुनेहरूमा कृषि भूमिको पहुँच नपुग्नु र पहुँच पुग्नेहरूले पनि आधुनिक प्रविधिहरूको प्रयोग गरी पर्याप्त मात्रामा व्यावसायिक रूपमा उपयोग गर्न नसक्नु र गैर कृषि क्षेत्रको विकासको आधारको रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रको विकासका पूर्वाधार (सिंचाइ, सडक, बिजुली, संचार, उद्योग र बजार व्यवसाय तथा उन्नत प्रविधिहरू) मा पर्याप्त लगानी आकृष्ट हुन नसक्नु कृषि क्षेत्रको विकासको मूल समस्याका रूपमा रहेका छन्।

कृषि क्षेत्रको समग्र विकासका लागि ल्याइएका कृषि विकासको नीतिगत रूपरेखा २०४८ तथा दीर्घकालीन कृषि योजनाले यस क्षेत्रको विकासलाई केही हदसम्म दिशाबोध गराएको छ। तथापि आर्थिक उदारीकरण, विश्व व्यापार संगठन तथा क्षेत्रीय संगठनहरूमा नेपालको विद्यमान प्रतिबद्धता, नेपालको लागि दीगो विकासको एजेण्डा एवं सहस्राब्दी विकासका लक्ष्यहरू समेतको पृष्ठभूमिमा दीर्घकालीन कृषि योजनाका मूलभूत पक्षलाई कायम राखी नयाँ राष्ट्रिय कृषि नीति तर्जुमा गरी लागू गर्न आवश्यक देखिएकोले नेपाल सरकारले यो राष्ट्रिय कृषि नीति २०६९ जारी गरेको छ। यस क्षेत्रमा तर्जुमा भएका र नयाँ तर्जुमा हुने वस्तुगत तथा विषयगत नीतिहरू यसै नीतिबाट निर्देशित हुने छन्।

दृष्टिकोण

निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई व्यावसायिक एवं प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीमा रूपान्तरण गरी दीगो कृषि विकासको माध्यमबाट जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनु कृषि क्षेत्रको दीर्घकालीन दृष्टिकोण रहने छ।

उद्देश्यहरू

व्यावसायिक एवं प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीद्वारा उच्च एवं दीगो आर्थिक वृद्धि हासिल गरी खाद्य सुरक्षा तथा गरीबी निवारणमा योगदान गर्न।

१. कृषि उत्पादन एवं उत्पादकत्व बढाउने।
२. व्यावसायिक तथा प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीका आधारहरूको विकास गरी क्षेत्रीय र विश्व बजारसँग प्रतिस्पर्धात्मक बनाउने।
३. प्राकृतिक श्रोत, वातावरण र जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्द्धन एवं सदुपयोग गर्ने।

द्रष्टव्य

कृषि शब्दले बाली, वागवानी, पशुपन्छी, माछा आदि कृषिका सबै उप-क्षेत्रसँग सम्बद्ध उत्पादन, उद्योग एवं व्यवसायहरू समेत जनाउँछ ।

नीतिहरू

प्रस्तुत उद्देश्य प्राप्तिका लागि श्रोत साधनमा पहुँच भएका र साधन र अवसरमा तुलनात्मक रूपमा न्यून पहुँच भएका दुवै समूहका कृषकहरूको आवश्यकतालाई समेट्ने गरी निम्न नीतिहरू अवलम्बन गरिने छन् ।

क) कृषि उत्पादन एवं उत्पादकत्व अभिवृद्धि

१. स्थानीय सम्भाव्यता, तुलनात्मक लाभ तथा विशिष्ट अवसरको उपयोग गरी उपयुक्त कृषि प्रविधिहरूको विकास, प्रसार तथा उपयोगबाट कृषि उत्पादन एवं उत्पादकत्व बढाइनेछ । साथै कृषिको व्यवसायीकरण तथा विविधीकरणमा जोड दिई आय आर्जन तथा रोजगारका थप अवसरहरू सिर्जना गरिने छन् ।
२. वैज्ञानिक भू-उपयोग प्रणालीको उपयोग गरी उर्वरा कृषि भूमिलाई गैर कृषि प्रयोगमा ल्याउन निरुत्साहित गरिने छ । पहाडमा भिरालो जमिन व्यवस्थापनको उपयुक्त प्रविधि र तराई तथा समथर उपत्यकामा कृषि भूमि विकासको उपयुक्त प्रविधि प्रयोग गरी जमीनको वैज्ञानिक प्रयोगलाई बढावा दिइनेछ ।
३. सिंचाइ सुविधा, कृषि सडक, ग्रामीण विद्युतीकरण र उपयुक्त कृषि प्रविधिको विकास तथा विस्तार गरिने छ । सिंचाइ, सडक तथा विद्युतीकरण सुविधा भएका क्षेत्रमा उपलब्ध प्रविधिको सघन र व्यापक उपयोग गराइने छ ।
४. उत्तर-दक्षिण राजमार्ग तथा सहायक मार्गहरूको आसपासका संभाव्य क्षेत्रहरूमा बढी मोल जाने कृषिवस्तुको पकेट विकासमा विशेष प्राथमिकता दिइनेछ । विशेष गरी दुर्गम क्षेत्रहरूमा कम तौल तथा बढी मूल्य जाने कृषि वस्तुहरूको उत्पादनमा प्राथमिकता दिइने छ ।
५. स्थानीय आवश्यकता र प्राथमिकता अनुरूपको कृषिका योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमनको कार्य स्थानीय निकायहरूमा निक्षेपण गरी स्थानीय निकायहरूलाई जिम्मेवार र सक्षम बनाइनेछ । यसका लागि सशर्त अनुदान उपलब्ध गराउने व्यवस्थाबाट टेवा पुऱ्याइने छ ।
६. एकभन्दा बढी जिल्ला समेटेर सम्भाव्य कृषि उत्पादन एवं कृषि व्यावसाय प्रवर्द्धन गरी व्यावसायीकरणका आधार खडा गर्ने तुलनात्मक रूपमा ठूला आयोजनाहरू स्थानीय निकायको सहभागितामा केन्द्रीय आयोजनाका रूपमा संचालन गरी टेवा पुऱ्याइने छ । यसको कार्यान्वयनका लागि केन्द्रमा रहेका विभाग एवं निर्देशनालयहरूलाई जिम्मेवार र

कृषि डायरी २०७०

सक्षम बनाइने छ ।

७. खाद्य पोषण लगायतका कृषि प्रविधिको स्थलगत प्रसार सेवामा कृषक समूहको माध्यम अपनाइनेछ । कृषि/वन कलेजहरूबाट पनि आफ्नो प्रभाव क्षेत्रमा समन्वयात्मक रूपमा कृषि प्रविधि प्रसार प्याकेजहरू संचालन गरिनेछ, साथै कृषि प्रसारमा सूचना प्रविधि तथा आम संचार माध्यमको पनि उपयोग गरिनेछ ।
८. विकास क्षेत्र र भौगोलिक उपक्षेत्रहरूको आधारमा स्थानीय बीउ, बेर्ना, विरुवा, नश्लहरूको उत्पादन गर्नेहरूको लागि गुणस्तरीय स्रोत सामग्रीहरूको केन्द्र र कृषिवस्तु संकलन, प्रशोधन, संचय र ढुवानी आदि कार्य गर्ने उद्यमी तथा व्यवसायिहरूको लागि विशेष प्रविधि सेवाको स्रोत केन्द्रका रूपमा राष्ट्रिय कृषि स्रोत केन्द्रहरूको विकास गरी सुदृढ गरिनेछन् । यस्ता स्रोत केन्द्रहरूलाई माटो विश्लेषण, बीउ प्रमाणीकरण, बाली संरक्षण तथा पशुरोग निदान लगायतका क्षेत्रमा सर्भे सर्भिलेन्स सेवा संचालन, प्रयोगशाला सेवा संचालन एवं उद्यमी, व्यवसायी, सहकारीकर्मी एवं कृषि कार्यकर्ताहरूको क्षमता विकास तालिम समेत दिन सक्ने एकीकृत केन्द्रको रूपमा विकास गर्दै लगिनेछ ।
९. भौगोलिक सम्भाव्यता र तुलनात्मक तथा स्थान विशेषको विशिष्ट लाभ समेतका दृष्टिबाट आवश्यक पर्ने कृषि अनुसन्धान कार्यहरू (खाद्य तथा पोषण प्रविधि लगायतका कृषि उत्पादन, संकलन, ग्रेडिङ, भण्डारण, प्रशोधन, प्याकिङ्ग आदि) का लागि निजी क्षेत्र र गैर सरकारी क्षेत्र समेतको सहभागितात्मक तथा प्रतिस्पर्धात्मक कृषि अनुसन्धान तथा विकास प्रणालीको प्रवर्द्धन गरिनेछ । यस्तो प्रणाली सुहाउँदो लगानी व्यवस्था गर्न कृषि अनुसन्धान तथा विकास कोषको अवधारणा अनुरूप अनुसन्धानको संस्थागत उच्च निकायको संरचनालाई सुधार गरी व्यवस्थित गरिनेछ । कृषि अनुसन्धान तथा विकास सम्बद्ध अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरूसँगको सहकार्य र प्रविधि तथा विशेषज्ञ आदान-प्रदानलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।
१०. निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट कृषि अनुसन्धान तथा विकासमा गरिने खर्चमा कर प्रयोजनका लागि खर्च लेख्न पाउने सुविधाका साथै अन्य उपयुक्त प्रोत्साहन सम्बन्धी व्यवस्थाहरू गरी निजी तथा वैदेशिक क्षेत्रको लगानी आकृष्ट गरिने छ ।
११. प्रमुख उत्पादन सामग्रीहरू (उन्नत पशुपन्छी, माछा भूरा, रासायनिक मल एवं बीउ विजन आदि) को आयात, उत्पादन तथा मौज्जात स्थितिको नियमित अनुगमन गरी आपूर्ति सुनिश्चित गरिनेछ ।
१२. कृषि उत्पादन तथा व्यवसाय प्रवर्द्धनमा आवश्यक कृषि ऋण प्रवाहलाई उत्पादन तथा व्यवसायको प्रतिफलसँग आवद्ध गरी सुनिश्चित गरिनेछ ।
१३. अतिवृष्टि, अनावृष्टि, रोग, कीरा एवं अन्य दैवी प्रकोपहरूको आँकलन र कृषि राहत परिचालनका लागि सर्भे सर्भिलेन्स प्रणाली स्थापित गरी क्रियाशील राखिनेछ ।
१४. स्थानीय तहमा कृषकहरूको क्षमता सुधारका लागि कृषक तालिम कार्यक्रममा विशेष जोड दिइनेछ ।

१५. कृषि जनशक्ति उत्पादनका लागि कृषि तथा वन विश्वविद्यालय स्थापना र कृषि वन कलेजहरूको प्रवर्द्धन गरिनेछ। विश्वविद्यालय/कलेजहरू र कृषि अनुसन्धान केन्द्र तथा राष्ट्रिय कृषि श्रोत केन्द्रहरूसँग प्राविधिक र विशेषज्ञ आदान प्रदान गरी सहकार्य गराउने व्यवस्थाबाट कृषि जनशक्तिको गुणस्तर विकास गरिनेछ। कृषि व्यावसायीकरणका लागि कृषि बजार तथा व्यवसाय प्रवर्द्धन सम्बद्ध जनशक्ति उत्पादनमा पनि जोड दिइने छ।
१६. कृषि क्षेत्रको योजना तर्जुमा, नीति निर्धारण तथा अनुगमन मूल्याङ्कनका लागि आवश्यक तथ्याङ्क संकलन, विश्लेषण र प्रक्षेपण कार्यलाई सुदृढ गरिने छ। साथै कृषि क्षेत्रको लागि अनुकूल मूल्य तथा व्यापार पद्धति (Terms of Trade) स्थापित गराउन नियमित अनुगमन गरिने छ।
१७. कृषिका कार्यक्रमहरूको संचालनमा सम्भव हुने सबै क्षेत्रमा महिला संलग्नता एवं सहभागितालाई ५० प्रतिशत पुऱ्याइनेछ। महिला कृषक तालिममा सकभर घुम्ती तालिमको प्रबन्ध मिलाई घर गाउँ नजिक पुऱ्याउने प्रबन्ध मिलाइने छ। कार्यक्रममा महिला संलग्नता सम्बद्ध सूचना तथा तथ्यांकहरूको प्रवाहलाई सुनिश्चित गरिनेछ।
१८. चार हेक्टरभन्दा कम जमीन हुने कम स्रोत साधन भएका (Resource poor) कृषकहरूको पहिचान र वर्गीकरण गरी तोकिएका सुविधाहरू उपलब्ध गराइने छ।

लक्षित वर्गहरूका लागि विशेष सुविधा

आधा हेक्टर भन्दा कम जमिन भई सिंचाइ सुविधा न्यून रहेका, दलित, उत्पीडित तथा अन्य सिमान्त कृषक एवं कृषि श्रमिकहरूलाई लक्षित समूहमा वर्गीकरण गरी विशेष सुविधा दिने दृष्टिकोणबाट निम्न नीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्।

१९. सीप भएका भूमिहिन, सिमान्त एवं साना कृषकहरूलाई भूमिमा पहुँच पुऱ्याउन कायम रहेको कानूनी हदबन्दीको प्रभावकारी कार्यान्वयन, हदबन्दी छुटको प्रभावकारी अनुगमन, प्रगतिशील कर व्यवस्था, खेती भूमिको लागि करार सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था जस्ता विभिन्न विकल्पहरूको पहिचान गरी भूमिमा पहुँचका अवसरहरूको सिर्जना गरिनेछ।
२०. भूमि बैंकको स्थापना गरी स्थानीय निकायको सहभागितामा कृषि कार्यका लागि जग्गा किन्ने/बेच्नेहरूलाई खेतीयोग्य जग्गाको उपलब्धता बारे सूचना सेवा र आवश्यक पर्नेलाई ऋण सुविधा उपलब्ध गराइनेछ। यस बैंकबाट लक्षितवर्गहरूलाई कृषि उत्पादनका लागि सहूलियत दरमा भूमि खरिद गर्न विशेष ऋण सुविधा उपलब्ध गराइने छ।
२१. करार वा कबुलियत व्यवस्थाबाट कृषि जग्गा वा पोखरी वा घोल वा जलाशय वा नदी नालाका क्षेत्रहरू प्राप्त गरी कृषि उत्पादन गर्ने समूहमा आवद्ध भई आउने उत्पीडित, दलित तथा अन्य सिमान्त तथा भूमिहिन कृषि श्रमिकहरूको लागि वीउ विजन प्राविधिक सेवा निःशुल्क उपलब्ध गराइनेछ साथै कृषि विकास बैंक लगायत अन्य वित्तीय संस्थाहरू परिचालन गरी सहूलियत दरमा समूहमा कृषि ऋण उपलब्ध गराइने छ।
२२. सिमान्त जमीन, चरन/खर्क, हैसियत विग्रिएका वन तथा प्रयोगमा नआएका सार्वजनिक

कृषि डायरी २०७०

जमीनलाई लक्षित समुदायमा कबुलियतमा हस्तान्तरण गरी सम्भाव्यता अनुसार घाँस, डालेघाँस, कृषि वन, जडिबुटी तथा रेशम एवं अन्य स्थायी रूख विरुवा हुने खालका नगदेवाली एवं फलफूल बगैँचा विकासमा उपयोग गराई वन तथा अन्य जमीनको हैसियत सुधारका साथै गरीबी निवारणमा टेवा पुऱ्याइनेछ ।

२३. साना सिंचाइ पूर्वाधारहरू जस्तै ढीकी पम्प, रोअर पम्प, स्पिड्कलर, ड्रिप, पानी संकलन पोखरी (Water Harvest) आदिको निर्माण तथा जडानमा लक्षित समूहलाई विशेष सुविधा दिइनेछ ।
२४. खाद्यान्न न्यून भएका क्षेत्रहरूमा खाद्यान्न उपलब्धता वृद्धि गर्न उत्पादन तथा आय वृद्धिका सम्भाव्यताको उपयोग गराइने छ । साथै अन्यत्रबाट खाद्यान्न आपूर्ति सुनिश्चित गर्नुपर्ने अवस्थामा खाद्यवस्तु ढुवानी, सञ्चय र वितरणमा स्थानीय निकायको सहभागितामा खाद्यान्न सञ्चय एवं परिचालन सन्जालको विकास गरिनेछ ।
२५. श्री ५ को सरकारले उपलब्ध गराउने खाद्यवस्तु, ढुवानी, सामाग्रीको मूल्य, ब्याज आदि सुविधाहरू खाद्य सुरक्षाका दृष्टिबाट जोखिम क्षेत्र र लक्षित समूह पहिचान गरी प्राथमिकता साथ उपलब्ध गराइने छ ।
२६. मौसम तथा अन्य प्रकोपको उतार चढावको अवस्थामा आधा हेक्टरभन्दा कम जमिन भएका र वर्षभरि सिंचाई सुविधा नभएका कृषकहरूको लागि र भूमिहिन तथा अन्य वैकल्पिक आयश्रोत नभएका सीमान्त कृषकहरूको लागि खाद्य तथा पोषण सुरक्षा कवचको (Safety Nets) विकास गर्दै लगिने छ ।

ख. व्यावसायिक र प्रतिस्पर्धात्मक कृषि प्रणालीको विकास

२७. बजारको माग अनुसारको उपयुक्त परिमाण र गुणस्तरमा कृषि वस्तु उत्पादन गर्ने बृहत् उत्पादन क्षेत्र (Large Production Packets) विकास गरिनेछ । यस्ता पकेट क्षेत्रमा तुलनात्मक लाभ भएका कृषि वस्तुहरूको उत्पादनमा प्राथमिकता दिइनेछ । यस्ता क्षेत्रमा प्रविधि एवं प्राविधिक सेवा तथा कृषि सडक, ग्रामीण विद्युतीकरण, सिंचाइ, कृषिऋण, बजार व्यवस्था जस्ता अन्य सुविधाहरू एकीकृत रूपमा परिचालन गरिनेछ ।
२८. खाद्यान्नको अभाव भएका क्षेत्रमा खाद्यान्न पुऱ्याउन आपूर्ति कार्यक्रम सञ्चालन गरिने पहाडी क्षेत्र आसपासमा त्यस्तो आपूर्ति कार्यक्रम मार्फत बजार मूल्यमा खाद्यान्न खरिद गरी स्थानीय उत्पादन बढाउन प्रोत्साहन गरिने छ ।
२९. सरकारी फार्म/केन्द्रहरूमा उपलब्ध स्रोत साधनलाई निर्धारित उद्देश्यमा असर नपर्ने गरी अधिकतम उपयोग गर्न व्यवसायमूलक कार्यक्रम समेतको दोहोरो मार्ग (Double Track System) व्यवस्थापन प्रणाली अवलम्बन गरिनेछ ।
३०. पशु बीमाको विस्तार गरिनुका साथै पन्छी एवं छानिएका बालीको बीउ र बढी मोल जाने कृषिवस्तुहरूको क्रमिक रूपमा बीमा गरिनेछ ।
३१. प्राङ्गारिक खेती (Organic Farming) लाई प्रोत्साहन गरिने छ । प्राङ्गारिक खेती गरी

- कृषिवस्तु निकासी गर्ने उत्पादन क्षेत्रमा उत्पादित कृषिवस्तुहरूको गुणस्तर प्रमाणीकरणको लागि टेवा पुऱ्याइनेछ ।
३२. हाईब्रिड बीउ, उन्नत नश्लको उत्पादन तथा प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिने छ र परिवर्तित आनुवंशकीय जीवहरू (Genetically Modified Organism) को प्रयोगलाई नियमन गरिनेछ ।
३३. परम्परागत स्थानीय मौलिक कृषिवस्तु एवं सम्बद्ध प्रविधिहरूको पञ्जीकरण तथा प्रवर्द्धन गरिने छ । स्वदेशी मूलको विशिष्ट उत्पादन एवं उत्पादन प्रविधिहरूको पहिचान तथा अधिकार सुरक्षित गरिनेछ ।
३४. कृषि तालिमलाई क्षमता सुधार र व्यवसाय प्रवर्द्धनमुखी तालिममा वर्गीकरण गरिनेछ । क्षमता सुधार तालिमबाट कृषि कार्यकर्ताहरूको क्षमता सुधार तथा कृषकहरूको उत्पादन क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ । व्यवसायमुखी तालिमलाई तालिमपछिको व्यवसाय प्याकेजमा आधारित गरी माग प्रधान गराइनेछ ।
३५. शिक्षित बेरोजगार युवाहरूलाई कृषि पेशामा आकृष्ट गर्न कृषि व्यवसाय स्थापना तथा सञ्चालन तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
३६. उन्नत कृषि श्रोत सामाग्रीहरूको (बीउ, बिरुवा, बेर्ना, नश्ल, भुरा आदि) स्थानीय उत्पादन तथा बिक्री वितरण र मलखाद एवं रोग तथा कीटनाशक औषधीहरूको बिक्री वितरणलाई नियमन गरी आपूर्तिमा गुणस्तर कायम गराइनेछ । कृषिसँग सम्बन्धित निजी क्षेत्रका प्रयोगशाला सेवा तथा गुणस्तरीय उत्पादन प्रशोधन सेवालालाई पनि नियमन गरी मान्यता (Accreditation) दिइनेछ ।
३७. गुणस्तरीय कृषि उत्पादन र स्थानीय तथा बाह्य बजारमा विश्वसनीयताको विकास गर्न कृषि र पशु क्वारेन्टाइन सेवालालाई व्यवस्थित र सुदृढ गरिनेछ ।
३८. खाद्यवस्तुको गुणस्तर निर्धारण, गुणनियन्त्रण, गुणस्तर प्रमाणीकरण र नियमन गर्ने कार्यमा स्थानीय निकाय समेतको सहभागिता परिचालन गरिनेछ ।
३९. अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, संझौता तथा राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार कृषिवस्तुको नियमन सेवालालाई अद्यावधिक गर्दै लगिनेछ ।
४०. सहकारीमा आधारित कृषि उद्योग एवं व्यवसायको प्रवर्द्धनमा प्राथमिकता दिइने छ ।
४१. कृषि उद्यमी/व्यवसायी एवं प्रगतिशील कृषक तथा सम्बद्ध संघ संस्थाहरूको गुनासा एवं सुझावहरूको विश्लेषण गरी निकास दिन र विश्व व्यापार संगठन, क्षेत्रीय व्यापार संगठन जस्ता बाह्य निकासी बजार सम्बद्ध संगठनहरूसँगका प्रतिबद्धताहरू र आयात प्रतिस्थापन तथा निकासी प्रवर्द्धनमा क्रियाशील रहन कृषि उद्योग व्यवसाय प्रवर्द्धन समितिको प्रभावकारी परिचालन गरी कृषि व्यावसायीकरणलाई टेवा पुऱ्याइनेछ ।
४२. कृषि वस्तुहरूको व्यावसायिक उत्पादन, प्रशोधन र बजार क्षेत्रमा सहकारी एवं निजी क्षेत्रको लगानी आकृष्ट गर्न प्रोत्साहनयुक्त वस्तुगत तथा विषयगत नीतिहरूको विकास गरिनेछ ।

कृषि डायरी २०७०

४३. कृषि क्षेत्रमा दिइनुपर्ने प्राथमिकता अनुरूप कृषि अनुसन्धान, कृषि उत्पादन, कृषि प्रशोधन, उद्योगहरू र आन्तरिक तथा बाह्य निकासी बजारको अन्तर्सम्बन्ध स्थापित गर्न र बाह्य लगानी समेत आकृष्ट गर्नका लागि छुट्टै कृषि उद्योग विकास नीति ल्याई कार्यान्वयन गरिनेछ ।
४४. व्यावसायिक कृषि उत्पादनका सम्भाव्य क्षेत्रहरूमा कृषि प्रविधि प्रसार सेवा सशुल्क उपलब्ध गराई निजीक्षेत्र, सहकारी क्षेत्र तथा गैरसरकारी क्षेत्रलाई आकर्षित गरिनेछ ।
४५. उपयुक्त फार्म केन्द्रहरूलाई करारमा/कबुलियतमा निजी क्षेत्रबाट सञ्चालन गराउन प्रोत्साहन गरिनेछ ।
४६. बजार सूचना प्रणालीको विकास, विस्तार र प्रवाह गर्ने कार्य निजी एवं सहकारी क्षेत्र तथा स्थानीय निकायहरूसँग साभेदारीमा समेत सञ्चालन गरिनेछ ।
४७. कृषिवस्तुहरूको व्यावसायिक उत्पादनलाई बजार अवसरको सुनिश्चितता दिन सम्भाव्य उत्पादन थलो नजिक संकलन केन्द्र र सम्भाव्य घना उपभोक्ता नजिक संगठित बजारको सुनिश्चितता दिनको लागि निजी तथा सहकारी क्षेत्रको लागत सहभागिता र व्यवस्थापनमा रहने गरी सुविधायुक्त कृषि थोकबजार तथा हाट बजारहरूको विकास तथा विस्तारमा टेवा पुऱ्याइनेछ ।
४८. आन्तरिक कृषि उत्पादकहरूलाई समेटेर करार उत्पादन प्रणालीमा आवद्ध गरी बजार अवसर दिने र आयात प्रतिस्थापन गर्ने वा निकासी गर्ने उद्योग व्यवसायीहरूलाई पूँजीगत तथा अन्य प्रोत्साहन/सुविधाहरू कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन समितिको सिफारिसमा उपलब्ध गराइनेछ ।
४९. स्थानीय स-सानो पूँजी र अन्य श्रोतको परिचालन तथा प्रवर्द्धन गरी सहकारीको संस्थागत विकास गर्न संभाव्य कृषक तथा उद्यमीहरूको समूहलाई सहकारीकरण गर्दै लगिनेछ । साथै गाउँ घरका यस्ता सहकारी संस्थाहरूलाई कृषक समूहको उत्पादन सामग्री तथा सेवाहरू उपलब्ध गराउने र उनीहरूका उत्पादनहरूको बजार प्रणालीमा पठाउने स्थानीय केन्द्र (Delivery Point) को रूपमा विकास गरिनेछ ।
- ग. प्राकृतिक स्रोत तथा वातावरणको संरक्षण, सम्बर्द्धन एवं सदुपयोग
५०. कृषि-रसायनहरूको प्रयोगबाट माटो तथा जलाशयको अवस्थामा पर्ने नकारात्मक प्रभाव र अन्य वातावरणीय समस्यालाई न्यून गरिनेछ । साथै पशुपन्छीमा प्रयोग हुने औषधी तथा हर्मोनहरूको प्रयोगमा कमी ल्याइनेछ ।
५१. प्राङ्गारिक मलको उत्पादन तथा प्रयोग प्रवर्द्धनलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
५२. जैविक विविधता संरक्षणका लागि जीन बैङ्कको व्यवस्था र स्थानीय संरक्षण (In-Situ Conservation) लाई प्रोत्साहित गरिनेछ । सम्भावित क्षेत्रमा सहभागितात्मक जैविक विविधता संरक्षण क्षेत्र (Participatory Biodiversity Park) स्थापित गरिने छ ।
५३. हैसियत विग्रेका वन तथा प्राकृतिक जलाशयको हैसियत सुधार गर्ने गरी जैविक विविधता

संरक्षण, सम्बर्द्धन र सदुपयोग तथा कृषि वन प्रणालीको विकास गरिनेछ ।

५४. स्थानीय सहभागिताका आधारमा जलाधार व्यवस्थापन र नदी कटान नियन्त्रण गरी संरक्षणप्रधान कृषि प्रणाली विकास गर्दै लगिनेछ ।
५५. खेती योग्य जग्गाको खण्डीकरण नियन्त्रण र वैज्ञानिक भू-व्यवस्थापन (चक्राबन्दी) लाई स्थानीय निकायको सहयोग समेतमा व्यवस्थित गरिनेछ ।
५६. आवश्यक कानूनी व्यवस्था समेत गरी भूमिको सहकारी/साभेदारी/समूह व्यवस्थापन प्रणालीको विकास गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ । यस्तो भूमि व्यवस्थापनमा तत्परता देखाउनेलाई प्राथमिकता दिने गरी सम्बद्ध केन्द्रीय तथा स्थानीय विकास आयोजना तथा कार्यक्रमहरूको छनौट तथा कार्यान्वयनको आधार बनाई उत्प्रेरित गरिनेछ ।

कार्यान्वयन तथा अनुगमन व्यवस्था

- क. स्थानीय तहदेखि केन्द्रिय तहसम्मको कृषि क्षेत्रको योजना तर्जुमा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा सम्बन्धित तहमा (गाउँ, जिल्ला, क्षेत्र, केन्द्र) सरोकारवालाहरूको संलग्नतालाई सुनिश्चित गरी सहभागितात्मक पद्धतिलाई बढावा दिइनेछ । महिला, दलित एवं पिछ्छाडिएको वर्ग सम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्कहरूलाई पनि सूचना प्रणालीमा ल्याइने छ ।
- ख. कृषि सम्बद्ध निकायहरूबीच सहभागितात्मक एवं समन्वयात्मक रूपमा योजना तर्जुमा, कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा अनुगमन गराई यो नीति कार्यान्वयन गराउन राष्ट्रियस्तरमा राष्ट्रिय कृषि विकास समिति रहने छ । राष्ट्रिय कृषि विकास समितिलाई सघाउन केन्द्रमा केन्द्रीय कृषि विकास कार्यान्वयन समिति र क्षेत्रीयस्तरमा क्षेत्रीय कृषि विकास समिति रहने छन् । स्थानीय तहमा गाउँ विकास समिति र जिल्ला विकास समितिहरूलाई स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन अनुरूप योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा जिम्मेवार बनाइने छ । जिल्ला तहमा जिल्ला कृषि विकास समिति र गाउँ विकास समिति तहमा कृषि समिति रहनेछन् । यिनले स्थानीय निकायहरूलाई यो नीतिको कार्यान्वयन र अनुगमन गर्नमा सघाउने छन् । राष्ट्रिय कृषि विकास समिति र स्थानीय निकायहरूलाई राष्ट्रिय कृषि स्रोत केन्द्रहरूले प्राविधिक पृष्ठपोषणको सुनिश्चितता दिने छन् ।
- ग. यस राष्ट्रिय नीतिको कार्यान्वयनको क्रममा सम्बद्ध मन्त्रालयहरूले आ-आफ्नो कार्यक्षेत्रमा परेका विषयहरूको कार्यान्वयन गर्ने छन् । यस राष्ट्रिय कृषि नीतिको कार्यान्वयनको अनुगमन राष्ट्रिय कृषि विकास समितिले गर्नेछ । यस नीतिको कार्यान्वयन रणनीतिहरू र कार्यक्रमहरू तथा जिम्मेवार निकायहरू सम्बन्धी विषयमा सम्बन्धित मन्त्रालयहरूले स्वीकृति गराई लागू गर्नेछन् । साथै, वस्तुगत तथा विषयगत नीतिहरू निर्माण गर्दा यस राष्ट्रिय नीतिसँग नबाभिने गरी गर्नु पर्नेछ ।

(नेपाल सरकारको केही ऐन/नियम संशोधन नियमावली बमोजिम

श्री ५ को सरकारको सङ्गमा नेपाल सरकार भएको)

त्रिवर्षिय योजना

(२०६७/६८-२०६९/७०)

उद्देश्य

१. कृषि क्षेत्रलाई राष्ट्रको अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रूपमा अंगीकार गर्दै कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरण तथा व्यावसायिकरण गरी खाद्य तथा पोषण सुरक्षा, रोजगारी सिर्जना र गरीबी न्युनीकरण तथा व्यापार सन्तुलनमा कृषि क्षेत्रको योगदान बढाउने ।
२. कृषक एवं अन्य सरोकारवालाहरूको आवश्यकता अनुरूप कृषि तथा पशुपंक्षीजन्य वस्तुहरूको उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि गरी ग्रामीण जनताको आर्थिक स्तरमा सुधार गर्ने ।

रणनीति

१. कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनको व्यवसायिकीकरण र ग्रामीण पूर्वाधारहरूको विकास मार्फत् कृषिको उत्पादकत्व बढाई खाद्य सुरक्षा तथा पोषण आवश्यकताको सुनिश्चितता कायम गर्ने तर्फ केन्द्रित गरिनेछ ।
२. उन्नत नश्लका पशुपंक्षीहरूको उपलब्धता सरल र सुलभ तुल्याउनुका साथै पशुपंक्षी जन्य उत्पादनको लागत कम गरी प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउने ।
३. खाद्य, कृषि तथा पशुपंक्षीजन्य वस्तुको गुणस्तर परीक्षण, अनुगमन र नियमनलाई प्रभावकारी बनाउने ।
४. कृषिजन्य जैविक विविधताको संरक्षण संवर्द्धन र सदुपयोग गर्दै जलवायु परिवर्तन अनुकूलन प्रविधिहरूको विकास र विस्तार गर्ने ।
५. प्राङ्गारिक खेतीलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
६. कृषि शिक्षा, कृषि अनुसन्धान र कृषि प्रसारलाई समन्वयात्मक रूपमा सञ्चालन गर्ने ।
७. करार खेती र सहकारी खेतीलाई प्रोत्साहन गरिने ।
८. कृषि बजारको विकास र विस्तार गर्ने ।

कार्यनीति

- १.१ माटोको उर्वरता कायम राख्दै सीमान्त जमिन, प्रयोगमा नआएका जमिन आदिको उपयुक्त व्यवस्था गरी कृषियोग्य भूमिको क्षेत्रफल विस्तार गर्न जोड दिइनेछ ।
- १.२ कृषि क्षेत्रको व्यवसायिकीकरण, गुणस्तर परीक्षण, अनुगमन र नियमनको क्षेत्रमा विकसित र नयाँ प्रविधिको उपयोग गर्न सक्ने कृषक, उद्यमी तथा विज्ञहरूको विकास गर्दै लगिनेछ ।
- १.३ गरीबीको रेखामुनि रहेका विपन्न कृषकहरूलाई सुधारिएको गोठेमल, कम्पोष्ट मल, गहुँत व्यवस्थापन जस्ता कार्यमा तोकिए अनुसार समूहगत प्रणाली अन्तर्गत निश्चित

मापदण्डका आधारमा विशेष /सहुलियत सुविधा उपलब्ध गराइनेछ ।

- १.४ स्रोत तथा प्रमाणित बीउ तथा उन्नत नश्लका पशुपंक्षी उत्पादन गर्ने सरकारी तथा निजी फार्म/केन्द्रहरूको सुदृढीकरण गरी गुणस्तरीय बीउ उत्पादनलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।
- १.५ अन्तर्राष्ट्रिय बीउ बिजन परीक्षण संगठन र पशुजन्य उत्पादन र खाद्यवस्तु परीक्षण गर्ने संघ संगठनबाट मान्यता प्राप्त गरी नेपालबाट निर्यात हुने बीउ बिजन र पशुजन्य उत्पादन र खाद्यवस्तुका लटहरूमा अन्तर्राष्ट्रियस्तरको गुणस्तर प्रमाणपत्र जारी गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- १.६ कृषि मूल्य श्रृङ्खला (Value Chain) मा सक्रिय उत्पादक देखि उपभोक्ता सम्मका सरोकारवालाहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्दै मूल्य अभिवृद्धिका गतिविधिहरू सञ्चालन गरी कृषि उत्पादनलाई प्रोत्साहन दिइनेछ ।
- १.७ साना र सीमान्त कृषकलाई समूह/सहकारीमा आवद्ध गराई कम आयतन तर उच्च मूल्यका वाली /वस्तु उत्पादन गर्न प्रोत्साहन दिइनेछ ।
- १.८ भूमिगत तथा सतही सिंचाइ र वर्षाको पानी संकलन गरी पानीको आपूर्ति अभिवृद्धि गरी वर्षभरि सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने प्रक्रिया अगाडि बढाइनेछ ।
- १.९ उत्पादन लागत कम गर्न कृषकहरूलाई उत्पादन सामग्रीहरू, मेसीनरी औजारहरू, इन्धन र उर्जाको सहज र सुलभ दरमा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिनेछ ।
- १.१० कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनलाई आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धन गर्न सक्ने गरी प्रतिस्पर्धी बनाउँदै लगिनेछ ।
- १.११ तुलनात्मक लाभका आधारमा उच्च उत्पादन हुन सक्ने सम्भाव्य कृषि उपजहरूको छनोट गरी उत्पादन वृद्धिमा जोड दिइनेछ ।
- १.१२ खाद्यान्न उत्पादन न्यून हुने र खाद्य पोषण असुरक्षित क्षेत्रहरूमा स्थानीय स्तरमा सम्भाव्य कृषि वस्तुहरूको उत्पादन र उपयोगमा जोड दिई स्थानीयस्तरमा उत्पादन हुन सक्ने कृषि उपजको उत्पादन तथा उपयोग गर्न विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- १.१३ कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा आधारित उद्योगको आवश्यकता अनुसार कच्चा पदार्थको उत्पादन बढाइनेछ ।
- १.१४ निजी स्तरबाट सञ्चालन गरिने ठूला कृषि फार्महरू, कृषि तथा पशुजन्य उद्योग तथा रासायनिक मल, प्राङ्गारिक मल र कृषि चुन उत्पादन गर्ने कारखाना र निजी सहकारी साभेदारी कम्पनीहरूको स्थापना र सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- १.१५ कृषि तथा पशु विमाको व्यवस्था एवं सहुलियतपूर्ण कृषि ऋणको व्यवस्था र कृषि तथा पशुजन्य उद्योग र व्यापारमा कर सुविधा समेतको व्यवस्था गर्ने कुरामा जोड दिइनेछ ।
- २.१ कृषि तथा पशुपंक्षीजन्य वस्तुहरूको उत्पादन र प्रशोधन कार्यलाई प्रतिस्पर्धी बनाइनेछ ।

कृषि डायरी २०७०

- २.२ कृषि तथा पशुपालनलाई व्यावसायिक बनाउँदै आन्तरिक, क्षेत्रीय र विश्व बजारसम्म पहुँच पुऱ्याइनेछ ।
- २.३ उन्नत पशु नश्ल (Productive Animal Breed), स्थानीय हावापानीमा हुनसक्ने घाँस विकास (Forage and Fodder Development) र पोषणका लागि मिनरल ब्लक (Mineral Block) प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरी पशुजन्य उत्पादनको लागत घटाईनेछ ।
- ३.१ खाद्य वस्तुको गुणस्तरको परीक्षण, प्रमाणीकरण (Certification) तथा व्यावसायिकीकरण नयाँ प्रविधिको प्रयोगका लागि राष्ट्रिय खाद्य प्रयोगशाला सुदृढीकरण गरी अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको मान्यता प्राप्त प्रयोगशाला (Accredited laboratory) बनाइनेछ ।
- ३.२ अन्तर्राष्ट्रिय ऐन, नियम, सन्धी, महासन्धिसँग सामञ्जस्यता कायम गरेर कृषि तथा पशुजन्य वस्तु एवं सेवा सुविधा नियमनमा समसामयिक परिमर्जन गरी मापदण्ड तथा गुणस्तरमा सुधार ल्याइनेछ ।
- ३.३ विषादीको सही उपयोग गर्न र यसका नकारात्मक असरबाट बच्न जनचेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
- ४.१ विश्वव्यापी जलवायु परिवर्तनलाई कृषिमा अनुकुलन गर्दै कृषि जैविक विविधताको संरक्षण र उपयोगमा वृद्धि गरिनेछ ।
- ४.२ स्वदेशी ज्ञान र अनुवाशिक/ प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र सदुपयोग गर्न उपयुक्त प्रविधि तथा पूर्वाधारको विकास गरिनेछ ।
- ४.३ कृषि जैविक विविधतामा आधारित उत्पादन वृद्धि, रोजगारी एवं आयमुलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन गर्दै तत्सम्वन्धी बजार तथा उद्योग व्यवसाय सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- ५.१ अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा खपत हुने उच्च मुल्यका वालीहरूको प्राङ्गारिक खेती (Organic cultivation) लाई प्रोत्साहित गर्न सम्भावित वस्तु र क्षेत्रहरूको पहिचान गरी प्राङ्गारिक उत्पादन (Organic Product) को ब्रान्ड प्रवर्द्धन गर्दै प्राङ्गारिक क्षेत्र (Organic Zone) को घोषणा गरिनेछ ।
- ५.२ राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार आधारभूत, व्यवहारिक र अनुशरणीय अध्ययन अनुसन्धानलाई प्राथमिकता प्रदान गरिनेछ ।
- ६.१ कृषि अनुसन्धान कार्यक्रमहरूलाई विश्व व्यापार संगठन एवं क्षेत्रीयस्तरका व्यापार सम्झौताहरूबाट प्राप्त अवसरको अधिकतम लाभ लिनेतर्फ उन्मुख गरिनेछ ।
- ६.२ कृषि शिक्षामा सम्बन्धित अध्ययन संस्थानसँगको सहकार्यलाई वृद्धि गरिनेछ ।
- ६.३ कृषि अनुसन्धान विषयहरूको छनोट, कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी निर्णय प्रक्रियामा विपन्न तथा महिला कृषकहरूको पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ ।
- ६.४ कृषकहरूलाई कृषि तथा पशुसेवासगँ सम्बन्धित सम्पूर्ण सेवाहरू एकीकृत र विस्तारित

- रूपमा स्थानीयस्तरमा नै उपलब्ध गराइनेछ ।
- ६.५ सहकारी संस्थाहरूलाई वाणिज्य बैंकहरू मार्फत् थोक कृषि ऋण उपलब्ध गराई कृषि उत्पादन, प्रशोधन, वजारीकरण र लघुवित्त कार्यक्रम समेत प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
- ७.१ कृषि क्षेत्रको उत्पादन वृद्धि गर्नका लागि निजी उद्यमी तथा सहकारी क्षेत्रको संलग्नता बढाउँदै करार खेती तथा सहकारी खेतीलाई प्राथमिकता लिई कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- ७.२ कृषि वस्तु विषयगत सहकारी संस्था र केन्द्रदेखि ग्रामीण स्तरसम्मका कृषि सहकारीको संरचना सुदृढीकरण गरिनेछ ।
- ७.३ कृषि/पशुजन्य वस्तुहरूको व्यावसायिक उत्पादन थलो नजिक संकलन केन्द्र तथा थोक बजार र बाह्य क्षेत्रमा बजार सञ्जाल विकास र विस्तार गरिनेछ ।
- ८.१ स्थानीय स्तरसम्म कृषि तथा पशु बजार सूचनाको पहुँच बढाइनेछ ।

बाली तथा पशुपंक्षी बीमा

बीमा ऐन, २०४९ को दफा ८(घ२) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी बीमा समितिले कृषि विकास मन्त्रालयको सहयोग र समन्वयमा बाली तथा पशुपंक्षी बीमा निर्देशन, २०६९ जारी गरेको छ । यो निर्देशन वि.सं.२०६९ साल माघ १ गतेदेखि लागू भएको छ । निर्देशन जारी भएसँगै समितिले धान बाली, तरकारी खेती, फलफूल खेती, आलु खेती, पशुधन, पंक्षी र माछा बीमालेखको ढाँचा तथा अन्य व्यवस्था तोकिसकेको छ । बीमा शुल्कको पचास प्रतिशत रकम नेपाल सरकारले व्यहोर्ने व्यवस्था समेत भई सकेको छ । ईच्छुक बीमा कम्पनी (बीमक) हरूले निर्देशनको अधिनमा रही बीमा समितिबाट स्वीकृति लिएर बाली तथा पशुपंक्षी सम्बन्धी बीमाको सेवा संचालन गर्न सक्नेछन् । बीमकले बाली तथा पशुपन्धी बीमाको लागि प्रचलित कानून बमोजिमको व्यक्ति, संगठित संस्था, समूह आदिलाई बीमा अभिकर्ताको रूपमा कार्य गराउन सक्नेछ । बाली तथा पशुपन्धी बीमामा कार्य गर्ने कर्मचारी तथा आफुले नियुक्त गरेका बाली तथा पशुपन्धी बीमा सम्बन्धी कार्य गर्ने बीमा अभिकर्तालाई काममा लगाउनु पूर्व बीमा कम्पनी (बीमक) ले बाली तथा पशुपन्धी बीमा सञ्चालन, व्यवस्थापन, वितरण तथा दावी भुक्तानी प्रकृया सम्बन्धमा आधारभूत तालिम दिनु पर्नेछ । कृषक (बीमित) हरूले अभिकर्ताको सहयोगमा माथि उल्लेखित बाली, पशुपंक्षी तथा माछापालन बीमालेखमा तोकिएको सर्त बमोजिम निर्धारित प्रस्ताव फारम भरी आफ्नो व्यवसायको बीमा गराउन सक्नेछन् । बीमा अभिकर्ताले बीमा गराए वापत कमिशन पाउने व्यवस्था गरिएको छ । बीमा गर्दा प्रस्ताव फारमको साथ सम्बन्धित प्राविधिकको प्रमाणपत्र समेत पेश गर्नु पर्दछ । प्राविधिक व्यक्ति भन्नाले बाली बीमाको हकमा कृषि सेवा केन्द्र वा मान्यता प्राप्त शिक्षण संस्थाबाट कृषि विषयमा आधारभूत ज्ञान हासिल गरी सम्बन्धित निकायबाट सो सम्बन्धमा कार्य गर्ने इजाजत प्राप्त व्यक्ति र पशुपन्धी बीमाको हकमा पशु सेवा केन्द्र, उपकेन्द्रका प्राविधिक वा भेटेरीनरी

कृषि डायरी २०७०

जे.टि.,जे.टि.ए.वा ग्रामीण पशुपन्छी स्वास्थ्य कार्यकर्ता वा मान्यता प्राप्त शिक्षण संस्थाबाट पशुपन्छी चिकित्सा/पशुपन्छी विज्ञान विषयमा ज्ञान हासिल गरी सम्बन्धित निकायबाट सो सम्बन्धमा कार्य गर्ने इजाजत प्राप्त व्यक्ति भनी परिभाषित गरिएको छ । बाली तथा पशुपंक्षी बीमा निर्देशन, २०६९ र विभिन्न बाली, पशुपंक्षी तथा माछा सम्बन्धी बीमालेखमा उल्लेख भएका केही मुख्य अंशहरू तपसिलमा दिईएको छ ।

बाली तथा पशुपन्छी बीमाको बीमा शुल्क कमिशन सम्बन्धी व्यवस्था

क्र.सं.	बाली तथा पशुपन्छी बीमाको किसिम	बीमा शुल्क	कमिशन	
१.	बाली बीमा	बीमाङ्को ५ प्रतिशत (प्रति बाली)	बीमाशुल्कको १५ प्रतिशत	
२.	पशु बीमा	बीमाङ्को ५ प्रतिशत (प्रति वर्ष)	बीमाशुल्कको १५ प्रतिशत	
३.	पन्छी बीमा	व्यवसायिक	बीमाङ्को ६ प्रतिशत प्रति समूह (व्याच)	बीमाशुल्कको १५ प्रतिशत
		घरपालुवा	बीमाङ्को ५ प्रतिशत प्रति समूह (व्याच)	

सदस्य संस्था मार्फत बीमा भएमा कूल बीमा शुल्कमा १५ प्रतिशत छुटको व्यवस्था छ ।

माछाको बीमाशुल्क

- एक वर्ष वा सो भन्दा कम अवधिको लागि पालिने माछाको बीमाशुल्क बीमाङ्क रकमको दुई (२) प्रतिशत हुनेछ । तर विशेष सघन प्रविधि अनुसार माछा पालन गरिएको अवस्थामा बीमाशुल्कमा दश (१०) प्रतिशत छुट दिईनेछ ।
- माछाको बीमा अवधि न्यूनतम तीन (३) महिनाको हुनेछ । पोखरी/रेसवेमा भुरा राखेको पन्ध्र (१५) दिन भित्र बीमा गरी सक्नुपर्नेछ ।
- बीमितले माछा पालनको लागि तयार गरिएको पोखरी/रेसवेको बीमा गर्न चाहेमा त्यस्तो
- पोखरी/रेसवेको बीमाङ्क रकमको एक (१) प्रतिशत बीमाशुल्क भुक्तानी गरी सम्पुष्टि द्वारा थप सुरक्षण लिन सकिनेछ ।

सुरक्षण हुने बालीको क्षेत्रफल र लागत

बालीको लागत:- बालीको बीमा गर्दा बाली लगाउँदादेखि बाली पाकदासम्म लागने लागत मूल्य कृषि विकास मन्त्रालय मार्फत उपलब्ध गराएको आधारभूत लागत विवरण वमोजिम हुनेछ ।

न्यूनतम क्षेत्रफल:- प्रत्येक कृषकले सुरक्षण गर्न पाउने बालीको न्यूनतम क्षेत्रफल पहाडमा आठ आना (आधा रोपनी) र तराईमा एक कठ्ठा हुनु पर्नेछ । सो भन्दा कम क्षेत्रफलमा लगाईएको बालीका लागि बीमालेख जारी गरिने छैन ।

सुरक्षण हुने पशुपन्छी धनको अधिकतम बीमाङ्कको सिमा र उमेर

अधिकतम बीमाङ्क:- बैक वा वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिई खरीद गरेको, आफ्नै गोठमा

हुर्केको वा आफ्नै लगानीबाट खरीद गरेको पशुपन्छीधनहरुको स्थानिय मूल्यको आधारमा बीमाङ्क रकम देहाय बमोजिम हुनेछ :

क) गाईभैसी

गाई	उन्नत	स्थानीय
वाच्छी (१ वर्षसम्मको)	रु.३०,०००/-	रु.१०,०००/-
वाच्छी (१ वर्षदेखि माथिको)	रु.७५,०००/-	रु.२५,०००/-
दुधालु	रु.१,५०,०००/-	रु.५०,०००/-

वा सोको वास्तविक मूल्य जून कम हुन्छ सो सम्म ।

भैसी	उन्नत	स्थानीय
पाडी (१८ महिनासम्मको)	रु.३०,०००/-	रु.१५,०००/-
पाडी (१८ महिना माथिको)	रु.६०,०००/-	रु.३०,०००/-
दुधालु	रु.१,२५,०००/-	रु.७०,०००/-

वा सोको वास्तविक मूल्य जून कम हुन्छ सो सम्म ।

ख) प्रजननको लागि पालिएको प्रति राँगो तथा साँढेको बढीमा रु.७०,०००/- (सत्तरी हजार) वा सोको वास्तविक मूल्य जून कम हुन्छ सो सम्म ।

ग) दुवानी वा जोत्नको लागि प्रति गोरु वा राँगोको रु ४०,०००/- (चालिस हजार) वा सोको वास्तविक मूल्य जून कम हुन्छ सो सम्म ।

घ) नाक/चौरी

वाच्छी	रु.१२,०००/-
कोरेली	रु.२५,०००/-
दुधालु	रु.५०,०००/-
वयस्क याक	रु.८०,०००/-

वा सोको वास्तविक मूल्य जून कम हुन्छ सो सम्म ।

ङ) मासुको लागि पालिएका भेडा बाखा तथा बंगुरको आदिका पाठाहरुको उमेर अनुसार स्थानीय बजार मूल्य वा बढीमा रु.८,०००/- (आठ हजार) हुनेछ ।

च) पाठा पाठी उत्पादनका लागि पालिने माउको मूल्य बढीमा देहाय बमोजिम हुनेछ :

- बाखा र भेडा रु.१०,०००/-
- बंगुर रु.१०,०००/-

छ) मासु, चल्ला तथा अण्डाको लागि पालिने हाँस वा कुखुराको मूल्य देहाय बमोजिम हुनेछ :

ब्रोइलर (आठ हप्ताको)(मासु उत्पादन गर्ने)	रु.४००/-
लेयर्स (अण्डा पार्ने)	रु.७००/-
ह्याचरी (चल्ला पार्ने)	रु.१,२००/-
हाँस (अण्डा पार्ने)	रु.७००/-
हाँस (मासु उत्पादन गर्ने)	रु.६००/-

कृषि डायरी २०७०

उमेर : पशुधनको बीमायोग्य उमेर (न्यूनतम र अधिकतम) देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- स्थानीय तथा उन्नत जातको गाई २ वर्ष (अथवा पहिलो वेत भएको) देखि १० वर्षसम्म
- भैसी ३ वर्ष (अथवा पहिलो वेत भएको) देखि १२ वर्षसम्म
- स्थानीय तथा उन्नत नश्लको बाच्छी-कोरेली वा पाडीको ६ महिनादेखि २ वर्षसम्म
- प्रजननको लागि उन्नत नश्लको साँढे वा राँगाको ३ वर्षदेखि ७ वर्षसम्म
- हुवानी वा जोत्नको लागि गोरु वा राँगा ३ वर्षदेखि १२ वर्षसम्म
- भेडा, बाखा र बंगुर ३ महिनादेखि विक्रीका लागि तयार हुञ्जेलसम्म ।

माछा पालनकोलागि न्यूनतम २०० वर्ग मिटरको पोखरी र कम्तिमा तीन (३) फिट पानीको गहिराई भएको पोखरी हुनु पर्दछ तर ट्राउट माछाको हकमा प्राविधिकको सिफारिस अनुसारको संरचना भएको हुनु पर्नेछ ।

बाली तथा पशुपन्छीको बीमाङ्कको हकमा प्रत्येक वर्ष तथ्याङ्क हेरी आवश्यक पुनरावलोकन गर्न सकिनेछ तथा निर्देशनमा समावेश नभएका बाली, पशुपन्छी तथा अन्यको बीमाङ्कको हकमा सम्बन्धित मन्त्रालय मार्फत उपलब्ध भएको तथ्याङ्कलाई आधार मानी निर्धारण गर्न सकिनेछ ।

- पशुपन्छीको मूल्य, जात र पालिने क्षेत्र अनुसार फरक फरक हुन सक्नेछ ।
- पशुपन्छीको मूल्याङ्कन गर्दा प्रस्तावित पशुपन्छीको उमेर, स्वास्थ्य स्थिति र उत्पादकत्वको आधारमा गर्नु पर्नेछ ।
- तर यसरी निर्धारण गरिने मूल्य स्थानीय बजारमा चलेको मूल्य भन्दा बढी हुने छैन ।
- बीमा गरिएको बाली तथा पशुपन्छीको बीमा अवधिभित्र क्षति भएमा क्षतिको मूल्याङ्कन सम्बन्धित विशेषज्ञ/प्राविधिकबाट गराउनु पर्नेछ ।

बीमालेखले रक्षावरण गर्ने जोखिमहरू

देहायका कुनै कारणबाट धानबाली, तरकारी, फलफूल, आलु, पंक्षी र माछा बीमा अवधिभित्र हानी नोक्सानी भएमा बीमकले बीमाङ्क रकमको ९० प्रतिशत रकम बीमितलाई भुक्तानी गर्नेछ :

(धानबाली, तरकारी, फलफूल, आलु, पंक्षीको हकमा)

(क) आगलागी, चट्याङ,

(ख) भूकम्प,

(ग) बाढी/डुवान /खडेरी,

(घ) पहिरो/भूस्खलन,

(ङ) आँधिबेहरी, असिना, हिउँ वा तुसारो,

- (च) आकस्मिक/दुर्घटनाजन्य बाह्य कारणहरु,
 (छ) किरा तथा रोगबाट हुने हानि-नोक्सानी

(माछाको हकमा तलका थप बुँदा समेत)

- (ज) अक्सिजनको कमि, एमोनियाबाट हुने नोक्सानी,
 (झ) विषालु पदार्थबाट मरेमा ।

पशुधनको हकमा: बीमाको अवधिभित्र पशुधनको विवरण तालिकामा उल्लेख भए बमोजिमका पशुधनहरुको क्षति/हानिनोक्सानी भएमा देहाय बमोजिमको क्षतिपूर्ति रकम बीमकले सम्बन्धित पक्षलाई भुक्तानी गर्नेछ ।

- क) मृत्यु भएमा बीमाङ्क रकमको ९० प्रतिशत
 ख) पूर्ण स्थायी रुपमा अशक्त भएमा बीमाङ्क रकमको ५० प्रतिशत

दाबी सम्बन्धी प्रक्या

बीमालेखले रक्षावरण गरेको जोखिमहरुका कारणबाट वीमित माछा र पंक्षीको हानी नोक्सानी भएमा सात (७) दिनभित्र र धान, तरकारी, फलफूल, आलु र पशुधनको हकमा १५ दिनभित्र वा सो अवधिभित्र संभव नभएमा सोको कारण सहित संभव हुनासाथ वैड्क/सदस्य संस्था मार्फत देहायका कागजातहरु बीमक समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

- क) सक्कल बीमालेख
 ख) पूर्ण रुपले भरिएको दाबी फाराम,
 ग) सम्बन्धित प्राविधिकको प्रतिवेदन (पशु र पंक्षीको हकमा मृत्यु प्रमाण-पत्र)
 घ) न.पा./गा.वि.स./वडाको सर्जमिन मुचुल्का वा माछा, पशुधन र पंक्षीको हकमा कम्तिमा सबभन्दा नजिकको दुई (२) जना छिमेकीको सर्जमिन मुचुल्का

विभिन्न बालीका सिफारिस जातहरु

१. अन्नबाली

(क) चैते धान

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	सि.एच.४५	२०२३ (१९६६)	तराई, भित्रीमधेश तथा मध्य पहाड
२	विन्देश्वरी	२०३८ (१९८१)	तराई र भित्रीमधेश
३	चैते २	२०४४ (१९८७)	तराईको सिञ्चित भूमि
४	चैते ४	२०४४ (१९८७)	तराईको सिञ्चित भूमि

कृषि डायरी २०७०

५	चैत्रे ६	२०४८ (१९९२)	तराई र भित्रीमधेश (३०० मिटरसम्मको उचाइमा)
६	हर्दिनाथ १	२०६० (२००४)	तराई, भित्रीमधेश, रिभर बेसिन ८०० मिटरसम्म
७	हर्दिनाथ २	२०१०	तराई, भित्रीमधेश
८	तरहरा १	२०१०	तराई, भित्रीमधेश

(ख) वर्षे धान

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	ताईचुङ्ग १७६	२०२४ (१९६६)	मध्यपहाड र उपत्यका
२	चाईनुङ्ग २४२	२०२४ (१९६६)	पहाड
३	ताईनान १	२०२४ (१९६६)	पहाड
४	चाइनान २	२०२४ (१९६६)	पहाड
५	मसुली	२०३० (१९७३)	तराई र भित्रीमधेश
६	जानकी	२०३६ (१९७९)	तराई र भित्रीमधेश
७	सावित्री	२०३६ (१९७९)	तराई र भित्रीमधेश
८	हिमाली	२०३९ (१९८२)	पहाड
९	कन्चन	२०३९ (१९८२)	पहाड
१०	खुमल ३	२०४१ (१९८३)	मध्य पहाड
११	खुमल २	२०४४ (१९८७)	काठमाडौं उपत्यका तथा समान हावापानी भएको ३००० फीटदेखि ४५०० फीटसम्म उचाइको मध्य पहाड
१२	खुमल ४	२०४४ (१९८७)	काठमाडौं उपत्यका तथा समान हावापानी भएको ३००० फीटदेखि ४५०० फीटसम्म उचाइको मध्य पहाड
१३	मकवानपुर १	२०४४ (१९८७)	ढुङ्गे कीराको प्रकोप भएको तराई
१४	धैया २	२०४४ (१९८७)	तराईको अर्सिचित पाखोवारी
१५	पालुङ्ग २	२०४४ (१९८७)	शितोष्ण हावापानी भएका मकवानपुर जिल्लाको पालुङ्ग सरहका पहाडीक्षेत्र
१६	खुमल ५	२०४७ (१९९०)	१००० मिटरदेखि १४०० मिटरसम्म उचाइ भएका पश्चिमी मध्यपहाडी क्षेत्रहरू जस्तै पर्वत, वाग्लुङ्ग, म्याग्दी
१७	खुमल ७	२०४७ (१९९०)	१००० मिटरदेखि १४०० मिटरसम्म उचाइ भएका पश्चिमी मध्यपहाडी क्षेत्रहरू जस्तै पर्वत, वाग्लुङ्ग, म्याग्दी
१८	खुमल ९	२०४७ (१९९०)	१००० मिटरदेखि १४०० मिटरसम्म उचाइ भएका पश्चिमी मध्यपहाडी क्षेत्रहरू जस्तै पर्वत, वाग्लुङ्ग, म्याग्दी
१९	छोमरोङ्ग	२०४७ (१९९१)	नेपालको पूर्वी एवं पश्चिमी क्षेत्रको १४०० मिटरदेखि २००० मिटरसम्म उचाइ भएको उच्च पहाड र चिसो हावापानी भएको मध्यपहाड

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
२०	राधा ७	२०४८ (१९९२)	तराई, भित्रीमधेश र सोसरह हावापानी भएको आकाशे खेती गरिने क्षेत्र
२१	राधाकृष्ण ९	२०४८ (१९९२)	तराई, भित्रीमधेश र सो सरह हावापानी भएको सिञ्चित भूमि
२२	राधा ४	२०५२ (१९९५)	मध्यपश्चिम र सुदूरपश्चिम तराई (कपिलवस्तु, दाङ्ग, बर्दिया, बाँके, कैलाली र कञ्चनपुर)
२३	राधा ११	२०५२ (१९९५)	मध्यतराई (पर्सा, वारा, रौतहट, सर्लाही, महोत्तरी र धनुषा)
२४	राधा १२	२०५२ (१९९५)	पूर्वी तराई
२५	माछापुच्छ्रे ३	२०५३ (१९९६)	१४०० मिटरदेखि २००० मिटरसम्म उचाइको चिसो हावापानी भएको मध्यदेखि उच्च पहाडसम्म लुम्ले, घान्द्रक र छोमरोङ्ग क्षेत्र)
२६	खुमल ६	२०५६ (१९९९)	काठमाडौं उपत्यका एवं सो सरहको हावापानी हुने ठाउँ
२७	रामपुर मसुली	२०५६ (१९९९)	तराई, भित्रीमधेश, बेंशी एवं मध्यपहाडको ९०० मिटर उचाईसम्म अथवा मसुली धान लगाउन सकिने सबै क्षेत्र
२८	चन्दननाथ १	२०५८ (२००२)	जुम्ला वा सो सरहका हावापानी भएको क्षेत्र
२९	चन्दननाथ ३	२०५८ (२००२)	जुम्ला वा सो सरहको हावापानी भएको क्षेत्र
३०	मन्जुश्री २	२०५८ (२००२)	काठमाडौं उपत्यका
३१	खुमल ११	२०५८ (२००२)	काठमाडौं उपत्यका
३२	लोकतन्त्र	२०६३ (२००६)	तराई, भित्रीमधेश, तल्लो पहाड र मध्यपहाडका नदी किनारा
३३	मिथिला	२०६३ (२००६)	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाडको बेंसी
३४	राम	२०६३ (२००६)	तराई, भित्रीमधेश शिवालिक उपत्यका, मकवानपुर, चितवन र नवलपरासी)
३५	वर्षे ३००४	२०६३ (२००६)	तराई र भित्रीमधेश
३६	पोखेली जेठोबुढो	२०६३ (२००६)	पोखरा उपत्यका र यस आसपासका क्षेत्रहरू (६०० देखि ९०० मिटर उचाई)
३७	खुमल ८	२०६३ (२००७)	मध्य पहाड र तल्लो पहाड
३८	सुनौलो सुगन्धा	२०६४ (२००८)	तराई, भित्रीमधेश
३९.	लत्का वास्मती	(२०१०)	मध्य र पश्चिम तराई
४०.	घैया १	(२०१०)	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाड
४१.	खुमल १३	(२०१०)	मध्यपहाड
४२.	वर्षे २०१४	(२०११)	तराई, भित्रीमधेश, बेंशी र टार

कृषि डायरी २०७०

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
४३.	सुक्खा धान १	(२०११)	तराई, भित्रीमधेश, बेंशी र टार
४४.	सुक्खा धान २	(२०११)	तराई, भित्रीमधेश, बेंशी र टार
४५.	सुक्खा धान ३	(२०११)	तराई, भित्रीमधेश, बेंशी र टार
४६.	स्वर्न सब १	(२०११)	तराई
४७.	सांवा मन्सुली सब १	(२०११)	भित्री तराई
४८.	वर्षे १०२७	(२०११)	तराई, भित्रीमधेश, बेंशी र टार

(ग) मकै

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	खुमल पहेलो	२०२२ (१९६५)	मध्यपहाड
२	रामपुर कम्पोजिट	२०३२ (१९७५)	तराई, भित्रीमधेश, बेंशी र मध्यपहाड
३	अरुण २	२०३९ (१९८१)	तराई, मध्यपहाड
४	मनकामना १	२०४४ (१९८७)	मध्यपहाड (हिउँदमा तराई क्षेत्रमा पनि लगाउन सकिने)
५	गणेश २	२०४६ (१९८९)	उच्च पहाड (हिउँदमा तराई र भित्रीमधेशमा पनि लगाउन सकिने)
६	रामपुर २	२०४६ (१९८९)	तराई, भित्रीमधेश, बेंशी र टार
७	अरुण १	२०५२ (१९९५)	पश्चिमतराई र मध्य पहाड
८	गणेश १	२०५४ (१९९७)	उच्च पहाड
९	मनकामना ३	२०५९ (२००२)	पूर्वाञ्चल, मध्यमाञ्चल र पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रका मध्य पहाडी क्षेत्र (१००० मिटरदेखि १७०० मिटरसम्मको उचाईको लागि)
१०	गौरव हाईब्रिड मकै	२०६१ (२००३)	तराई र भित्रीमधेश (हिउँदे खेतीको लागि)
११	देउती	२०६३ (२००६)	मध्यपहाड
१२	सितला	२०६३ (२००६)	पहाड
१३	पोसिलो मकै १	२०६५ (२००८)	नेपालको पूर्व देखि पश्चिम सम्म मध्य पहाडको १६०० मिटर भन्दा तल
१४	मनकामना ४	२०६५ (२००९)	नेपालको पूर्व देखि पश्चिम सम्म मध्य पहाडको १६०० मिटर भन्दा तल
१५.	मनकामना ५	(२०१०)	तराई, पहाड
१६.	मनकामना ६	(२०१०)	तराई, पहाड

घ) गहुँ

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	लेर्मा ५२	२०१७ (१९६०)	मध्यपहाड
२	आर.आर. २१	२०२७ (१९७१)	तराई र पहाड
३	यु.पी. २६२	२०३५ (१९७८)	तराई
४	नेपाल २९७	२०४२ (१९८५)	तराई
५	अन्नपूर्ण १	२०४५ (१९८८)	१००० मिटर उचाइ भन्दा माथिको पहाड
६	अन्नपूर्ण ३	२०४७ (१९९१)	लुम्ले र पाखीवास क्षेत्रको ११०० मिटरदेखि १७०० मिटर उचाइसम्मको भूमि
७	वी.एल. १०२२	२०४८ (१९९१)	नारायणी नदीदेखि पश्चिमको तराई, टार र १००० मिटरसम्म उचाई भएका उपत्यकाहरू
८	भृकुटी	२०५१ (१९९४)	तराई, टार र १००० मिटरसम्म उचाइ भएका उपत्यकाहरू
९	अन्नपूर्ण ४	२०५१ (१९९४)	मध्य र उच्च पहाड
१०	वी.एल. ११३५	२०५१ (१९९४)	तराई, टार र १००० मिटरसम्म उँचाई भएका उपत्यकाहरू
११	अच्युत	२०५४ (१९९७)	टार, १००० मिटरभन्दा कम उचाइ भएका उपत्यकाको मध्यम तथा उच्च उर्वराभूमि
१२	रोहिणी	२०५४ (१९९७)	तराई, टार र १००० मिटरभन्दा कम उचाइ भएका उपत्यकाको सिञ्चित र मध्यम तथा उच्च उर्वराभूमि
१३	पासाङ्गल्लामु	२०५४ (१९९७)	मध्यपहाड जस्तै काठमाडौँ र जुम्ला सरहको समान हावापानी भएको उच्च पहाड
१४	कान्ति	२०५४ (१९९७)	पहाडी क्षेत्रको मध्यम र उच्च उर्वरा भूमि
१५	वी.एल. १४७३	२०५६ (१९९९)	तराई, टार र १००० मिटरभन्दा कम उचाइ भएका उपत्यकाको सिञ्चित र मध्यम तथा उच्च उर्वराभूमि
१६	गौतम	२०६१ (२००४)	तराई, टार तथा ५०० मिटर भन्दा कम उचाई भएको उपत्यका
१७	डब्लु के १२०४	२०६४ (२००७)	मध्य पहाड र उच्च पहाड
१८	नेपाल ९७१	(२०१०)	तराई, टार तथा ५०० मिटर भन्दा कम उचाई भएको उपत्यका
१९	आदित्य	(२०१०)	तराई, टार तथा ५०० मिटर भन्दा कम उचाई भएको उपत्यका
२०	विजय	(२०११)	तराई, टार तथा ५०० मिटर भन्दा कम उचाई भएको उपत्यका

कृषि डायरी २०७०

(ड) कोदो

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	ओख्ले १	२०३७ (१९८०)	मध्य र उच्च पहाड
२	डल्ले १	२०३७ (१९८०)	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाड
३	कात्रे कोदो १	२०४७ (१९९०)	९०० मिटरदेखि १९०० मिटर उचाइसम्मको मध्यपहाडी क्षेत्रको पाखोवारी

(च) जौ

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	बोनस	२०३० (१९७४)	काठमाडौं उपत्यका र समान हावापानी भएको क्षेत्र
२	एच.वी.एल ५६	२०३० (१९७४)	तराई र भित्रीमधेश
३	गाल्ट	२०३० (१९७४)	तराई, भित्रीमधेश र पालुङ्ग उपत्यका
४	सि.आई. १०४४८	२०३० (१९७४)	तराई र भित्रीमधेश
५	केच	२०३१ (१९७५)	तराई र भित्रीमधेश
६	सोलुउवा	२०४७ (१९९०)	मुस्ताङ्ग, मनाङ्ग र डोल्पाका २००० मिटर देखि ३००० मिटरसम्म उचाईका लेकाली क्षेत्र

२. दलहन

(क) भटमास

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	हार्डी	२०३५ (१९७७)	तराई र भित्रीमधेश
२.	हिल	(१९७८)	पहाड
३	रान्सम	२०४४ (१९८७)	मध्यपहाड र उपत्यका
४	सेती	२०४६ (१९९०)	मध्यपहाड र उपत्यका
५	कव	२०४६ (१९९०)	तराई र भित्रीमधेश
६	लुम्ले १	२०५३ (१९९६)	४०० मिटरदेखि १६०० मिटर उचाइसम्मको मध्यपहाड
७	तरकारी भटमास १	२०६० (२००४)	मध्यपहाडी क्षेत्र ८०० मिटरदेखि १५०० मिटरसम्म
८	पूजा	२०६३ (२००६)	तराई, भित्रीमधेश र मध्य पहाड

(ख) मुसुरो

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	सिन्दुर	२०३६ (१९७९)	तराई, भित्रीमधेश र पहाड
२	सिम्रिक	२०३६ (१९७९)	तराई, भित्रीमधेश र पहाड
३	शिथिर	२०३६ (१९७९)	तराई, भित्रीमधेश र पहाड
४	सिमल	२०४६ (१९९०)	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाड
५	शिखर	२०४६ (१९९०)	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाड
६	खजुरा १	२०५६ (१९९९)	मध्यपश्चिमाञ्चलदेखि सुदूर पश्चिमाञ्चलसम्मको धान र मकै लगाईने खेत
७	खजुरा मुसुरो २	२०५६ (१९९९)	मध्यपश्चिमाञ्चलदेखि सुदूर पश्चिमाञ्चलसम्मको धान र मकै लगाईने खेत
८	शितल	२०६१ (२००४)	सम्पूर्ण तराई र मध्यपहाड
९	महेश्वर भारती	२०६५ (२००८)	काठमाण्डौ उपत्यका वा सो सरह, मध्य पहाडी क्षेत्रको टार तथा वेंशी
१०	सगुन	२०६५ (२००८)	काठमाण्डौ उपत्यका वा सो सरह, मध्य पहाडी क्षेत्रको टार तथा वेंशी

(ग) चना

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	धनुष	२०३६ (१९७९)	तराई र भित्रीमधेश
२.	त्रिशुल	(१९७९)	तराई
३	राधा	२०४४ (१९८७)	तराईका सुख्खा भाग र आकाशे पानीको भरमा खेती गर्न सकिने भूमि
४	सीता	२०४४ (१९८७)	तराईका सुख्खा भाग र आकाशे पानीको भरमा खेती गर्न सकिने भूमि
५	कोशेली	२०४७ (१९९०)	पश्चिम तराई र भित्रीमधेश
६	कालीका	२०४७ (१९९०)	मध्य र पश्चिम तराई तथा भित्रीमधेश
७	तारा	२०६५ (२००८)	तराई तथा मध्य पहाडको वेंशी तथा टारहरू
८	अवरोधी	२०६५ (२००८)	तराई तथा मध्य पहाडको वेंशी तथा टारहरू

(घ) बोडी

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	आकाश	२०४६ (१९९०)	तराई र भित्रीमधेश
२	प्रकाश	२०४६ (१९९०)	तराई र भित्रीमधेश
३	सूर्य	२०६१ (२००४)	मध्य र पश्चिम तराई, भित्रीमधेश
४.	मालेपाटन १	(२०१०)	तराई र भित्रीमधेश, मध्ये पहाड, मध्य र पश्चिम तराई

कृषि डायरी २०७०

(ड) रहर

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	रामपुर रहर १	२०४८ (१९९२)	चितवन, मकवानपुर र सर्लाही जिल्लाहरूको तराई र भित्रीमधेश
२	बागेश्वरी	२०४८ (१९९२)	धनुषा, सर्लाही र बाँके जिल्लाहरू

(च) मास

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	कालु	२०४६ (१९८९)	मध्यपहाड र उपत्यका

(छ) मुङ्ग

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	पुसा वैशाखी	२०३२ (१९७६)	तराई
२	कल्याण	२०६३ (२००६)	तराई, चुरे पहाड र मध्यपहाड
३	प्रतिक्षा	२०६३ (२००६)	तराई, चुरे पहाड र मध्यपहाड

३. तेलहन

(क) बढाम

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	बी. ४	२०३७ (१९८०)	तराई, भित्री मधेश र मध्यपहाड
२	जनक	२०४५ (१९८९)	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाडी क्षेत्रको सिंचाईको सुविधा नभएको बलौटे दोमट माटो भएको क्षेत्र
३	ज्योती	२०५३ (१९९६)	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाडी क्षेत्रको पानी नजम्ने तथा चिम्ट्याइलो माटो नभएको क्षेत्र
४	जयन्ती	२०५३ (१९९६)	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाडी क्षेत्रको पानी नजम्ने तथा चिम्ट्याइलो माटो नभएको क्षेत्र
५	राजर्षि	२०६२ (२००५)	तराई र भित्री मधेश
६	वैदेही	२०६२ (२००५)	तराई र भित्रीमधेश

(ख) तोरी

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	टी ९	(१९८०)	तराई र भित्रीमधेश
२	विकास	२०४६ (१९८९)	मध्यमाञ्चलदेखि सुदूरपश्चिमाञ्चलसम्मको तराई र भित्री मधेश
३	लुम्ले तोरी १	२०५३ (१९९६)	पश्चिम क्षेत्रको ७०० मिटर उचाईभन्दा माथिको मध्यदेखि उच्च पहाड
४	प्रगति	२०५३ (१९९६)	पूर्वी मध्यपहाड, तराई र भित्रीमधेशको अर्धसिंचित भूमि

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
५	उन्नति	२०६२ (२००५)	तराई, भित्री मधेश र कम उचाई भएको उपत्यकाको असिञ्चित क्षेत्र
६	प्रीति	२०६२ (२००५)	तराई, भित्रीमधेश र कम उचाई भएको उपत्यकाको असिञ्चित क्षेत्र

(ग) रायो

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	पुसा बोल्ड	२०४५ (१९८९)	तराई र भित्रीमधेश
२	कृष्णा	२०४६ (१९८९)	मध्यमाञ्चलदेखि सुदूर पश्चिमाञ्चलसम्मको तराई र भित्रीमधेश

(घ) तील

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	नवलपुर खैरो तील १	२०५७ (२०००)	सिरहादेखि नेपालगञ्जसम्मका तराई
२	नवलपुर भुसे तील १	२०५७ (२०००)	तराई र भित्रीमधेश

४. औद्योगिक बाली

(क) सुर्ती

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	बेलाचापी १	२०४६ (१९८९)	तराई

(ख) कपास

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	ट्याम्कट एस.पी. ३७	२०३४ (१९७७)	मध्यमाञ्चल र सुदूर पश्चिमाञ्चल

(ग) उखु

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	जीतपुर १	२०५३ (१९९६)	पूर्वाञ्चल, मध्यमाञ्चल र पश्चिमाञ्चलको सिञ्चित तराई
२	जीतपुर २	२०५३ (१९९६)	पूर्वाञ्चल, मध्यमाञ्चल र पश्चिमाञ्चलको असिञ्चित तराई
३	जीतपुर ३	२०६० (२००४)	तराई
४	जीतपुर ४	२०६० (२००४)	तराई

कृषि डायरी २०७०

(घ) जुट

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	इटहरी १ (सेतोपात)	२०५६ (१९९९)	पूर्वी तराई
२	इटहरी २ (सुनौलो पात)	२०५६ (१९९९)	पूर्वी तराई

(ङ) अदुवा

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	कपुरकोट अदुवा १	२०५८ (२००१)	१६०० मिटर उचाईसम्मको भित्रीमधेश, मध्यपहाड र बेंसी

५. तरकारी बाली

(क) आलु

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	कुफ्री ज्योति	२०४९ (१९९२)	पहाडमा वर्षे बालीको लागि माघ, फाल्गुण र चैत्र, हिउँदेबालीको लागि असोज र कार्तिकमा तथा कम वर्षा हुने पश्चिमका उच्च पहाडका लागि असार र साउन
२	कुफ्री सिन्दुरी	२०४९ (१९९२)	तराईमा हिउँदे बालीको रुपमा, असोजदेखि मंसिरसम्म र तल्लोपहाडी भेगमा कार्तिकदेखि पुससम्म
३	डेजिरे	२०४९ (१९९२)	तराईमा हिउँदेबालीको रुपमा असोज र कार्तिक, मध्यपहाड र तल्लोपहाडमा भाद्र र असोज तथा मध्य पहाडदेखि उच्च पहाडमा वर्षेबालीको रुपमा माघ र फागुन
४	जनकदेव	२०५६ (१९९९)	मध्य तथा उच्च पहाडी क्षेत्रमा गृष्म ऋतु, उपत्यका तथा तराई क्षेत्रमा शरद ऋतु र कम पानी पर्ने उच्च पहाडी क्षेत्रमा वर्षा ऋतु
५	खुमल सेतो १	२०५६ (१९९९)	मध्य तथा उच्च पहाडी क्षेत्रमा गृष्म ऋतु, कम पानी पर्ने उच्च पहाडी क्षेत्रमा र मध्यपहाडी क्षेत्रमा शरद ऋतु
६	खुमल रातो २	२०५६ (१९९९)	तराई, भित्रीमधेश तथा खोंचहरूमा शरद ऋतु
७	खुमल लक्ष्मी	२०६५ (२००८)	१. मध्य तथा उच्च पहाडी भेग – वर्षे बाली २. सुख्खा उच्च पहाडी भेग – मनसून बाली ३. तराई तथा भित्री मधेश – शरद तथा हिउँदे बाली
८	आई.पी.वाई. ८	२०६५ (२००८)	१. मध्य तथा उच्च पहाडी भेग – वर्षे बाली २. सुख्खा उच्च पहाडी भेग – मनसून बाली ३. तराई तथा भित्री मधेश – शरद तथा हिउँदे बाली

(ख) काउली

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	काठमाडौं स्थानीय	२०४६ (१९९०)	तराई, पहाड र उच्च पहाड
२	डोल्या स्नोवल	२०५१ (१९९४)	तराई, मध्यपहाड र उच्च पहाड
३	सर्लाही दिपाली	२०५१ (१९९४)	तराई र मध्यपहाड

(ग) मूला

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	मिनोअर्ली	२०४६ (१९९०)	तराई, पहाड र उच्च पहाडको सिंचित भूमि
२	ह्वाइट नेक	२०५१ (१९९४)	मध्यपहाड
३	प्युठाने रातो	२०५१ (१९९४)	मध्यपहाड
४	चालीस दिने	२०५१ (१९९४)	तराई र मध्यपहाड
५	टोकिनासी (पञ्जीकरण मात्र)	२०५१ (१९९४)	११०० मिटरदेखि १७०० मिटरसम्मको मध्यपहाड
६	धनकुटे (पञ्जीकरण मात्र)	२०५१ (१९९४)	११०० मिटरदेखि १७०० मिटरसम्मको मध्यपहाड

(घ) सलगम

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	पर्पल टप	२०४६ (१९९०)	तराई, पहाड र उच्च पहाड

(ङ) रायो साग

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	खुमल चौडापात	२०४६ (१९९०)	तराई, पहाड र उच्च पहाड
२	मार्फा चौडापात	२०५१ (१९९४)	मध्यपहाड र उच्च पहाड
३	खुमल रातोपात	२०५१ (१९९४)	मध्यपहाड र उच्च पहाड
४	ताङ्गखुवा रायो	२०५१ (१९९४)	११०० मिटरदेखि १७०० मिटरसम्मको मध्यपहाड

(च) प्याज

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	रेड क्रियोल	२०४६ (१९९०)	तराई, पहाड र उच्च पहाड तीनै भौगोलिक क्षेत्रमा क्रमशः कार्तिकदेखि मंसिर, भाद्रदेखि कार्तिक र फागुनदेखि चैत्रसम्म लगाउने

(छ) गोलभेडा

कृषि डायरी २०७०

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	पुसारुबी	२०४६ (१९९०)	तराई र पहाड
२	रोमा	२०५१ (१९९४)	तराई र मध्यपहाड
३	मनप्रेकस	२०५१ (१९९४)	मध्य र उच्च पहाड
४	एन.सी.एल. १	२०५१ (१९९४)	तराई र मध्यपहाड
५.	श्रृजना	(२०१०)	तराई र मध्यपहाड

(ज) गाजर

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	नानाटिस फोर्टे	२०४६ (१९९०)	तराई, पहाड र उच्च पहाड

(झ) बन्दा

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	कोपनहेगन मार्केट	२०५१ (१९९४)	तराई र मध्यपहाड

(ञ) तनेबोडी

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	खुमल तने	२०५१ (१९९४)	तराई र मध्यपहाड
२	सर्लाही तने	२०५१ (१९९४)	तराई र मध्यपहाड

(ट) घिउ सिमी

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	त्रिशुली सिमी	२०५१ (१९९४)	मध्य र उच्च पहाड
२	भागे सिमी	२०५१ (१९९४)	तराई र मध्य पहाड

(ठ) केराउ

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	सर्लाही आर्केल	२०५१ (१९९४)	तराई, मध्य र उच्च पहाड
२	न्यू लाईन	२०५१ (१९९४)	तराई र मध्य पहाड
३	सिक्किमे	२०५१ (१९९४)	तराई, मध्य र उच्च पहाड

(ड) भेंडे खुर्सानी

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	क्यालिफोर्निया	२०५१ (१९९४)	तराई, मध्य र उच्च पहाड

(ढ) खुर्सानी

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	ज्वाला	२०५१ (१९९४)	तराई, मध्य र उच्च पहाड

(ग) भण्टा

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	नुकी	२०५१ (१९९४)	तराई र मध्य पहाड

(त) धिरौला

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	कान्तिपुरे	२०५१ (१९९४)	मध्य पहाड

(थ) काँक्रो

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	कुश्ले	२०५१ (१९९४)	तराई र मध्य पहाड

(द) स्व्वास (फर्सी)

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	असारे स्व्वास	२०५१ (१९९४)	तराई र मध्य पहाड

(ध) स्वीस चार्ड

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	सुसाग	२०५१ (१९९४)	तराई, मध्य र उच्च पहाड

(न) तीते करेला

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	हरियो करेला	२०५१ (१९९४)	तराई र मध्य पहाड

(प) रामतोरिया

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	पार्वती	२०५१ (१९९४)	तराई, मध्य र उच्च पहाड

(फ) पालुङ्गो

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	कसिफारिस क्षेत्र
१	हरिपाते	२०५१ (१९९४)	तराई, मध्य र उच्च पहाड

६. घाँसे बाली (जै)

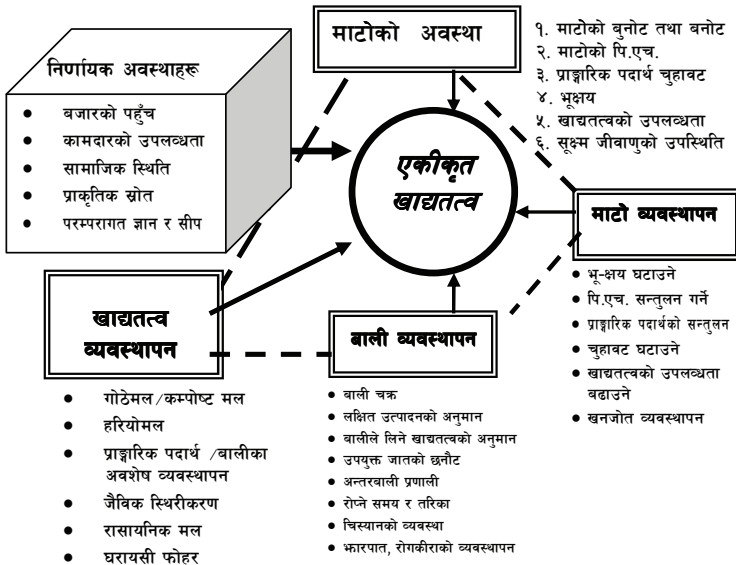
क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१	कामधेनु जै	२०६१ (२००४)	तराई र मध्य पहाड
२	नेत्र जै	२०६१ (२००४)	तराई र मध्य पहाड

स्रोत: नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद

बिरुवाको एकीकृत खाद्यतत्व व्यवस्थापनको कार्य विधि र संचालन प्रकृया

बिरुवालाई आवश्यक पर्ने सबै खाद्यतत्वहरू आवश्यकता अनुरूप, न्यायोचित रूपमा उपलब्ध गराउन, रासायनिक मल सहित प्रांगारिक मलहरूको सबै सम्भाव्य स्रोतहरूलाई अधिकतम उपभोगमा ल्याई बाली व्यवस्थापन, माटो व्यवस्थापन र खाद्यतत्व व्यवस्थापनलाई टेवा दिदै वातावरणमा न्यून असर पार्दै माटोको दिगो उर्वराशक्ति व्यवस्थापन गर्दै जाने प्रकृत्यालाई एकीकृत खाद्यतत्व व्यवस्थापन भनिन्छ। यो पद्धति खासगरी मूल्यांकन, निर्णय र कार्यान्वयनमा आधारित हुन्छ। यो माटोको उर्वराशक्तिको दीर्घकालीन व्यवस्थापन गर्ने भरपर्दो उपाय हो। साथै माटो, मल, पानी र बालीको उचित व्यवस्थापनद्वारा जमिनबाट बढी तथा दिगो उत्पादन लिन सकिन्छ। कृषकहरूमा पनि आफ्नो खेतबारीको लागि आफैले परीक्षण गरी सो को मूल्यांकनद्वारा निर्णय लिने क्षमतामा वृद्धि गराउँछ। यसले स्थानीय तथा बाह्य स्रोतहरूको प्रभावकारी उपयोगद्वारा उत्पादन बढाउनुका साथै माटोको दिगोपनामा जोड दिदै वातावरणको सुधार गर्ने मात्र नभई खाद्यतत्वहरूको सदुपयोग तथा तिनको प्रभावकारिता बढाउन पनि मद्दत गर्दछ।

एकीकृत खाद्यतत्व व्यवस्थापनको अवधारण

रासायनिक मलखादहरू

मलको नाम	पोषकतत्वहरू (प्रतिशतमा)				
	नाइट्रोजन	फस्फोरस	पोटास	जिंक	सल्फर
यूरिया	४६	-	-	-	-
एमोनियम सल्फेट	२१	-	-	-	२०-२५
कम्प्लेसल	२०	२०	-	-	-
कम्प्लिट	१९	१९	१०	-	-
डी.ए.पी.	१८	४६	-	-	-
सिंगल सुपर फस्फेट	-	१६	-	-	-
डबल सुपर फस्फेट	-	३२	-	-	-
ट्रिपल सुपर फस्फेट	-	४८	-	-	-
म्युरेट अफ पोटास	-	-	६०	-	-
जिंक सल्फेट	-	-	-	२२-३५	-

मलको आवश्यक मात्रा कसरी निकाल्ने ?

आवश्यक क्षेत्रफलका लागि मलको मात्रा निकाल्न यो सूत्र प्रयोग गर्न सकिन्छ :

$$१०० \times क \times ख$$

मलको मात्रा (के.जी.) = -----

मलमा भएको खाद्यतत्वको प्रतिशत मात्रा

क = मल प्रयोग गर्ने क्षेत्रफल (हेक्टरमा)

ख = प्रति हेक्टर सिफारिस मलको मात्रा

विभिन्न बालीनालीका लागि सिफारिस मलखाद मात्रा

बाली	प्रांगारिक मल मे.टन/हे.	नाइट्रोजन कि.ग्रा./हे.	फोस्फोरस कि.ग्रा./हे.	पोटास कि.ग्रा./हे.
धान : सिंचित	६	१००	३०	३०
असिंचित	६	६०	२०	२०
गहुँ : सिंचित	६	१००	५०	२५
असिंचित	६	५०	५०	२०
मकै वर्षे+हिउँदे	६	६०	३०	३०
जौ, उवा, फापर	६	३०	२०	१०
कोदो	६	२०	१०	१०
उखु मुख्य बाली	१०	१२०	६०	४०
उखु खुट्टी बाली	१०	१५०	६०	४०
अदुवा	२४	३०	३०	६०
आलु	३०	७०	५०	४०

कृषि डायरी २०७०

बाली	प्रांगारिक मल मे. टन / हे.	नाइट्रोजन कि. ग्रा. / हे.	फोस्फोरस कि. ग्रा. / हे.	पोटास कि. ग्रा. / हे.
सुर्ती	१०	३५	२३	६०
तोरी, रायो, कपास	६	६०	४०	२०
सूर्यमुखी	६	६०	४०	२०
तरकारी बाली	३२	७०	५०	४०
मास, मसुरो, मूंग	४-६	२०	२०	२०
बोडी, रहर	४-६	२०	४०	३०
चना	४-६	२०	४०	२०
केराउ	४-६	१५	४०	१०
भटमास	४-६	१०	४०	३०
बदाम	६	४०	६०	२०
किम्बु				
तराई : सिंचित	-	३००	१४०	१८०
असिंचित	-	१५०	७०	९०
पहाड : सिंचित	-	२००	८०	१२०
असिंचित	-	१००	४०	६०

फलफूलको निमित्त मलखाद सिफारिस मात्रा (प्रति बोट)

बोटको उमेर वर्षमा	प्रांगारिक मल कि. ग्रा.	नाइट्रोजन ग्राम	फस्फोरस ग्राम	पोटास ग्राम
१	२५	-	-	-
२	३०	१००	५०	२०
३	४०	१२५	७५	३०
४	५०	१५०	१००	४०
५	६०	२००	१५०	५०
६	६०-१००	३००	२००	७५
७	६०-१००	४००	२००	१००
८ र सो भन्दा माथि	६०-१००	५००	२००	१००

सौजन्य: माटो व्यवस्थापन निर्देशनालय, हरिहरभवन ।

विभिन्न पि.एच. तथा विभिन्न बुनोट (Texture) भएको माटोमा कृषि चुनको प्रयोग

माटोको पि.एच. मान	कृषि चूनको सिफारिस मात्रा (के.जी./रोपनी)					
	पहाड			तराई		
	बलौटे दोमट	दोमट	चिम्टाईलो दोमट	बलौटे दोमट	दोमट	चिम्टाईलो दोमट
६.४	१५	२०	२४	८	१४	२२
६.३	२९	४०	४८	१५	२४	४४
६.२	४३	६०	७२	२३	३४	६४
६.१	५८	७८	९८	३०	४४	८६
६.०	७१	९२	१२०	३८	५२	१०६
५.९	८५	११०	१४६	४५	६२	१२८
५.८	९७	१२८	१६६	५२	७२	१४६
५.७	१०८	१४२	१८८	५८	८२	१६६
५.६	११९	१५८	२०८	६४	९०	१८४
५.५	१३०	१७०	२३०	७०	१००	२००
५.४	१४०	१८८	२५२	७६	११०	२२०
५.३	१५०	२०४	२७४	८१	११८	२३८
५.२	१६०	२१८	२९४	८६	१२६	२५४
५.१	१६९	२२८	३१४	९१	१३६	२७०
५.०	१७६	२४०	३३४	९६	१४२	२८६
४.९	१८४	२५२	३५४	१०१	१५०	३०२
४.८	१९१	२६२	३७४	१०६	१५८	३१६
४.७	१९९	२७२	३९०	१११	१६६	३३०
४.६	२०५	२८०	४०६	११५	१७४	३४०
४.५	२१०	२९०	४२०	१२०	१८०	३५०

- कृषि चून बाली लगाउनु भन्दा दुई/तीन हप्ता पहिलेनै माटोमा मिलाउनुपर्दछ ।
- धेरै अम्लिय अथवा PH कम भएको माटोमा कृषि चूनको प्रयोग गर्दा सिफारिस मात्रालाई दुई पटक गरी प्रयोग गर्दा लाभदायक हुन्छ ।
- कृषि चून माटो परीक्षण गरी सकेपछि मात्र प्रयोग गर्नु पर्दछ ।

मत्स्य पालन

माछा पालन

पोखरी, ताल, तलैया, घोल, केज तथा धान खेतमा केही व्यवस्थापन प्रविधिहरू अपनाई माछा पालन गर्न सकिन्छ। यस सम्बन्धी आवश्यक प्राविधिक जानकारी जिल्लाका कृषि विकास कार्यालय, विभिन्न मत्स्य विकास केन्द्रहरू, कृत्रिम तथा प्राकृतिक जलाशय, मत्स्य शाखा एवं मत्स्य विकास निर्देशनालयबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ। हालसम्मको अनुसन्धान तथा अध्ययन कार्यबाट नेपालमा १८५ जातका माछा पाइएको थाहा भएको छ तापनि हाल मत्स्य पालन कार्यमा कृषकले माछा पालनमा प्रयोग गरिएका सात जातका विकासे माछाहरू मध्ये ३ स्वदेशी तथा ४ विदेशी जातका माछाहरू निम्नानुसार छन्।

- ❖ स्वदेशी माछाहरू: रहु, नैनी तथा भाकुर
- ❖ विदेशी कार्प जातका माछाहरू: सिल्भर कार्प, विगहेड कार्प, ग्रास कार्प तथा कमन कार्प
- ❖ अन्य विदेशी जातका माछाहरू: पुन्टियल र टिलापिया

विकासे जातका माछाका विशेषताहरू

१. न्यानो हावापानीमा छोटो समयमा छिटो बढ्ने।
२. साधारण रोगब्याधी तथा कम अक्सिजनमा पनि बाँच्न सक्ने।
३. प्रर्याप्त मात्रामा पोथी माछाबाट बच्चा दिन सक्ने र चाँडै परिपक्व भई प्रजनन कार्यमा प्रयोगहुन सक्ने।
४. स्थानीय व्यक्तिहरूले रूचाउने।
५. पोखरीमा उत्पादन हुने प्राकृतिक तथा कृत्रिम आहार प्रयोग गर्न सक्ने।

बढी माछा उत्पादनका लागि अपनाइएका प्रविधिहरू

मत्स्य वीज उत्पादनका लागि नेपालको विभिन्न स्थानमा मत्स्य विकास केन्द्रहरू तथा निजीस्तरका मत्स्य ह्याचरी तथा नर्सरीहरूको स्थापना एवं संचालन भइसकेका छन्। मत्स्य उत्पादनमा स्टक गरिएको मत्स्य वीजको मृत्युदर घटाई उत्पादन वृद्धि गराउने उद्देश्य अनुरूप कृषकहरूलाई ठूलो साईजको (एडभान्स फिंगलिंग्स सरदर तौल २५ ग्राम) माछा भुरा सुपथ र सुलभ तरिकाबाट उपलब्ध गराई पोखरी, घोल, पिंजडा आदिमा विशेष कार्यक्रम (व्यवसायिक सघन मत्स्य पालन कार्यक्रम) अन्तर्गत स्टक गर्ने व्यवस्थापन प्रविधि सिफारिस गरिएको छ। सानो साईजको माछा भुरा स्टक गर्दा मृत्युदर बढी हुने र उत्पादन पनि एकिन नहुने तथा ह्याचलिङ् तथा माछा भुरा हर्काउन बढी समय समेत लाग्ने हुँदा सरकारी स्तरमा विभिन्न मत्स्य विकास केन्द्रहरू र निजी स्तरमा निजी ह्याचरी कृषक तथा नर्सरी कृषकहरूले उपलब्ध

आधुनिक भुरा उत्पादन व्यवस्थापन प्रविधि अपनाई भुराहरू उत्पादन गरी माछा उत्पादक कृषकहरूलाई बिक्री वितरण गर्ने कार्यक्रम संचालन गर्न उत्प्रेरित गरिएको छ ।

ह्याचलिङ् अवस्थामा उपयुक्त दाना उपलब्ध नभएमा र पोखरीमा उत्पादन हुने हानिकारक कीराहरूले नोक्सान पुऱ्याई दिने हुँदा कम माछा भुरा उत्पादन हुने गर्दछ । यसै गरी माछा भुराका शत्रुहरूमा सर्प, भ्यागुता, जंगली माछा, चराचुरूङ्गी आदिले पनि प्रशस्त नोक्सान पुऱ्याउने हुँदा तत् सम्बन्धी विशेष व्यवस्थापन र प्राविधिक ज्ञान आवश्यक पर्ने हुँदा मत्स्य तालिम केन्द्र, जनकपुर तथा अन्य मत्स्य विकास केन्द्रहरूमा तालिम उपलब्ध गराई कृषकस्तरमा ह्याचरी र नर्सरी स्थापित गरिएको छ । यिनै ठाउँहरूबाट कृषकहरूको माग बमोजिमको भिन्न भिन्न समयमा विभिन्न जातका माछाका भुराहरू कृषकले प्राप्त गर्न सक्छन् । यसरी माछापालन प्रविधिलाई क्रमशः निजी क्षेत्रमा प्रतिस्थापित गर्दै लग्ने सन्दर्भमा कृषकको माग अनुसार माछा भुरा करीब ७५ प्रतिशत निजी स्तरबाट र २५ प्रतिशत सरकारीस्तरबाट उपलब्ध गराईने किसिमका कार्यक्रम संचालन गरिँदै आएको छ ।

माछामा देखिएका रोगहरू एवं अन्य समस्या तथा समाधानका उपायहरू

क्र. स.	रोग तथा परजीवी	लक्षणहरू	औषधि उपचार
१.	इ.यू.एस. रोग	यो रोग नेपालमा विगत १९ वर्षदेखि समस्याको रूपमा देखिएको छ । सुरूमा शरीरमा सेतो थोप्ला देखिन्छ । सो ठाउँमा कत्ला भर्न गई खाल्डो भएको घाउ देखा पर्दछ । ढाड र पुच्छरको नजिकको भागमा घाउहरू देखिन्छ । जाडोको समयमा स्थानीय जातका माछामा यो रोग बढी लाग्दछ । विकासे माछा मध्ये रहु, नैनी र भाकुरामा मात्र यो रोग लाग्दछ, अरूमा लाग्दैन ।	<ul style="list-style-type: none"> ● घर, पोत्ले चुना १५ केजी/कट्टाको दरले हाल्ने, रोगको प्रकोप हेरी १ हप्ताको अन्तरालमा बढीमा तीन पटक चून प्रयोग गर्ने । ● पानीको प्रवेशद्वारमा जाली राख्ने र जंगली माछा सबै हटाउने । ● सामान्तया कमन, सिल्भर, विगहेड र ग्रासकार्पमा यो रोगको प्रकोप नदेखिएकोले अनुपातमा यी जातको संख्या बढी राख्ने । ● माछा मार्ने जाललाई प्रयोग गरिसकेपछि राम्ररी सुकाएर मात्र पुनः प्रयोग गर्ने ।
२.	ट्रिकोडिना	यो माछाको छाला, गिल र पखेटामा आक्रमण गर्ने एक कोषिय बाह्य परजीवि हो । यसको संख्या धेरै भएमा माछाको भुरा मर्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> ● ०.२५ पि.पि.एम.का दरले ट्राईक्लोफेन/डिप्टेरेक्स राख्ने । ● २५ पि.पि.एम. का दरले फर्मांलिन (पोखरीमा हाल्ने) ।

कृषि डायरी २०७०

क्र. स.	रोग तथा परजीवी	लक्षणहरू	औषधि उपचार
		माछा दुब्लो हुने, पानामा विस्तारै तैरने र फाटफुट रूपमा दैनिक माछा भुरा मर्दै जाने यो परजीवीको आक्रमणको प्रमुख लक्षण हो ।	<ul style="list-style-type: none"> ● २-३ प्रतिशतको नूनपानीको भोलमा ५-१० मिनेट डुवाउने । ● ०.२५ पि.पि.एम. मालाकाईटग्रिन प्रयोग गर्ने ।
३.	आरगुलस (माछाको जुम्रा)	शरीरको कुनै पनि भागमा लाग्न सक्दछ । यसले शरीरको रगत चुस्ने भएकोले जीउमा घाउ तथा खटिरा देखा पर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> ● २-३ प्रतिशतको नूनपानीको भोलमा ५-१० मिनेट डुवाउने ● ट्राईक्लोफेन/डिप्टेरेक्स ०.२५ पि.पि.एम. प्रयोग गर्ने ।
४.	माछाको फित्ते जुका (सिस्टोड)	पेट फुलेको हुन्छ । जीउ र ढाड सुकेको हुन्छ । ठाउँ ठाउँमा घाउहरू देखिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> ● डाइ-एन व्यटाइलटिन अक्साईड २५० मि.ग्रा. प्रति केजी दानामा मिसाएर ३ दिनसम्म खुवाउने ।
५.	सेतो थोप्ले रोग	शरीरको बाहिरी भागमा सेता थोप्ला देखा पर्दछन् । ढाड र जीउमा छाला पातलो भई घाउ देखिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> ● ३ प्रतिशत नूनपानीको भोलमा ३-४ मिनेट डुवाउने । ● माला काईटग्रिन ०.१ पि.पि.एम. प्रयोग गर्ने ।
६.	गाईर डिक्टोईलस	यो माछाको छाला, गिल र पखेटामा लाग्ने बाह्य परजीवी हो । माछाका भुरा यसबाट बढी प्रभावित हुने गर्दछन् । माछा भुरा नबढ्ने, जीव चिलाउने भएकोले किनारमा घस्रिईरहेको देखिने, पानी माथि उफ्रने र माछाको चालमा फरक आउने यसका लक्षणहरू हुन् ।	<ul style="list-style-type: none"> ● ०.२५ पि.पि.एम. डिप्टेरेक्स प्रयोग गर्ने । ● ०.२५ पि.पि.एम. फर्मालिन प्रयोग गर्ने ।

करेसा पोखरीमा मत्स्य पालन

उद्देश्यरू:

- एकीकृत बाली प्रणालीको प्रविधि विस्तार ।
- प्राणी प्रोटीनको उपलब्धता र खानपिनमा व्यवहारिक सुधार ।
- वातावरण संरक्षण र प्रदुषण नियन्त्रण ।

कार्यविधि:

- ५० वर्ग मिटर जमिन करेसा पोखरीको लागि आवश्यक पर्दछ ।

- ख) घरको अगाडि वा पछाडि पानीको उपलब्धता र श्रोत हेरेर पोखरी खन्ने ।
 ग) ६० से.मी. गहिरो परेर डिलको माटो सम्पाई पोखरी खन्ने ।
 घ) जम्मा ६५ वटा फिंगरलिङ् स्टक गर्ने (५५ गोटा कमन कार्प र १९ गोटा सिल्भर कार्प) ।
 ङ) भान्साबाट उब्रिएको खाद्यवस्तु दानाको रूपमा प्रयोग गर्ने ।
 च) प्रति ५० वर्ग मिटरमा २० के.जी. माछा उत्पादन हुन सक्दछ ।
 छ) पानीको स्थायी श्रोत हुनु पर्दछ र कृषकले पशुपालन र तरकारी वाली लगाएको हुनुपर्दछ ।
 ज) जमिन आफ्नै स्वामित्वको हुनु राम्रो हुन्छ ।

पोखरीमा मत्स्यपालन व्यवस्थापनमा ध्यान दिनुपर्ने केही थप महत्वपूर्ण पक्षहरू

क्र. स.	समस्याहरू	लक्षणहरू	समाधानका उपायहरू
१.	अक्सिजनको कमी	विहान घाम उदाउनु अघि पोखरीका माछा पानीको सतहमा आई प्याक प्याक गरेको देखिन्छ । पोखरीमा बढी भारपात वा छहारी वा बदली भएको समयमा वा बढी मलखाद वा बढी संख्यामा माछा लगायत अन्य जलचर भएको अवस्थामा यस्तो लक्षण देखिन्छ । पानीमा घुलित अक्सिजनको मात्रा कम हुने समयमा पानीको सतहमा अनुपातिक हिसावले अन्य स्थानमा भन्दा बढी अक्सिजन घुलित पानी उपलब्ध हुने भएकोले यस्तो समयमा माछाले सतहमा आई छिटो छिटो मुख वाउने (प्याक प्याक) गरेको लक्षण देखिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> ● पोखरीमा तत्काल बाहिरबाट पानी थपी दिने । ● पम्पङ्ग सेट लगाएर पानी तानी फोहोरा बनाई सोही पोखरीमा खसाल्ने । ● पानी नधमिलिने गरी पोखरीमा मानिस पसेर पानी चलाउने वा पौडी खेल्ने । ● एरिएटर (पानी चलाउने मेशिन) को प्रयोग गर्ने । ● अपरान्ह घाम लागी सकेपछि जाल हाली बढी माछा निकाल्ने । ● केही समयको लागि पोखरीमा माछा दाना, मलखाद, आदि नदिने ।

कृषि डायरी २०७०

क्र. स.	समस्याहरू	लक्षणहरू	समाधानका उपायहरू
२.	पोखरीमा पानी छिटो सुक्ने	साधारणतया बलौटे माटोमा पोखरी निर्माण गर्नु हुँदैन। पिंधमा बालुवाको मात्रामा बढी भएको पोखरी पानी छिटो सुक्दछ र बारम्बार पानी थप्नुपर्छ। यसरी थपिने पानी कम मलिलो हुने भएकोले पोखरीमा रहेका माछाको बृद्धिमा कमी आउँछ।	<ul style="list-style-type: none"> बाहिरबाट कम्तीमा १ फिट चिम्ट्याईलो माटो पिंधमा थप्ने। प्रत्येक वर्ष बलौटे पोखरीको पिंधमा प्रशस्त गोबरमल, भारपात, पराल, वा अन्य प्रांगारिक पदार्थ हाल्ने गर्नाले क्रमशः कम चुहिने हुन्छ। पिंधमा प्लाष्टिक विछ्याउने।

माछा मार्ने तरिकाहरूमा प्रतिबन्ध

नेपालका नदी, खोला, ताल आदिमा पाईने माछालाई पक्रनको लागि विष्फोटक पदार्थ, विषादी र विद्युतीय धार प्रयोग गरी माछा मार्ने तरिकालाई जलचर संरक्षण ऐन २०१७ ले दण्डनीय अपराध मानेको छ। यी तरिकाले माछा मार्दा ती स्थानका जलमा रहेका साना ठूलो सबै प्रकारका जलचरहरूलाई हानी पुग्दछ र कुनै जातीको वंश नै निर्मूल पनि हुन सक्ने भएकोले माछा पक्रदा यी तरिका बाहेक अरू तरिका अपनाई प्राकृतिक जलाशयमा रहेका माछालाई संरक्षण प्रदान गर्नु हामी सबैको कर्तव्य हो। गैर कानूनी तरिका प्रयोग गरी माछा समात्ने व्यक्तिलाई रु. २०००/- देखि रु. ५०००/- सम्म जरिवाना हुन सक्दछ।

जात अनुसार माछाका भुराहरू उपलब्ध हुने समय र श्रोतहरू

क्र. सं.	माछाको किसिम	भुरा पाइने समय	सरकारी श्रोत केन्द्रहरू	निजी क्षेत्रका श्रोत केन्द्रहरू
१	कमन कार्प	फाल्गुण-वैशाख	मत्स्यविकास केन्द्र लाहान, फत्तेपुर, जनकपुर, हेटौँडा, भण्डार, कुलेखानी	एग्री ब्रिडस लिमिटेड,
२	कमन कार्प	चैत्र-जेष्ठ		टंकीसिनुवारी (मोरङ),
३	सिल्भर कार्प	वैशाख-आषाढ		चौधरी मत्स्य ह्याचरी,
४	विगहेड कार्प	आषाढ-भाद्र		फूलकाकट्टी -६, (सिराहा), मुखिया, शान्ति, मिश्रा, काजल, गिरीजा मत्स्य ह्याचरी, जनकपुर

क्र. सं.	माछाको किसिम	भुरा पाइने समय	सरकारी श्रोत केन्द्रहरू	निजी क्षेत्रका श्रोत केन्द्रहरू
५	रहु	आषाढ-भाद्र	जनकपुर, भैरहवा, धनगढी	ठाकुर मत्स्य ह्याचरी, जलेश्वर, पदम विश्वास
६	नैनी	आषाढ-भाद्र	मत्स्य विकास केन्द्र फत्तेपुर, जनकपुर, हेटौँडा, भण्डारा	मत्स्य ह्याचरी, मोतिसर -२ (बारा), चन्द्रीका मत्स्यपालन फाराम,
७	भाकुर	आषाढ-भाद्र	जनकपुर, भैरहवा, धनगढी, मत्स्य अनुसन्धान केन्द्र, पोखरा	रामपुर टोकनी-७ (बारा), पटेल मत्स्य ह्याचरी, पाली (नवलपरासी), गिरी बन्धु मत्स्य ह्याचरी, भैरहवा, गणेश मत्स्य ह्याचरी, तौलिहवा ।
८	ट्राउट माछाभूरा	चैत्र-श्रावण	मत्स्य अनुसन्धान केन्द्र, नुवाकोट त्रिशुली तथा ट्राउट प्रजनन तथा विकास केन्द्र, रसुवा, धुन्चे	नुवाकोट र रसुवामा अवस्थित नीजि ट्राउट प्रजनन केन्द्रहरू

नेपालमा रेन्बो ट्राउट माछा (Oncorhynchus mykiss)

रेन्बो ट्राउट चिसो र सफा पानीमा हुर्कने ज्यादै मिठो विदेशी माछा हो । यो माछा १-२१° से. सम्मको तापक्रममा जीवित रहन्छ । तर वृद्धिको लागि भने १५-१८° से. पानीको तापक्रम र ७ मि.ग्रा/लि. भन्दा बढी अक्सिजन चाहिन्छ । पानीको तापक्रम सरदर १०° से. भन्दा चिसो हुने स्थानमा यो माछा ढिलो बढ्छ र त्यस्तो स्थानमा व्यावसायिक रूपमा पाल्न फाइदाजनक हुँदैन । मांसाहारी भएतापनि यो माछालाई उच्च प्रोटीनयुक्त दाना ख्वाएर पाल्न सकिन्छ । ट्राउनपालनको लागि पानीको पि.एच. ६.५-८.५ र अक्सिजन ८ मि.ग्रा./लि. रहेको पानीमा उपयुक्त मानिन्छ । ट्राउट दुई किसिमको पालन गरिन्छ ।

क) आंशिक प्रणाली

ख) पूर्ण प्रणाली

पहिलो प्रणाली अन्तर्गत स-साना भुरालाई बजार बिक्री योग्य साइजसम्म हुर्काइन्छ । दोश्रोमा प्रजनन देखि लिएर ठूलो माछासम्म हुर्काइन्छ ।

ट्राउट पालनको लागि भूरा हुर्काउने टयाङ्ग, ठूलो माछा पोखरी, बिक्री योग्य माछा राख्ने पोखरी एवं दाना राख्ने भण्डार आदिको आवश्यकता पर्दछ । साधारणतया सानो भूरा हुर्काउने पोखरीको साइज १०-१५ वर्ग मि. र बिक्री योग्य माछा राख्ने पोखरीको साइज ५०-१५० वर्ग मी. हुन्छ । ठूलो माछा हुर्काउने र बिक्री योग्य माछा राख्ने पोखरीहरू २ किसिमबाट बनाउन सकिन्छ ।

(क) रेखात्मक/लहरे

(ख) समानान्तर ।

भिरालो जग्गा र पानीको श्रोत कम भएको ठाउँमा लहरे किसिमको पोखरी बनाउन राम्रो हुन्छ। यस्तो किसिमका पोखरीमा माथिल्लो पोखरीहरूमा प्रयोग भइसकेको पानी पुनः तल्ला पोखरीहरूमा प्रयोग गर्न सकिन्छ। राम्रो पानीको श्रोत भएको ठाउँमा समानान्तर किसिमको पोखरी बनाउन उपयुक्त हुन्छ। यस्तो पोखरीहरूमा एक पटक प्रयोग भइसकेको पानीलाई पुनः प्रयोग गरिदैन। जलाशयमा माछाको घनत्व कति राख्ने भन्ने कुरा पानीको प्रवाह, आयतन र गुणमा निर्भर हुन्छ। पानीको प्रवाह धेरै छिटो भएमा माछाको वृद्धि राम्रो हुँदैन। अर्कोतिर पानीको प्रवाह कम भएमा पोखरीको पिंघमा धेरै फोहर जम्न गई अक्सिजन न्यून हुँदै जान्छ। त्यसकारण पोखरीको पानी हरेक घण्टामा पूर्णतया फेर्नु आवश्यक पर्दछ।

सानो भूरालाई ४०% प्रोटिनयुक्त दाना ७-८ पटक प्रतिदिन दिनुपर्छ र माछाको शरीरको तौलको ६-७% को दरले १% राँगाको कलेजो (पिसेर जमाएको) ख्वाउनु पर्छ। १० ग्रामभन्दा माथिको माछालाई ३५% प्रोटिनयुक्त दाना शरीरको तौलको ४-५% र ५० ग्राम भन्दा माथिको माछालाई २-३% दाना खुवाए पुग्छ। मुखको साइज अनुसार पेलेट दाना पनि खुवाउनु पर्छ र एउटै साइजको दाना दिइने पोखरीमा माछाको साइज पनि एकैनासको हुनुपर्छ। यो माछाको प्रजनन समय कार्तिकको दोश्रो हप्तादेखि फाल्गुणको दोश्रो हप्तासम्म भण्डै ५ महिना लामो हुन्छ। माउको प्रजननको लागि १२-१३ डि.से. पानीको तापक्रम उपयुक्त हुन्छ। प्रजननको लागि ४-७ वर्षको पोथी र ३-६ वर्षको भाले राम्रो मानिन्छ। १ के.जी. को पोथीले सदरदर २००० फुल दिन्छ। माउको पोखरीमा सरदर ५०० लिटर पानी/मिनेट निरन्तर आपूर्ति गर्नुपर्छ। यो माछालाई रोगबाट बचाउन पोखरी सफा राख्ने, पानीको तापक्रम २० डि.से. भन्दा कम, ठीक मात्रामा दाना एवं आवश्यक पौष्टिक तत्व हुनुपर्दछ। पोखरीको पिंघमा उम्रेको दाना र माछाको दिसा हरेक दिन सफा गरी रोगको रोकथाम गर्न सकिन्छ।

२०४५ सालमा जापानबाट भिकाइएको ट्राउट माछापालन प्रविधिमा सफलता हासिल गरी निजी क्षेत्रबाट माग भइ आएमा उत्पादन प्रविधि हस्तान्तरण गर्न मत्स्य अनुसन्धान महाशाखा अन्तर्गतका मत्स्य अनुसन्धान केन्द्र गोदावरी तथा त्रिशुली सक्षम भइसकेका छन्।

गुणस्तरयुक्त बीउ बिजनमा हुनुपर्ने गुणहरू

कृषक वर्ग जहिले पनि आफ्नो खेतबाट उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्न चाहन्छन् । कृषि उत्पादन कार्यमा धेरै संसाधनको प्रयोग भए तापनि यो केवल गुणास्तरयुक्त बीउ बिजनको प्रयोगबाट मात्र सम्भव छ, त्यसकारण, कृषकले जुनसुकै स्रोतबाट बीउ बिजन खरिद वा जुनसुकै बालीको बीउ उत्पादन गरे तापनि वा बीउ बिजन व्यावसायीले विक्री वितरण गर्दा बीउ बिजनले तल उल्लेखित गुणहरू पूरा गरेको हुनु पर्दछ ।

१. जातीय शुद्धता (Genetic/variatal purity)

बीउ उत्पादनको मुख्य उद्देश्य भविष्यमा प्रयोग गर्नु नै हो । त्यसकारणले बीउ बिजन जहिले पनि जातीय रूपले शुद्ध हुनुपर्दछ । बाली प्रजनकले नयाँ जातिको विकास गर्दा विशष्टतापन, एकरूपतापन, स्थायित्वपन तथा खेती गर्न/प्रयोग गर्न उपयोगी गुण कायम गर्न सक्नु पर्दछ ।

२. भौतिक शुद्धता (Physical putity)

बीउ बिजन जातीय रूपले शुद्ध हुनुको साथै भौतिक रूपले पनि शुद्ध हुनुपर्दछ । बीउको लटमा अन्य बालीको बीउ, फारपातको बीउ र निष्कृत्य पदार्थ समिश्रणले बीउको गुणस्तर घटाई दिन्छ । त्यसैले, गुणस्तर बीउमा यस्ता किसिमका अवान्छित हुनु हुँदैन वा भैहाले तापनि बीउको न्यूनतम गुणस्तर भित्र हुनुपर्दछ ।

३. बीउको जीवितपन र उमारशक्ति (Viability and germination)

बीउ बिजन पनि अन्य जीवित वस्तु जस्तै हो । त्यसकारण, यसलाई उपयुक्त किसिमले संचय वा परिचालन गर्न नसकेमा छिट्टै नै गुणस्तरमा ह्रास हुन्छ । बीउको जीवितपन पनि बीउ बिजनको गुणस्तरको लागि एक महत्वपूर्ण पक्ष हो । त्यसैले बीउ बिजन जतिसक्दो राम्रो जीवितपन वा उमारशक्ति भएको हुनुपर्दछ, जसले स्वस्थ विरूवा उत्पादन गरी राम्रो प्रतिफल दिन सक्दछ । बीउको उमारशक्ति बालीअनुसार फरकफरक हुन्छ ।

४. ओजस (Vigour)

प्रकृतिमा बीउ उम्रन तथा हुर्कनको लागि सबै ठाउँमा सधैँभरी एकनासको वातावरण हुँदैन । त्यसैले बीउ बिजन त्यस्तो वातावरणमा उम्रदा वा बेर्ना तयार हुँदा त्यस बीउले देखाउने पूर्ण कृयाकलाप र अभिनय (Activity & performance) लाई बीउको ओजस भनिन्छ । जुन बीउ बिजनले खेतवारीमा रोपेपछि राम्रो नतिजा दिन सक्छ, त्यस्तो बीउलाई ओजस बढी भएको र राम्रो नतिजा नदेखाउनेलाई कमजोर ओजस भएको बीउ भनिन्छ । बीउमा ओजस (बलियोपन) छैन भने उमारशक्ति बढी भएकै बीउले पनि अनुपयुक्त अवस्थामा राम्रो र स्वच्छ विरूवा उत्पादन गर्न सक्दछ, भनेर भन्न सकिन्न । त्यसैकारणले त्यस्तो कम ओजस भएको बीउले आशातित उत्पादन तथा उत्पादकत्व दिन नसक्ने हुनाले जहिले पनि ओजस बढी भएको बीउ प्रयोग गर्नुपर्दछ ।

५. चिस्यान (Moisture)

बीउको चिस्यान भन्नाले बीउमा भएको पानीको मात्रालाई बुझ्नुपर्दछ । बीउको गुणस्तर निर्धारण गर्न यसले एकदम महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । अर्थोडक्स (Orthodox)

बीउ जस्तै खाद्यान्न, तरकारी, दलहन, तेलहन, घाँसेवाली आदिलाई कम चिस्थान भएको अवस्थामा संचय गरी राख्दा यसको गुणस्तर लामो समयसम्म कायम गर्न सकिन्छ भने रिक्याल्सिट्रेन्ट (Recalcitrant) बीउ जस्तै: कफी, लिची ईत्यादीलाई २० प्रतिशत भन्दा बढी चिस्थानमा भण्डार गरी राख्दा यसको गुणस्तर लामो समयसम्म कायम गर्न सकिन्छ ।

६. स्वास्थ्य (Health)

बीउ विजनको स्वास्थ्य भन्नाले बीउमा रोगका जीवाणु वा कीराहरूको उपस्थिति वा अनुपस्थितिलाई जनाउँछ । बीउबाट बीउमा सर्ने रोगहरू जसले बीउ विजन उम्रदा वा विरूवाको बृद्धिको अन्तिम अवस्थामम्म पनि असर पारेको हुन्छ । त्यसै गरेर कीराबाट प्रभावित बीउबाट पनि राम्रो विरूवा उत्पादन हुनसक्दैन । बीउ विजन स्वस्थ नभएमा बीउ नउम्रने र उम्रेको विरूवाबाट पनि उत्पादन घटनुको साथै बीउको गुणस्तर पनि घट्न जान्छ । त्यसैकारणले गर्दा बीउ विजन जहिले पनि रोग तथा कीराबाट मुक्त हुनुपर्दछ । यस्तो किसिमको समस्याबाट बच्न बाली चक्र प्रणालीमा हेरेफेर, बीउ उपचार गर्नुको साथै रोगी प्लट र बीउ उत्पादन प्लट बीचमा निश्चित पृथकतादूरी कायम गरी बीउ उत्पादन गर्नुपर्दछ ।

७. तौल (Weight)

बीउको तौल (वजन) पनि बीउको गुणस्तर (खासगरी बीउको ओजस) मा प्रभाव पार्ने एक महत्वपूर्ण पक्ष हो । यसले बीउ कतिको भरिलो वा पोटिलो छ भन्ने कुराको जानकारी दिन्छ । बीउको तौल बालीको जात विकास गर्ने क्रममा सम्बन्धित बाली प्रजनकले जात अनुसार निर्धारण गरेको हुन्छ । यो खास गरेर १००० दाना तौलको आधारमा हिसाव निकालिन्छ । त्यसै कारणले बीउ उत्पादन वा बाली उत्पादकको लागि प्रयोग गरिने बीउ जहिले पनि प्रजनकले निर्धारण गरेको तौल अनुसार हुनुपर्दछ ताकी त्यस्तो बीउले स्वच्छ र स्वस्थ विरूवा उत्पादन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ ।

८. आकार तथा प्रकार (Shape and size)

बीउ विजन जहिले पनि एकैनासको आकार प्रकारको हुनुपर्दछ जसले गर्दा एकनासको विरूवा उत्पादन गरी राम्रो उत्पादन लिन सकिन्छ ।

९. चमकपन (Lusture)

बीउ विजनको गुणस्तर निर्धारण गर्न सहयोग गर्ने अर्को पक्ष हो बीउको चमकपन र बीउमा जहिले पनि यसको वास्तविक रंग र चमक हुनुपर्दछ । यदि पुरानो, भिजेको, सडेको बीउ छ भने यसले आफ्नो चमक गुमाउँछ । त्यसैले बीउ प्रयोग गर्दा जहिले पनि वास्तविक रंगको चमक भएको हुनुपर्दछ ।

माथि उल्लेखित सम्पूर्ण गुणहरू प्रत्येक बीउको लटमा हुनुपर्दछ । अन्यथा त्यस्ता किसिमका बीउलाई गुणस्तरयुक्त बीउ विजन भनेर भन्न सकिन्छ । यद्यपि नेपालमा बीउ विजन प्रमाणीकरण तथा यथार्थ संकेत पत्रको लागि बालीअनुसारको विवरण तालिकामा उल्लेख भए बमोजिम हुनु अनिवार्य छ । यस्ता किसिमका गुणहरू पत्ता लगाउन बीउ विजनको लटबाट प्रतिनिधित्व हुनेगरी बीउको नमुना भिकी परीक्षण गरेर मात्र थाहा पाउन सकिन्छ ।

एकीकृत शत्रु जीव व्यवस्थापन कार्यक्रम (आई.पि.एम.)

एकीकृत शत्रु जीव व्यवस्थापन (Integrated Pest Management)

एकीकृत शत्रु जीव व्यवस्थापन वाली विरूवाका शत्रुहरू (रोग, कीरा, भ्रारपात, चरा, मुसा आदि) लाई आर्थिक रूपले न्यायोचित एवं पर्यावरणीय दृष्टिकोणले दिगो रूपमा वाली संरक्षण गर्ने एक विधि हो। यसमा एक भन्दा बढी नियन्त्रणका विधिहरूको प्रयोग गरिन्छ, जसले गर्दा रासायनिक विषादीहरूको प्रयोगमा कमी हुन आउँछ।

एकीकृत व्यवस्थापनका मुख्य सिद्धान्तहरू: (१) स्वस्थ वाली उब्जाऔं, (२) खेतबारीको नियमित अवलोकन गरौं, (३) कृषकहरूलाई दक्ष बनाऔं, (४) मित्र जीवहरूको संरक्षण गरौं।

एकीकृत वाली शत्रु व्यवस्थापनका विधिहरू:

१. रोग कीरा अवरोधक जातको प्रयोग (Resistant Varieties): रोग कीराले नोक्सानी नहुने वा कम हुने जातको प्रयोग गर्ने।
२. कृषि कर्ममा आधारित तरिका (Cultural Method): वालीचक्र, बीउ छर्ने वा रोपाइ गर्ने समयको हेरफेर, खेतको सरसफाई, उचित खनजोत, वाली कटानीपछि अवशेष नष्ट गर्ने।
३. जैविक तरिका (Biological Control Method): परजीवी एवं शिकारी कीराका साथै विभिन्न जीवाणु जस्तै व्याक्टेरिया (विटी.), फंगस, भाइरस (एन.पि.बि.) र निमाटोडको प्रयोग।
४. आकर्षक रासायनिक पदार्थको प्रयोग (Chemical Attractions): विभिन्न आकर्षक रासायनिक पदार्थ जस्तै: मिथाइल यूजिनल, क्यूलियर र विभिन्न फेरोमेन जस्तै: हेलीलुर स्पोरडोरलुर आदिको प्रयोग।
५. हर्मोनको प्रयोग: विभिन्न हर्मोन जस्तै आप्लोरको प्रयोग।
६. विषादीको प्रयोग (Chemical Control Method): अन्य विधिहरूले नियन्त्रण नभएमा उपयुक्त विषादीको सावधानिपूर्वक प्रयोग गर्ने।

नेपालमा कृषकहरूले अपनाई सकेका केही आई.पि.एम. प्रविधिहरू:

- नीम, टिमुर, बोभो, तितेपाती, ज्वानु, तोरीको तेल प्रयोग गरी अन्न भण्डारणमा रोग कीरा नियन्त्रण।
- काठको धूलो, गहुँत, साबुनपानी, सूतीको भोल प्रयोग गरी तरकारी वालीको कीरा नियन्त्रण।
- सुन्तला जात फलफूलको औसा कीरा नियन्त्रणको लागि फेरोमेन ट्र्याप, खेतबारीको सरसफाई एवं नियन्त्रित विषादीको प्रयोग।

कृषि डायरी २०७०

- स्याउको भुवादार लाही कीरा नियन्त्रणको लागि एफीलिनस माली परजीवको प्रयोग ।
- इपिल इपिलको सिल्लालाई कीरा नियन्त्रणको लागि लेडी बर्ड वीटलको प्रयोग ।
- धानको गन्हाउने पतेरो नियन्त्रणको लागि बाघे खपटे कीराको प्रयोग ।
- लहरे तरकारी वालीको फल कुहाउने औसाको लागि क्यूलियर फेरोमेन ट्रयापको प्रयोग ।
- वनमारा भारमा गाँठो बनाउने परजीवी कीरा गल लाईको प्रयोग ।

फलफूल तथा तरकारी वालीमा फेरोमेन ट्रयापको प्रयोग:

- क) लहरे तरकारी वाली (कुकरविट्स) जस्तै काँको, घिरौला, लौका, आदि: कुकरविट्स समुदायका तरकारी वालीमा लाग्ने कीराहरू र तिनवटा हुने हानी नोक्सानी नियन्त्रणको लागि क्यूलियर नामक फेरोमेनको प्रयोग गरिन्छ। फेरोमेन ट्रयापको बट्टा भित्र राखिएको कपासमा ५/५ थोपा क्यूलियर र मालाथायन ५० को भोल राखी जमिनबाट ५ फिट उचाईमा राख्नुपर्दछ। फेरोमेनको गन्धले भाले भिङ्गाहरू आकर्षित भई मालाथायनको प्रभावले मर्दछन्। पोथीले वतासे फुल पार्दछ। प्रतिरोपनी ५ वटा ट्रयाप राख्नुपर्दछ।
- ख) फलफूल वाली: फलफूलमा लाग्ने औसा कीरा नियन्त्रणको लागि मिथायल यूजिनल नामक फेरोमेनको प्रयोग गरिन्छ। ट्रयापलाई बलियो हाँगामा भुण्ड्याउनु पर्दछ। फेरोमेनको गन्धले भाले भिङ्गा आकर्षित हुने र मर्ने गर्दछन् पोथी भिङ्गाले वतासे फुल पार्दछ। यसबाट कीराको संख्यामा कमी भई नियन्त्रण हुन्छ। प्रति ट्रयाप ५/५ थोपाका दरले मिथायल यूजिनल र मालाथायन भोल राख्नुपर्दछ। नोट: हरेक १/१ महिनामा मालाथायन भोल ५ थोपा प्रति ट्रयाप थप्ने।

जीवनाशक विषादीको सुरक्षित प्रयोग तथा व्यवस्थापन

क) जीवनाशक विषादीको विषालुपनाको तुलनात्मक वर्गिकरण

खतराको स्तर	मौखिक एल.डी. ५० मुसामा (मिलीग्राम प्रति केजी शरीरको तौलमा)
अत्यन्त खतरनाक	१० मिलि ग्राम भन्दा कम
अति खतरनामक	११-५० मिलि ग्राम भन्दा कम
माध्यम रूपले खतरनाक	५१-१०० मिलि ग्राम भन्दा कम
सामान्य रूपले खतरनाक	१०१-५०० मिलि ग्राम भन्दा कम
सुरक्षित	५०१-५००० मिलि ग्राम भन्दा कम

(एल.डि. ५०: विषादीको मात्रा जसले परीक्षण गरिएको जनावरको ५०% संख्यालाई मर्दछ)

- ख) जीवनाशक विषादीको सुक्षित प्रयोग: विषादीको उचित रूपमा उपयोग नगरिएमा यसले उपयोगकर्ता, अरू मानिस, घरपालुवा पशुहरू, वन्यजन्तुहरू र लाभकारी कीराहरूलाई समेत हानी पुऱ्याउनुको साथै वातावरणलाई पनि नोक्सान गर्दछ।

१) सामान्य सिद्धान्त:

- क) अनावश्यक रूपमा विषादी प्रयोग नगर्नुहोस्।

- ख) सम्भावित खतराबाट सावधान हुनुहोस् ।
- ग) विषादीको लेवल र अन्य पर्चाहरू पढनुहोस् ।
- घ) केटाकेटीलाई विषादीबाट टाढा राख्नुहोस् ।

२) कीटनाशक विषादी उपयोग गर्नु अगाडि:

- क) विषादी सुरक्षित ठाउँमा तालाबन्दी गरी राख्नुपर्छ ।
- ख) स्प्रेयर/ड्रिपर राम्रो अवस्थामा हुनुपर्छ ।
- ग) उपकरणलाई काम गर्नु अघि र काम सकिएपछि जाँच गर्नुपर्छ ।
- घ) कम घातक (प्रति किलोग्राम ५०१ मिलीग्रामभन्दा माथि एल.डी. ५० भएको) सुरक्षित विषादी प्रयोग गर्नुपर्छ ।

३) मिश्रण बनाउँदा र छर्दा:

- क) सुरक्षात्मक पहिरन लगाउनु पर्छ जस्तै: पुरा बाहुलाको कमीज, लामो पतलुङ्ग, जुता वा बूट, चौडा किनारा भएको टोपी, हातमा रबरको पन्जा, मास्क, कृत्रिम श्वास उपकरण आदि ।
- ख) चुरोट पिउन वा धूम्रपान गर्नु हुँदैन ।
- ग) विषादी अन्य ठाउँमा फैलिन नपाओस् भन्नका लागि विषादीको प्याकेटलाई सावधानीपूर्वक खोल्नुपर्दछ ॥
- घ) हावाको बहाव कम भएको बेलामा छर्ने गर्नुपर्दछ ।
- ङ) बन्द भएको नोजललाई मुखले फुक्नु हुँदैन ।

४) जीवननाशक विषादी प्रयोग पश्चात:

- क) विषादीको प्रयोग गरेका कागजी पदार्थलाई सुरक्षित स्थानमा जलाएर वा गाडेर नष्ट गर्नुपर्छ ।
- ख) प्रयोग गरिएको भाँडा कम्तिमा ३ पटक साबुन पानीले सफा गर्नुपर्दछ ।
- ग) हात मुख राम्ररी साबुन पानीले धुनुपर्दछ ।
- घ) उपकरणलाई राम्ररी सफा गरेर राख्नुपर्दछ ।

५) विष लागेका लक्षणहरू र प्राथमिक उपचार: ओर्गानोफस्फेट र कार्बमेट यौगिकहरू जस्तै मेटासिड, मेटासिस्टक्स, नुभान आदिले कोलिनेष्टर रोक्दछन्, जसले गर्दा स्नायु प्रणालीमा विकार उत्पन्न हुन जान्छ । टाउको दुख्ने, रिंगटा लाग्ने र वाक्वाकी हुने र त्यस पश्चात जाडो भई पसीना आउने, भाडा लाग्ने र वान्ता हुने लक्षणहरू देखा पर्दछन् । मांसपेशीहरू थर्कनु, भीषण कम्पन हुनु र अचेतन हुने अवस्थाहरू समेत हुन सक्छ ।

प्राथमिक उपचार:

- क) रोगीलाई आधा भुकेको रूपमा टाउको तल पर्ने गरी राख्नुपर्दछ ।

कृषि डायरी २०७०

- ख) बान्ता गराउने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- ग) राम्ररी हावा आउने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।
- घ) छिटो अस्पताल लैजाने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- च) एट्रोफिन सल्फेटको २ मिलीग्राम इन्ट्राभेनस. सुई दिनुपर्छ ।

नेपालमा प्रतिबन्धित विषादीहरू:

क्र.सं.	विषादीको नाम	प्रतिबन्धित वर्ष
१	क्लोरोडेन	सन् २००१
२	डी.डी.टी.	सन् २००१
३	डाइएल्ड्रिन	सन् २००१
४	इन्ड्रिन	सन् २००१
५	अल्ड्रिन	सन् २००१
६	हेप्टाक्लोर	सन् २००१
७	माइरेक्स	सन् २००१
८	टोक्साफेन	सन् २००१
९	वी.एच.सी.	सन् २००१
१०	लिन्डेन	सन् २००१
११	फस्फामिडन	सन् २००१
१२	अर्गानो मर्करी कम्पाउण्ड	सन् २००१
१३	मिथाइल पाराथियन	सन् २००७
१४	मनोक्रोटोफस	सन् २००७

विषादी आयात कर्ता बिक्रेता र विषादी संश्लेषणकर्तारूमा विशेष अनुरोध

“विषादी आयात, निर्यात, उत्पादन र बिक्रि वितरणमा संलग्न हुनुहुने जो कोहिले पनि जिवनाशक विषादी ऐन र नियमावली बमोजिम ईजाजत पत्र लिएर मात्र विषादीको कारोवार गर्नुपर्नेछ, सो विपरितगरेमा नियमानुसार कारवाही हुन्छ ।”

“जीवनाशक विषादीको दुरुपयोग नगरौं, पंजिकरण नगरिएका र प्रतिबन्धित विषादीहरूको प्रयोग गरी मानिस, पशुपंक्षी र अन्य लाभदायक जीवजन्तुको स्वास्थ्य र पर्यावरणमा हुने नकारात्मक असरबाट जोगाऔं । ”

“कृषक दाजुभाई तथा दिदीबहिनीहरूमा विशेष अनुरोध ”

- ❖ विषादी विष हो, औषधी होईन भन्ने कुरा सदैब मनन् गर्नुहोस् ।
- ❖ अनावश्यक रूपमा विषादीको प्रयोग नगर्नुहोस्/नगराउनुहोस् ।
- ❖ विषादी खरिद गर्नुपूर्वै प्राविधिकको अनिवार्य सल्लाह लिनुहोस् ।
- ❖ तालिम प्राप्त र ईजाजत पत्र प्राप्त विषादी खुद्रा बिक्रेताहरूबाट मात्र विषादी खरिद गर्नुहोस् ।
- ❖ विषादी खरिद गर्दा पंजिकृत, सुरक्षित र प्रभावकारी विषादी छान्नुहोस् ।

- ❖ पंजिकरण नभएका र प्रतिबन्धित विषादी बारे जानकारी राख्नुहोस र त्यस्ता विषादी खरिद नगर्नुहोस ।
  - ❖ विषादीको सुरक्षित तरिकाले भण्डारण गर्नुहोस र बाल बच्चहरूको पहुँच देखि टाढा राख्नुहोस् ।।
  - ❖ सहि विषादी, सहि मात्रामा, सहि समयमा र सहि तरिकाले प्रयोग गर्नुहोस् ।
  - ❖ विषादी चलाउंदा सुरक्षात्मक पहिरनको अनिवार्य प्रयोग गर्नुहोस ।
  - ❖ विषादी प्रयाग गरिसकेपछि, पखनुपर्ने समय व्यतित नभएसम्म बाली टिपेर खाने र बेच्ने नगर्नुहोस ।
  - ❖ भण्डारणमा लाग्ने रोग कीरा नियन्त्रणका लागि सकभर स्थानीय प्रविधि अवलम्बन गर्नुहोस । रासायनिक विषादी प्रयोग गर्नुपरेमा सुरक्षित विषादी सावधानीपूर्वक गर्नुहोस् र उपभोगपूर्व प्रतिक्षा अवधिको अनिवार्य ख्याल गर्नुहोस् ।
  - ❖ विषादीका खाली भाँडाहरू (डिब्बा, प्याकेट) सुरक्षित तरिकाले नष्ट गर्नुहोस, जथाभावी नफालौं ।
  - ❖ विषादी विक्रेताले पंजीकरण नगरिएका विषादी विक्री नगर्नुहोस् ।
- विस्तृत जानकारीको लागि नजिकको कृषि सेवा केन्द्र वा जिल्ला कृषि विकास कार्यालय वा विषादी पंजिकरण तथा व्यवस्थापन शाखामा सम्पर्क राखौं ।

बाली भण्डारण पछिको संरक्षण

अन्न भण्डारण गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू:

- अनाजलाई ३/४ घण्टा राम्ररी सुकाउनु पर्दछ ।
- समय समयमा भण्डारणको निरीक्षण गर्नु पर्दछ ।
- भकारी/बोरा आदिलाई जमिनमुनिको चिस्यान नआउने गरी काठ विछ्याई राख्नुपर्छ ।
- सुधारिएका वा उन्नत भकारीहरूको प्रयोग गर्नुपर्छ ।
- आवश्यक परेमा मात्र धुवाउने विषादीको प्रयोग गर्नुपर्छ ।
- मुसा नियन्त्रणको लागि भण्डारको सरसफाईमा ध्यान दिनु पर्छ साथै क्षतिको किसिम हेरी विषादीको पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

स्थानीयस्तरका भकारीहरू सुधार गरी प्रयोग गरौं

- चिसान र मुसाबाट बचाउन चोयाको भकारीलाई तल र माथि टिन (जसतापाता) राख्ने र भित्रपट्टी प्लाष्टिक सिटले बेनुं पर्दछ ।
- घ्याम्पो माटाका भाँडाहरू प्रयोग गर्दा घ्याम्पोलाई सेतो ईनामेलले पेन्ट गर्नुपर्छ ।
- माटोका भकारीहरू बनाउँदा शुरूदेखि नै भित्री भागबाट प्लाष्टिक हात्दै लैजानु पर्छ जसले गर्दा चिस्यानबाट जोगाउन र धुवाले विषादी प्रयोग गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

स्प्रेयरको मर्मत

विभिन्न बालीमा देखा पर्ने कीरा, रोग तथा भारपात रोकथाम गर्न आवश्यकतानुसार उपयुक्त विषादीहरूको प्रयोग गरिन्छ। उक्त विषादीहरूको प्रयोग विभिन्न थरीका स्प्रेयरहरू जस्तै: हैण्ड कम्प्रेसन स्प्रेयर, फुट स्प्रेयर, न्याप स्याक स्प्रेयर, रकिङ्ग स्प्रेयर, बलो स्प्रेयर तथा पावर स्प्रेयरबाट गर्न सकिन्छ। तथापि यी विभिन्न थरीका स्प्रेयरहरू मध्ये हैण्ड कम्प्रेसन स्प्रेयर बढी प्रचलनमा आएको पाइन्छ। अतः यहाँ स्प्रेयर प्रयोग गर्दा देखा पर्न सक्ने समस्या र फिल्ड स्तरमै सरल र सुलभ तरिकाले मर्मत गर्न सकिने उपायहरू उल्लेख गरिएका छन्।

स्प्रेयरका भागहरूको पहिचान

१. फिलर क्याप - ट्यांकको बिको ।
२. ग्यासकेट - पातलो र कडा रबरको चक्की ।
३. डेलिभरी पाइप - प्लाष्टिकको लामो पाइप ।
४. प्लन्जर रड - ट्याण्डील मुनीको फलामे डण्डी ।
५. बकेट - होचो कप आकारको छाला वा कडा रबरको चक्की ।
६. लान्स वा एक्सटेन्सन रड - स्प्रे गर्ने पित्तलको पातलो छोटो पाइप ।
७. ट्रिगर कट अफ भल्व - स्प्रे खोल्ने र बन्द गर्ने पित्तलको भल्व ।
८. नोजल - स्प्रेलाई मसिनो थोपा गर्ने सानो कप आकारको पित्तलको चक्की ।
९. पम्प व्यारल - ट्यांक भित्र माथिल्लो बीच भागमा रहेको मोटो पित्तलको पाइप ।
१०. प्याकिङ्ग ट्वाइन - ट्रिगर कट अफ भल्वको पिनमा बेरिने मसिनो अस्वेस्टसको डोरी ।
११. नोजल भल्व - स्प्रेलाई मसिनो थोपा बनाउने पित्तलको मसिनो घुमाउरो खाल्टो भएको लाम्बिलो भल्व ।
१२. पम्प व्यारल भल्व - पम्प गर्दा खोलिने र आफै बन्द हुने पम्प व्यारल मुनि रहने पित्तलको थेप्लो भल्व ।

स्प्रेयरमा देखा पर्ने समस्या र समाधानका उपायहरू

क्र.सं	देखा पर्ने समस्याहरू	समाधानका उपायहरू
१	स्प्रेयरको विभिन्न भागबाट विषादी पानी र टैंकबाट हावा चुहिन सक्तछ ।	यसरी विषादी पानी वा हावा चुहिएमा सो जोर्नीको ग्यासकेट चेक गर्नु पर्दछ । ग्यासकेट खुम्चिएको भए मिलाई दिने र मिलाएर नभएमा नयाँ फेर्नु पर्दछ ।
२	नोजलबाट एकताससँग मसिनो थोपा गरी विषादी स्प्रे नभएको हुन सक्तछ ।	नोजलको क्याप खोलेर भित्र रहने भल्व चेक गर्नुपर्दछ । सो भल्वमा फोहर वा भारपातका मसिना टुक्रा अड्केको छ भने काठको छेस्कोले सफा गर्नु पर्दछ ।

क्र.सं	देखा पर्ने समस्याहरू	समाधानका उपायहरू
३	टैंकमा हावा दिन हैण्डललाई माथि उठाउँदा सजिलै नआई तलतिर तानिन सक्छ।	पम्प व्यारलबाट प्लन्जर रड निकाली सो मुनिको बकेट चेक गर्नुपर्दछ। सो बकेटको प्वाल बन्द भएको भए सफा गरी खोल्नु पर्दछ।
४	स्प्रे गर्दा ट्रिगर कट अफ भल्बबाट विषादी थोपा-थोपा वा एकनासले चुहिएर जान सक्तछ।	ट्रिगर कट अफ भल्बको हेड खोली सो भित्रको भल्ब पिनमा प्याकि ट्वाइन चेक गर्नुपर्दछ। सो ट्वाइन खुम्चिएको भए मिलाई दिने र गलेको भए नयाँ ट्वाइनको टुकालाई खाने तेलमा केही छिन डुवाई पिनको छेउमा राम्ररी बेनु पर्दछ।
५	टैंकमा हावाको चाप दिंदा किसिने गरी तल नगई खुकुलो भएको पाइन्छ।	पम्प व्यारलबाट प्लन्जर रड निकाली सो मुनिको बकेट चेक गर्नु पर्दछ। सो बकेट खुम्चिएको वा खिइएको भएमा नयाँ बकेटलाई केही बेर खाने तेलमा डुवाई फेर्नु पर्दछ।
६	टैंकमा विषादी पानी भरी हावाको चाप पूरा दिई स्प्रे गर्दा नोजलबाट विषादी पानी एकनासले नआई हावा समेत आउन सक्तछ।	टैंक भित्रको डिस्चार्ज ट्यूब खोलेर हेर्नु पर्दछ। उक्त ट्यूबको माथिल्लो भागतिर कतै चर्केको भए रसाउनु पर्दछ।
७	टैंकमा विषादी पानी भरी केहिबेर हावाको चाप दिई सकेपछि हैण्डल र प्लन्जर रडलाई माथि उठाउँदा टैंक भित्रको विषादी समेत बाहिर आउन सक्तछ।	टैंकबाट पम्प व्यारल निकाली सो मुनीको भल्ब खोलेर हेर्नु पर्दछ। सो भल्बको सिट वा स्पिण्डर नमिलेको भए मिलाई दिनु पर्दछ वा भल्बको सिट खिइएको भए फेर्नु पर्दछ। यदि भएन भने पूरा भल्ब नै फेर्नु पर्दछ।
८	टैंकमा विषादी भरी हावाको चाप दिई सकेपछि टैंकभित्रको हावाले हैण्डल र प्लन्जर रड आफै माथि उठ्न सक्तछ।	टैंकबाट पम्प व्यारल निकाली सो मुनीको भल्ब खोलेर हेर्नु पर्दछ। सो भल्बको सिट वा स्पिण्डर नमिलेको भए मिलाई दिनु पर्दछ वा भल्बको सिट खिइएको भए फेर्नु पर्दछ। यदि भएन भने पूरा भल्ब नै फेर्नु पर्दछ।
९	टैंकमा धेरै पटक पम्प गर्दा पनि हावाको चाप पूरा नगएको हुन सक्तछ।	टैंकबाट पम्प व्यारल निकाली चेक गर्नु पर्दछ। उक्त व्यारलको कुनै भाग चर्केको भए सो भागलाई रसान गर्नु पर्दछ।
१०	टैंकमा पम्प गर्न हैण्डल र प्लन्जर रडलाई तलमाथि गर्दा पम्प व्यारल भित्र विषादी पानी रहन गएको हुन सक्तछ।	टैंकबाट पम्प व्यारल निकाली चेक गर्नु पर्दछ। उक्त व्यारलको कुनै भाग चर्केको भए सो भागलाई रसान गर्नु पर्दछ।

विभिन्न थरीका विपादीहरू फिल्डमा स्प्रे गर्दा कुनै समस्याहरू देखा परेमा सो स्प्रेयरलाई त्यसै भण्डारण गर्नुको सट्टा माथि उल्लेखित उपायहरू अपनाई मर्मत गरिएमा तुरुन्त पुनः सो स्प्रेयरलाई प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ। यसको लागि केही पार्टपूजाहरू जगोडा राख्नु पर्दछ। स्प्रेयरको विभिन्न भागहरू खोल्दा सो स्प्रेयरको चित्रको सहायता लिएमा उक्त भागहरू पुनः जडान गर्न सजिलो पर्दछ।

मौरीपालन

मेहनती कृषकले कम लगानीमा राम्रो आय आर्जन गर्न सक्ने सरल मौरीपालन व्यवसाय हो। हाम्रा कृषकहरूले परापूर्वकाल देखि नै मौरीपालन गर्दै आएको भएता पनि अझै मौरी पालनलाई व्यावसायीकरण गर्न उन्नत प्रविधिको अवलम्बनका साथै आयमूलक व्यवसायको रूपमा विकास गर्न नसकेको देखिएकोले मौरीपालन सही तरीकाबाट गर्न/गराउन निम्न लिखित प्राविधिक सरसल्लाह अपनाएर अगाडि बढ्नु पर्ने देखिएको छ।

एपियरीको छनौट:

मौरी घरहरू राख्ने ठाउँको १-१.५ कि.मी. वरिपरि मौरी चरन बाली/बिरूवा फैलिएको क्षेत्र, फूल फुल्ने प्रयाप्त अवधि, पानीको श्रोत भएको र विपादीको प्रयोग नहुने क्षेत्र हुनु जरूरी छ। मौरी क्षेत्र वरिपरि सकेसम्म चरन सालभर नै उपलब्ध हुनुपर्दछ।

एपियरीमा मौरी गोलाको प्रबन्ध:

१. परम्परागत रूपमा मुढे वा खोपे घरहरू सुधाने र चलायमान चौकोस राख्ने या उपयुक्त मौसममा आधुनिक घरमा सारी मौरीपालन गर्ने।
२. आफ्नो एपियरीमा प्रयोग हुने सबै आधुनिक मौरी घरको साईज एकैनासको हुनुपर्दछ।
३. मौरी घरलाई अगाडिपट्टि केही ढल्काएर २५-३० से.मी. उचाई भएको स्टैण्ड माथि राख्नुपर्दछ र स्टैण्डको चारवटै खुट्टामा पानीले भरिएको कचौरा राख्नुपर्दछ।
४. मौरीको प्रवेशद्वार अगाडि खुल्ला ठाउँ हुनुपर्दछ।
५. स्थानीय जातको मौरीको लागि दुई घर बीचको दूरी कम्तिमा १ मिटर हुनुपर्दछ।

अनुपयुक्त मौसममा व्यवस्थापन कार्य :

१. गर्मी याममा चर्को घामबाट बचाउन छहारीको प्रबन्ध गर्ने, प्रवेशद्वार ठूलो पार्ने, भेन्टिलेशनको व्यवस्था गर्ने, मौरीको लागि घर बाहिर भाँडोमा नुनिलो पानी (५-८ ग्राम १ लि. पानीमा) राखी दिने।
२. जाडो याममा घरको वरिपरिका प्वालहरू थुनी दिने, प्रवेशद्वार उत्तर दिशातिर नराख्ने, बोरा या गोरखापत्रले घर/छाउरा फ्रेमहरू माथि छोपि दिने, मौरीले नढाकेको फ्रेमहरू भिक्री डमी बोर्ड प्रयोग गरी ठाउँ सानो बनाई दिने, खानाको अभाव भएमा चिनी चास्नी दिन, कमजोर गोलाहरूलाई आपसमा संयोजन गरी दिने।

कृषि डायरी २०७०

३. गृष्म र वर्षा याममा मौरीहरू घारको ताप नियन्त्रणबाट बच्न बढीलागदछनुरसाथैयस याममा मौरीका शत्रुहरू जस्तै: अरिगाल, बच्छर्युँ, मैन पुतली, चराले दुःख दिन्छन् । यस याममा मौरी आहारको पनि अभाव र रोगहरू पनि लाग्ने हुँदा मौरीहरू गृहत्याग गर्न सक्ने हुँदा रोग नियन्त्रण गरी कृत्रिम आहारको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
४. नियमित रूपमा घार निरीक्षण गर्दा मौरीहरू कम चरनमा जाने, संचित गरेको मह खाईदिने, फुल र छाउरामा कमी देखिएमा मौरीले गृह त्याग गर्न सक्छ । अतः तुरुन्त प्रवेशद्वारमा रानू ढोका प्रयोग गर्ने, बलियो गोलाबाट टालेका छाउराहरूको फ्रेम राख्ने, रोगी गोलालाई तुरुन्तै औषधी उपचार गर्ने ।
५. अनुपयुक्त मौसममा निरीक्षण गर्दा घार धेरै बेरसम्म खुल्ला राख्नु हुँदैन ।

रोगी गोलाको पहिचान

१. चाकाहरूमा छाउराहरू कम र छारिएका हुन्छन् । छाउराको रंग धमिलो खरो देखिन्छ । रोगग्रस्त चाकाबाट नराम्रो गन्ध आउँछ ।
२. टालेका छाउराको बिको केही तल धसिएको र सानो प्वाल हुन्छ र आसनबोर्ड भित्र मरेका छाउराहरू प्रशस्त देखिन्छन् ।
३. त्यस्तै रोगी मौरीहरू घार बाहिर घसेर हिंडछन्, उड्न नसक्नु, घारभित्र जताततै मौरी बिष्टा देखिन्छ ।

उपचार विधि

१. सम्बन्धित विशेषज्ञको सल्लाह लिई यदि इ.एफ.वि. रोग हो भने एन्टिबायोटिक अक्सीटेट्रासाइक्लीन वा टेरामाईटिन २५ मि.ग्रा/फ्रेमको दरले चिसो चिनी चास्नीमा औषधी मिसाई ३ दिनसम्म लगातार दिने वा १ ग्राम औषधी १ लिटर चिनी चास्नीमा मिलाई मौरी, छाउरा चाका आदिमा ५ दिनसम्म लगातार स्प्रे गर्ने ।
२. टी.एस.वि.भी. रोग भाइरसद्वारा लाग्ने भएकोले व्यवस्थापनमा सुधार गर्ने र विशेषज्ञसँग सरसल्लाह गरी सो अनुसार गर्ने ।
३. सुलसुले लागेमा ८५ प्रतिशतको फर्मिक एसिड एब्जर्वेन्ट कार्डबोर्डमा राखी सानो कपासको डल्लोमा भिजाई सानो बट्टा भित्र राखी आसन बोर्डमा राखी दिने (२ मि.लि./फ्रेम दरले) ।

रोकथाम गर्ने उपायहरू:

१. एपियरीमा बलियो गोला मात्र राख्ने, कमजोर गोलाहरू भएमा संयोजन गर्ने ।
२. फोहर पोखरीको छेउछाउमा घार नराख्ने । सकभर बगिरहेको पानीको श्रोत नजिकमा हुनुपर्दछ ।
३. घार निरीक्षण गर्दा बलियो र स्वस्थ गोला पहिले, कमजोर र रोगी गोला सबै भन्दा पछि निरीक्षण गर्ने ।
४. हरेक पल्ट एक घार पछि अर्को घार निरीक्षण गर्दा हात र प्रयोगमा आएका मौरी सामग्रीहरू राम्रोसँग साबुन पानीमा पखालेर मात्र प्रयोग गर्ने ।
५. धेरै नै रोगग्रस्त गोला भएमा एपियरीबाट टाढा राख्ने वा जलाउने ।

परम्परागत मौरीपालन पद्धतिमा क्रमशः परिवर्तन आई नेपालमा पनि व्यावसायिक रूपमा मौरी पालनको शुरूवात भएको छ । नेपालको तराई र भित्री मधेश क्षेत्रमा एपिस मेलिफेरा र पहाडी भेगमा एपिस सेराना जातको मौरी पालन भैरहेको छ । यसबाट कृषकहरूको रोजगारी एवं आय आर्जनमा वृद्धि हुनाको साथै मौरी पालनबाट बाली विरूवाको पराग सेचनमा प्रभावकारीता आई बाली उत्पादनमा गुणात्मक एवं परिमाणात्मक वृद्धि हुनको साथै वातावरण संरक्षणमा समेत सहयोग पुगिरहेको छ ।

मौरी गोला व्यवस्थापन कार्य तालिका

समय	क्रियाकलापहरू
चैत्र/वैशाख	<p>एपिएरिमा मौरी गोलाको प्रवन्ध</p> <ul style="list-style-type: none"> ● परम्परात घर सुधार गर्ने वा आधुनिक घर सफा गरी मौरी राख्ने । ● मौरी गोलाको अगाडि खुल्ला ठाउँ हुनेगरी दुई घर बीचको दूरी कम्तीमा १ मिटर राख्ने । ● हप्तैपिच्छे गोला निरीक्षण गरी हुल निर्यासबाट भाग्न सक्ने मौरीलाई छुट्याई गोला वृद्धि गर्ने । ● रानू पुरानो छ भने नयाँ रानू राख्ने । ● गोलामा मौरीको संख्या बढ्दै जाँदा खाली चौकोस थप्दै जाने । ● मौरीको संख्या बढेपछि प्रवेशद्वार बढ्ने गरी लामो प्वालतर्फ फर्काउने । ● छाउरा कक्षा भरिएपछि महकक्ष (Super) राख्ने । ● हावा खेल्ने गरी घरमा प्वालहरू मिलाउने । ● प्राकृतिक शत्रुहरूको नियन्त्रण गर्ने । ● तापक्रम/आर्द्रता बढ्ने हुँदा रोगको आक्रमण हुने भएकोले निरीक्षण गरी नियन्त्रण गर्ने । ● महकक्ष भरेर ९०% जति कोष टाली सकेपछि मदानीको सहायताले मह काढ्ने । ● मह काढ्दा मौसम हेरी मौरीको लागि पनि मह छोडेर काढ्ने ।
जेष्ठ/अषाढ	<ul style="list-style-type: none"> ● नियमित रूपमा मौरी घर निरीक्षण गरी गोला स्वस्थ राख्ने । ● चर्को गर्मी भएमा घर वरिपरि पानी छर्कने । ● घर वरिपरि नुन पानी (१ लि. पानीमा ८ ग्राम नुन) राखिदिने । ● चरन हेरी स्थानान्तरण गर्ने । ● कमजोर गोलालाई बलियो गोलाबाट छाउरा सहितको चौकोस ल्याई मिलाउने ।
	<ul style="list-style-type: none"> ● घरको खुट्टामा कचौरा राखी पानी भर्ने र कमिलाबाट बचाउने । ● अन्य प्राकृतिक शत्रुहरूलाई नियन्त्रण गर्ने (अरिझाल, बच्छरूको गोला नष्ट गर्ने) या घर प्रवेशद्वार नजिक बसी चेप्टो लड्डीले हानी मार्ने ।

समय	क्रियाकलापहरू
साउन/भदौ	<ul style="list-style-type: none"> वर्षाबाट धारहरूलाई जोगाउने । मैनपुतलीको प्रकोप हुन सक्ने भएकोले नियन्त्रण गर्ने । कृत्रिम आहार (चिनी चास्नी) को व्यवस्था गर्ने ।
असोज/कार्तिक	<ul style="list-style-type: none"> मौरीहरू फेरी सक्रिय भएर आउँछन् त्यसैले उपयुक्त क्षेत्र छनौट गरी स्थानान्तरण गर्ने । पुरानो रानू बूढी भएको भए नयाँ फेर्ने । हुल निर्यास व्यवस्थापन गर्ने । वसन्त ऋतुमा जस्तै सुपरको व्यवस्था गर्ने । पाकेको मह काढ्ने ।

च्याउ खेती

नेपालमा विशेषगरी चार प्रकारका च्याउ (गोब्रे, कन्ये, मृगे, पराले) खेती गर्ने प्रविधि विकास भइसके पनि गोब्रे र कन्ये च्याउ मात्र व्यवसायिक रूपमा खेती भएको पाइन्छ ।

गोब्रे च्याउ खेती प्रविधि

गोब्रे च्याउ खेती गर्नको लागि स्थान अनुसार मौसम मिलाएर कम्पोष्ट तयार गर्नुपर्दछ । तयारी कम्पोष्टबाट काठको व्याकमा च्याउ रोप्ने बेड बनाई सो बेडमा च्याउ खेती गरिन्छ । एक टन परालको कम्पोष्ट मल तयारी गर्न चाहिने सामग्रीहरू

१. पराल	१००० किलोग्राम
२. युरिया	५ किलोग्राम
३. एमोनियम सल्फेट	२० किलोग्राम
४. ट्रिपल सुपरफस्फेट	७ किलोग्राम
५. कृषि चुन	३० किलोग्राम
६. फर्मालीन	१ लि.
७. नुभान	१०० एम.एल.
८. डेरोसाल	५० ग्राम

कम्पोष्ट तयार गर्ने विधि

- सफा पराललाई १ फिट लामो हुने गरी टुक्र्याउने ।
- टुक्राएको परालबाट चिसो पानीमा ८-१० घण्टा डुबाई सफा गर्ने र परालको पानी निश्चन दिने ।
- काठको फ्रेमको सहायताले पराल तहतह गरी थिच्दै हरेक ३-४ तह पछि १-२ के.जी.

को दरले मलको मिश्रण छर्ने र ४ फिटसम्मको उचाई बनाई ५०० के.जी. सम्म पराल अट्ने गरी पुष्ट पार्ने ।

- पराल सुख्खा छ भने हल्का पानी दिने ।

कम्पोष्ट पल्टाउने

- पहिलो पल्टाई ५ दिनमा, दोस्रो १० दिनमा (कृषि चून पनि छर्ने), तेस्रो पल्टाई १३ औं दिनमा, चौथो १६ औं दिनमा, पाँचौ पल्टाई १९ औं दिन, छैठौं पल्टाई २२ औं दिनमा गर्नुपर्दछ । डाईथेनएम ४५, २.५ ग्राम र नुभान १ मी.लि. प्रति लिटर पानीको दरले घोल बनाई २० लीटर प्रति टन कम्पोष्टमा प्रयोग गर्ने ।
- सातौ पल्टाई २५ औं दिनमा र आठौ पल्टाई २७ औं दिनमा गर्ने ।
- यो अवस्थामा कम्पोष्टको रङ्ग हल्का खैरा, चिस्यान ७० प्रतिशत र पि.एच. ७ -७.२ हुनुपर्दछ ।

कम्पोष्ट बेडको तयारी

च्याउ खेती गरिने कोठालाई २ प्रतिशतको फर्मालीनले सफा गर्ने । सो कोठामा ३-४ फिट चौडाई र ६-८ इन्च उचाईका कम्पोष्ट बेड काठको व्याकमा बनाउने ।

बीउ छर्ने

- बेड तयार गरेको २ दिन पछि च्याउको बीउ छर्ने ।
- १ टन परालको लागि २० बोटल बीउ आवश्यक पर्छ ।
- माथिल्लो १.५ इन्च कम्पोष्ट हटाई बीउ छर्ने र त्यसलाई कम्पोष्टले ढाकेर हल्केलाले विस्तारै थिच्ने । माथिबाट फर्मालीनले उपचार गरिएको पत्रिकाले ढाकी पानी दिने ।
  - कोठाको तापक्रम २२-२५ डिग्री सेन्टिग्रेड र सापेक्षिक आर्द्रता ७०-७५ प्रतिशत राख्ने ।
  - १५-२० दिनमा माटोको सतह मुनी सेता ढूसी रेखाले ढाकेको देखिन्छ ।

माटोले पुर्ने (केसिड)

बीउ छरेको २ हप्ता पछि बेडको माथिल्लो तह ढाक्नको लागि मिश्रण तयार गर्ने । यसको लागि १०० के.जी. मसिनो माटो २ के.जी. चूना र फर्मालीन पानीको घोल (०.२५:५ ली.) एकै ठाउँमा मिसाई प्लाष्टिकले ढाकी ४८ घण्टा राख्ने र पुनः राम्ररी चलाउने । सो मिश्रणले १ इन्च बाक्लो हुने गरी वेडलाई पुर्ने र विहान बेलुकी हल्का पानीदिने ।

कोठाको तापक्रम

शुरूमा ७-१० दिन सम्म २२-२५ डिग्री सेन्टिग्रेड र सापेक्षिक आर्द्रता ७०-७५ प्रतिशत राख्ने र त्यसपछि १५-१८ डिग्री सेन्टिग्रेड र सापेक्षिक आर्द्रता ८० -९० प्रतिशत हुने गरी मिलाउने ।

रोग/कीरा नियन्त्रण

खैरो प्लाण्टर रोग :- यो रोग दुसीवाट फैलन्छ। यो रोग वीउ रोपेको बेलामा परालमा र केसिङ्ग गरिसेको माटोको सतहमा आउँछ। यो रोगको लक्षण ब्याडमाथि र केसिङ्ग गरेको माटोको माथि पहिले सेतो अनि फिक्का खैरो पाउडर जस्तो धूलो देखापर्छ। यसको नियन्त्रणको लागि सरसफाई, हावाको संवाहन, तापक्रम र सापेक्षिक आर्द्रता मिलाउनुपर्छ। यो रोग नियन्त्रणका लागि २ प्रतिशत फर्मासिन अथवा १ ग्राम डेरोसाल वा बेभिस्टनलाई १ लिटर पानिमा मिसाएर छर्नुपर्छ।

हरियो रोग (Green mould)

यो रोग खेती गरिने प्रायः वीउ रोपेपछि च्याउ फल्ने क्रममा लाग्ने गर्दछ। यो रोग लागेको च्याउको ब्याडको कम्पोष्ट वा केसिङ्ग गरेको माटोमाथि सतहमा पहिले सेता रेशाले ढाकेको देखिन्छ भने पछि बढी रोग लागेको ठाउँमा हरिया धब्बाहरू देखिन्छन् र खेती गरेको च्याउलाई हुर्किन दिँदैन। यदि मल बनाउँदा राम्ररी नकुहिएमा, राम्रोसँग विसङ्क्रमण नभएमा, तापक्रम र सापेक्षिक आर्द्रता बढी भएमा यो रोग देखिन सक्छ। यसको नियन्त्रणको लागि इन्डोफिल एम ४५ दुई ग्राम १ लिटर वा डेरोसाल १ ग्राम प्रति लिटर पानीका दरले छर्नुपर्दछ।

कीरा नियन्त्रण: भिँगा एवं सुलसुलेको असर देखियो भने सुलसुलेको लागि ०.१ प्रतिशत र भिँगाको लागि ०.२ प्रतिशत नुभानको घोल बनाएर छर्कने। अवस्था हेरी फेरी एक पटक दोहोर्‍याउने। विषादी छरेपछि च्याउ टिप्न ४ दिनसम्म पर्खनु पर्दछ।

च्याउ टिप्ने

च्याउ रोपेको ब्याड माटोले ढाकेको ४ हप्ता पछि च्याउ टिप्न लायक हुन्छ। च्याउ टिप्दा बोटलाई समातेर एकातर्फ बटारी हल्कासँग टिप्नु पर्दछ। च्याउ टिपेपछि जरा हटाई उपचार गरिएको माटोले पुनः पुरी हल्का पानी दिनुपर्दछ। एक टन परालको कम्पोष्टबाट २००-३०० किलोग्रामसम्म ताजा गोब्रे च्याउ उत्पादन हुन्छ।

कन्ये च्याउ खेती

पौष्टिक खाद्य पदार्थको रूपमा रहेको च्याउ खेती गरी आय आर्जन गर्न सकिन्छ। धानको पराल, गहुँको छ्वाली, मकैको खोस्ता, तोरीको डाँठ आदिको सदुपयोग गरी च्याउ उत्पादन गर्ने प्रविधिको प्रयोग गर्न सकिन्छ।

खेती प्रविधि

कन्ये च्याउ खेती गर्दा २०-३० डि.से. तापक्रम र आर्द्रता ८०-९० प्रतिशत हुनुपर्छ । सुहाउँदो तापक्रम भने २२-२५ डि.से. हो ।

१. सफा पराललाई बीउको मात्रा मिलाउनका लागि तौलने ।
२. तौलेको पराललाई २ देखि २.५ इन्चको टुक्रा पार्ने ।
३. पराललाई २ घण्टा सफा पानीमा डुवाउने ।
४. सफा पानीले ३-४ पटक परालमा भएको धूलो पखाल्ने ।
५. भिजाएको परालमा बढी भएको पानी हटाउन १८-२४ घण्टासम्म भिरालो ठाउँमा फिजाई पानी तर्काउने ।
६. परालमा भएका सूक्ष्म जीवाणुलाई मार्न पानीको वाफले मात्र ३० मिनेटदेखि १ घण्टासम्म पराल बफाउने ।
७. बफाएको पराललाई सफा ठाउँमा राखी चिसो भएपछि १६"X१८" को प्लाष्टिक भोलमा ४ इन्च जति पराल राखी बीउ छर्ने र फेरी ४" पराल राख्ने र बीउ छर्ने । यसै गरी ४-५ तहसम्म बीउ छर्ने । परालमा दुसी राम्रो फैलाउन हल्का तरिकाले थिच्नुपर्छ ।
८. प्लाष्टिक भित्र केही मात्रामा अक्सिजनको आवश्यकता पर्ने भएकोले १० से.मी. फरकमा १ से.मी. गोलाईको प्वाल पार्ने ।
९. बीउ रोपीसकेको प्लाष्टिकको भोलालाई अध्यारो ठाउँमा २५-३० डि.से. तापक्रम भएको कोठामा भूयाल ढोका बन्द गरी ३ हप्तासम्म राख्नुपर्दछ ।
१०. परालमा पूरा दुसी फैलिएपछि प्लाष्टिक भोला हटाउने र डल्लोलाई ईट्टा तथा फल्याकमाथि राख्ने ।
११. प्लाष्टिक भोला हटाउने समयमा परालमा स-साना च्याउका दाना पनि देखिन्छन् । सो भोला खोलेको ५-७ दिनमा च्याउ टिप्न तयार हुन्छ ।
१२. दिनको २-३ पटक जमिनमा पानी छर्कने ।
१३. एउटा डल्लो (Ball) मा ३-४ पटकसम्म च्याउ फल्दछ ।

रेशम खेती

नेपालको हावापानी र हालसम्मको अध्ययन अनुसन्धानको आधारमा समुद्र सतहबाट ५०० मीटर देखि २००० मी. उचाईसम्म रेशम खेती गर्न सकिन्छ । हालसम्म प्राथमिकता दिएका रेशम पकेट जिल्लाहरूमा इलाम, धनकुटा, सुनसरी, धनुषा, चितवन, काठमाडौं, काभ्रे, धादिङ, तनहुँ, कास्की, स्याङ्गजा र पाल्पा पर्दछन् । सिफारिस गरिएका उन्नत प्रविधिको उचित प्रयोग गरिएको खण्डमा मात्र रेशम खेतीमा सफलता पाउन सकिन्छ ।

वेशी-पहाड तथा पहाडी क्षेत्रको लागि वार्षिक कार्य तालिका

क्र. सं.	क्रियाकलापहरू	भौगोलिक क्षेत्र	
		वेशी-पहाड (तीन पटक कीरा पालनको लागि)	पहाड (दुई पटक कीरा पालनको लागि)
१.	किम्बु बिरुवाको मध्य काँटछाँट	मंसिरका तेश्रो हप्तादेखि अन्तिम हप्तासम्म	माघको पहिलोदेखि दोश्रो हप्ता
२.	किम्बु बिरुवाको गोडमेल, सिंचाइ कम्पोष्ट मल र रासायनिक मलको प्रयोग	पौषदेखि माघको पहिलो हप्तासम्म	माघ महिना भर
३.	मल्चिङ्ग (छाप्रौ)	गोडमेलको लगतैपछि	गोडमेलको लगतैपछि
४.	पहिलो कीरापालनको लागि घर तथा सामग्रीको पहिलो विसंक्रमण तथा सरसफाई	फाल्गुनको तेश्रो हप्ता	चैत्रको चौथो हप्ता
५.	दोश्रो विसंक्रमण	फाल्गुनको चौथो हप्ता	वैशाखको पहिलो हप्ता
६.	पहिलो कीरापालन समय	चैत्रको पहिलो हप्तादेखि वैशाखको पहिला हप्तासम्म	वैशाखको पहिलो हप्ता
७.	कोया टिप्ने समय	कीरा आरोहण गरेको ७-८ दिनमा	कीरा आरोहण गरेको ८-९ दिनमा
८.	कीरापालन घर तथा सामग्रीको विसंक्रमण	कोया टिपेको लगतै	कोया टिपेको लगतै
९.	किम्बु बिरुवाको गोडमेल र मलजल	वैशाखको दोश्रो हप्ता	जेष्ठको अन्तिममा
१०.	किम्बु बिरुवाको होचो काँटछाँट (वेसकट)		जेष्ठको अन्तिम
११.	दोश्रो कीरापालनको लागि विसंक्रमण र सरसफाई	वैशाखको तेश्रो हप्ता	श्रावणको दोश्रो हप्ता
१२.	दोश्रो कीरापालनको लागि विसंक्रमण र सरसफाई		श्रावणको तेश्रो हप्ता
१३.	दोश्रो कीरापालन समय	वैशाखको चौथो हप्ता-जेष्ठ चौथो हप्तासम्म	भाद्रको पहिलो हप्ता
१४.	कोया टिप्ने	कीरा आरोहण गरेको ७-८ दिनपछि	कीरा आरोहण गरेको ८-९ दिनमा
१५.	कीरापालन घर र सागग्रीको सरसफाई र विसंक्रमण	कोया टिपेको लगतैपछि	कोया टिपेको लगतैपछि
१६.	मलखाद र होचो काँटछाँट (वेसकट)	आषाढको पहिलो हप्ता	

क्र. सं.	क्रियाकलापहरू	भौगोलिक क्षेत्र	
		वेशी-पहाड (तीन पटक कीरा पालनको लागि)	पहाड (दुई पटक कीरा पालनको लागि)
१७.	तेश्रो कीरापालनको लागि विसंक्रमण र सरसफाई	श्रावणको अन्तिम हप्ता	
१८.	दोश्रो विसंक्रमण र सरसफाई	भाद्रको पहिला हप्तादेखि दोश्रो हप्तासम्म	
१९.	तेश्रो कीरापालन	आश्विन तेश्रो हप्तासम्म	
२०.	कोया टिप्ने	कीरा आरोहणमा गरेको ७-८ दिनमा	
२१.	विसंक्रमण तथा सरसफाई	कोया टिपेको लगत्तै	

वर्षमा ४ पटक कीरापालन गर्ने ठाउँको लागि कार्य तालिका (तराई/भित्री मधेस)

क्र. सं.	क्रियाकलापहरू	भौगोलिक क्षेत्र तराई (गर्मी)
१.	किम्बु बिरूवाको मध्य काँटछाँट	मंसिरको तेश्रो हप्ता देखि अन्तिम हप्तासम्म
२.	किम्बु बिरूवाको गोडमेल, सिंचाइ, कम्पोष्ट मल र रसायनिक मलको प्रयोग	पौष महिना भर
३.	मल्लिङ्ग (छाप्रो)	मलखाद तथा गोडमेल गरेपछि
४.	पहिलो कीरापालनको लागि घर तथा सामग्रीको सरसफाई	फाल्गुनको पहिलो हप्ता
५.	पहिलो कीरापालन समय	फाल्गुनको दोश्रो हप्तादेखि चैत्रको दोश्रो हप्तासम्म
६.	कोया टिप्ने समय	कीरा आरोहणमा गरेको ६-८ दिनमा
७.	कीरापालन घर तथा सामग्रीको विसंक्रमण	कोया टिपेको लगत्तै
८.	किम्बु गोडमेल, रासायनिक मलको प्रयोग र सिंचाई	चैत्रको अन्तिममा
९.	दोश्रो कीरापालनको लागि घर तथा सामग्रीको सरसफाई	चैत्रको अन्तिममा
१०.	दोश्रो कीरा पालन समय	वैशाखको पहिलो हप्तादेखि जेष्ठको पहिलो हप्तासम्म
११.	कोया टिप्ने समय	आरोहण गरेको ६-७ दिनमा

कृषि डायरी २०७०

क्र. स.	क्रियाकलापहरू	भौगोलिक क्षेत्र तराई (गर्मी)
१२.	कीरापालन घर तथा सामाग्रीको सरसफाई र विसंक्रमण	कोया टिपेको लगत्तैपछि
१३.	किम्बुको होचो काँटछाँट (वेसकट)	जेष्ठको अन्तिममा
१४.	किम्बुको गोडमेल र मलजल	होचो काँटछाँट गरेको लगत्तै
१५.	तेश्रो कीरापालनको लागि कीरापालन घर र सामाग्रीको सरसफाई र विसंक्रमण	श्रावणको तेश्रो हप्ता
१६.	दोश्रो विसंक्रमण	श्रावणको चौथो हप्ता
१७.	तेश्रो कीरापालन समय	भाद्रको पहिलो हप्तादेखि आश्विनको पहिलो हप्तासम्म
१८.	कोया टिप्ने	आरोहण गरेको ६-७ दिनमा
१९.	विसंक्रमण तथा सरसफाई	कोया टिपेको लगत्तै
२०.	चौथो कीरापालनको लागि विसंक्रमण र सरसफाई	आश्विनको तेश्रो हप्ता
२१.	चौथो कीरापालन	आश्विनको चौथो हप्तादेखि कार्तिकको चौथो हप्तासम्म
२२.	कोया टिप्ने	आरोहण गरेको ७-८ दिनमा
२३.	कीरापालन घर तथा सामग्रीको सरसफाई र विसंक्रमण	कोया संकलन गरिसकेपछि लगत्तै

कीराको अवस्था अनुसार कीरापालन घरमा आवश्यक पर्ने तापक्रम र सापेक्षिक आर्द्रता तथा घाँसको परिमाण तालिका

कीराको अवस्था	तापक्रम	सापेक्षिक आर्द्रता	बेडको क्षेत्रफल (१ बक्सको लागि)	घाँसको मात्रा (१ बक्सको लागि)
पहिलो	२७ डि.से.	८५-९० प्रतिशत	०.२-०.८ वर्गमिटर	१.५-२ के.जी.
दोश्रो	२६ डि.से.	८०-८५ प्रतिशत	०.९-०.८ वर्गमिटर	५-६ के.जी.
तेश्रो	२५ डि.से.	७५-८० प्रतिशत	३-६ वर्गमिटर	२०-२५ के.जी.
चौथो	२४ डि.से.	७०-७५ प्रतिशत	७-१२ वर्गमिटर	८०-९० के.जी.
पाँचौ	२३ डि.से.	६५-७० प्रतिशत	१३-१८ वर्गमिटर	४००-४५० के.जी.

- रेशम खेती सम्बन्धी थप जानकारीको लागि रेशम खेती विकास शाखा/कार्यालय खोपासी, धुनीवेसी, धनकुटा, इटहरी, भण्डारा, बन्दिपुर, पोखरा, स्याङ्गा तथा व्यावसायिक कीट विकास निर्देशनालय, हरिहरभवनमा सम्पर्क राख्न सकिन्छ ।

कम्पोष्ट

बोट बिरूवा तथा पशुपंछीबाट प्राप्त हुने पराल, छवाली, गोबर, विभिन्न घाँपातहरू, खरानी, चुन आदिलाई नियमित तवरले तह-तह पारी क्रमैसँग राखी पटक-पटक पल्टाएर कुहाई तयार पारिएको मललाई कम्पोष्ट मल भनिन्छ ।

कम्पोष्ट मलका फाईदाहरू

- बोट बिरूवाहरूको लागि आवश्यक पर्ने विभिन्न किसिमका खाद्य तत्वहरू प्रदान गर्दछ ।
- माटोको पानी शोशने क्षमता बढ्छ ।
- माटोको भौतिक, रासायनिक र जैविक गुणलाई सुधार्छ ।
- माटोमा हावा तथा पानीको आवागमन तथा निकास राम्रो हुन्छ ।
- कम्पोष्ट मल माटोमा धेरै समय सम्म रहिरहन्छ ।
- सूक्ष्म जिवाणुहरूको संख्यालाई बढाउँछ ।
- आफूलाई पायक पर्ने ठाउँमा तयार गर्न सकिन्छ ।

कम्पोष्ट मल बनाउन प्रयोग गर्न सकिने बस्तुहरू

- पराल, छवाली, उखुको पात आदि
- भारपात, रूखबाट भरेको पात
- कलिला बोटको डाँठ र जराहरू
- मानिस तथा जनावरको मलमुत्र, गोबर आदि ।
- तरकारी केलाएर फ्याँकिने बोक्राहरू ।
- चुन, खरानी आदि ।

कम्पोष्ट मल बनाउने ठाउँको छनोट

- सकभर खेतलाई पायक पर्ने ठाउँ अथवा खेतबारीको नजिक
- अलिकति अग्लो ठाउँ ।
- रेखदेख पुग्ने ठाउँ ।

कम्पोष्ट मल बनाउने तरिका

- खाडल खनेर (pit method)
- थुप्रो बनाएर (Heap method)

१. खाडल तरिका

खाडल तरिका उपयुक्त हुने अवस्था

- पानी कम पर्ने
- पानीको सतह (water table) कम भएका ठाउँहरूमा ।

खाडलको साईज

खाडलको साईज आवश्यकता अनुसार फरक फरक गर्न सकिन्छ तर गहिराई १ मिटरभन्दा बढी नगर्नु राम्रो हुन्छ ।

बनाउने तरिका

- उपयुक्त नापको खाडल बनाइसकेपछि कम्पोष्ट बनाउनको लागि राखिएको वस्तुहरूलाई तह-तह पारी खाडलमा राख्ने ।
- प्रत्येक तह धेरै बाक्लो नबनाई करिब ६ देखि १० इन्च सम्म बनाउनु पर्दछ ।
- हरेक तह पिच्छे जोरनको रूपमा कम्पेलसाल, चुन, चल्टिको, माटो, पानी हाल्नुपर्दछ । माथिको चल्टिको माटोमा प्रशस्त जीवाणु हुन्छ । कृषि चुनले जीवाणुको गतिविधि बनाउँछ र अम्लियपन हुन बाट बचाउँछ ।
- सामान भरीसकेपछि माटोले छोप्ने जस्तै भिगा र दुर्गन्धबाट बचाउँछ र खाद्य तत्व खेर जान बाट बचाउँछ ।

मलको पल्टाई

पहिलो पल्टाई - सामान भरेको १ महिना पछि

दोस्रो पल्टाई - पहिलो पल्टाईको १ महिना पछि

तेश्रो वा अन्तिम पल्टाई - दोस्रो पल्टाई १.५ महिनापछि

- कम्पोष्ट पल्टाउँदा तह पिच्छे पानी छर्कने ।
- पल्टाउँदा मल एकनासले पाक्ने हुन्छ ।

(२) थुपार्ने तरिका

यो तरिका उपयुक्त हुने अवस्था

- वर्षातमा वा पानी बढी पर्ने ठाउँमा ।
- पानीको सतह भएको ठाउँमा (water table)
- खाडल खन्नको लागि ज्यामी र समयको अभाव भएको ठाउँमा

बनाउने तरिका

- खाडल नखनिकनै जमिन माथि थुपार्ने ।
- खाडल तरिकामा जस्तै सोतर, भारपात, र जोरनको तह-तह राख्ने र पानी छर्कने ।
- निश्चित उचाई करिब (१ मिटर जति) भए पछि माटोले लिप्ने जसले गर्दा नाइट्रोजन मल उडेर जान बाट बच्ने र दुर्गन्ध पनि नआउने हुन्छ ।
- खाडल तरिकामा जस्तै १-१.५ महिनामा मल पल्टाउने ।
- वर्षायाममा पानी बाट बचाउन छोप्ने वा छानोको व्यवस्था गर्ने ।

पाकेको मलको पहिचान

- कुहाउन हालेको मल लतक्क मिलि काला देखिएमा ।
- कुन चिजबाट बनाएको चिन्न नसकिने भएमा ।

कृषि उपज बजार

मुख्य मुख्य सेवाहरू

- राष्ट्रिय दृष्टिले महत्वपूर्ण स्थानमा कृषि बजार स्थलको स्थापना र संचालन ।
- केन्द्रीयस्तरमा बजार अनुसन्धान तथा सूचना सेवा ।
- कृषि बजार संचालन समितिहरूको क्षमतामा विकास ।
- जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, बजार संचालक समिति तथा सम्बन्धित निकायलाई बजार विकास सम्बन्धी प्राविधिक सेवा टेवा पुऱ्याउने ।

कृषि बजार स्थलको विकास र संचालन तरिका

- कृषि बजार स्थल (थोक बजार, हाट बजार, खुदा बजार) स्थापना र संचालन गर्दा कृषि उपज बजार स्थलको व्यवस्था तथा संचालन सम्बन्धी निर्देशिका, २०५३ अनुसार गर्नुपर्ने ।
- कुनै स्थानमा कृषि बजार स्थलको स्थापना गरेमा निर्देशिका अनुसार बजार विज्ञ/अर्थ विज्ञको सल्लाहमा सोसियोमेट्रिक प्रणालीद्वारा संचालक समिति गठन गर्नुपर्ने ।
- जिल्लास्तरमा संकलन केन्द्र, हाट बजार तथा खुदा बजार स्थापना तथा सुदृढीकरण, तालिम तथा प्रचार प्रसार कार्य/सेवा सम्बन्धित जिल्ला कृषि विकास कार्यालयद्वारा हुने ।

कृषि हाट बजार स्थलबाट पुग्ने सेवा

- कृषकहरूले आ-आफ्नो उपज बेच विखन गरी फाईदा लिन सक्ने ।
- व्यापारीहरूले बजार स्थलमार्फत कारोवार संचालन गरी फाईदा लिन सक्ने ।
- नजिकका उपभोक्ताहरूले सुलभ मूल्यमा वस्तु खरिद गरी लाभान्वित हुन सक्ने ।

प्रमुख कृषि उपज बजारहरूको विवरण

क्र. सं.	कृषि उपज बजारको नाम	बजारको प्रकृति	बजारको अध्यक्ष/सदस्यको नाम	जिल्ला	फोन नं.	
१	कृषि उपज बजार संचालक समिति, विर्तामोड	थोक बजार	श्री मोहन शिवाकोटी	भापा	९८५२६७९९७	०२३-५४०००२
२	कृषि उपज बजार संचालक समिति, वधवारे	संकलन केन्द्र, हाट बजार	श्री लक्ष्मी भण्डारी	भापा	९८४२६९८९५४	०२३-५५५०४४
३	कृषि उपज बजार संचालक समिति, कटहरी	संकलन केन्द्र, हाट बजार	श्री धर्मलाल सिंह	मोरङ्ग	९८४२०२६०२८	
४	कृषि उपज बजार संचालक समिति, धरान	थोक बजार	श्री काजी गिरी	सुनसरी	९८४२०४०७२०	०२५-५२२९३४
५	कृषि उपज बजार संचालक समिति, कप्तानगंज	संकलन केन्द्र, हाट बजार	श्री देव नारायण मेहता	सुनसरी	९८४२००५६४९	

कृषि डायरी २०७०

क्र. सं.	कृषि उपज बजारको नाम	बजारको प्रकृति	बजारको अध्यक्ष/सदस्यको नाम	जिल्ला	फोन नं.
६	दिनाराम भद्री कृषि उपज बजार संचालक समिति, कटैया	संकलन केन्द्र, हाट बजार	श्री मिठु माभी	सप्तरी	९८४२८३४९१०
७	कृषि उपज बजार संचालक समिति, लालबन्दी	थोक बजार	श्री केशव शाही	सर्लाही	९८४४०३२९३७ ०४६-५०९०४७
८	कृषि उपज बजार संचालक समिति, नवलपुर	थोक बजार	श्री ईशकीलाल	सर्लाही	९८४४०३४३३४ ०४६-५७०२२८
९	कृषि उपज बजार संचालक समिति, बर्दबसा	थोक बजार	श्री राम भण्डारी	महोत्तरी	९८४४०८६४९३ ०४४-५३०९७९
१०	कृषि उपज बजार संचालक समिति, हल्केबर	थोक बजार	श्री राम स्वार्थ महतो	धनुषा	९८०४८३४८४६ ०४९-५६००५८
११	कृषि उपज बजार संचालक समिति, सिन्धुलीमाढी	थोक बजार	श्री ध्रुव श्रेष्ठ	सिन्धुली	०४७-५२०४५४
१२	कृषि उपज बजार संचालक समिति, हाँडीखोला, मकवानपुर	संकलन केन्द्र	श्री गोपाल प्रसाद आचार्य	मकवानपुर	९८४५०७२३३३
१३	कृषि उपज बजार संचालक समिति चैनपुर, दामन, घर्तीखोला	संकलन केन्द्र	श्री शिवराम थापा	मकवानपुर	९८४५०७०८६६
१४	कृषि उपज बजार संचालक समिति, नारायणघाट	थोक बजार	श्री शालिकराम घिमिरे	चितवन	९८५५०५६६९१ ०५६-५७०५७२
१५	कृषि उपज बजार संचालक समिति, भण्डारा	संकलन केन्द्र, हाट बजार	श्री चुडामणी बतौला	चितवन	९८४५०७८८७० ०५६-५५०३२९
१६	कृषि उपज बजार संचालक समिति, धुसा	संकलन केन्द्र	श्री किशोर चन्द्र थपलिया	धादिङ्ग	९८०८९८३३०४
१७	जनकल्याण व्यवसायिक तरकारी उत्पादन कृषक समूह, खिम्ती	संकलन केन्द्र	श्री दिपशिखा दाहाल	रामेछाप	९७५४२०३९०६
१८	शान्ति वन वाटिका, पोखरा	थोक बजार	श्री रामकृष्ण दवाडी	कास्की	९८५६०२९४९४
१९	श्री कम्पलेक्स प्रा.लि., पोखरा	थोक बजार	श्री भुलक श्रेष्ठ	कास्की	९८५६०२९८४८
२०	कृषि उपज बजार संचालक समिति, कावासोती	संकलन केन्द्र	श्री लेखनाथ बस्याल	नवलपरासी	९८५७०४००६९
२१	बुटवल कृषि उपज थोक बजार केन्द्र, बुटवल	थोक बजार	श्री कालाधर पन्थी	रुपन्देही	९८५७०३९०९४
२२	गैह्रथोक नमूना कृषि उपज सहकारी सं.लि., छाडछाडही	संकलन केन्द्र	श्री डिल्लीराम कोइराला	स्याङ्जा	९८५६०५०९५८
२३	कृषि उपज फलफूल तथा तरकारी संकलन केन्द्र, चन्दननाथ	संकलन केन्द्र	श्री पुर्णशेखर देवकोटा	जुम्ला	९८४८३०७७५७
२४	कृषि उपज बजार संचालक समिति, कपरकोट	संकलन केन्द्र	श्री तेज बहादुर ऐरी	सल्यान	९७५५००४७८/९

क्र. सं.	कृषि उपज बजारको नाम	बजारको प्रकृति	बजारको अध्यक्ष/सदस्यको नाम	जिल्ला	फोन नं.
२५	कृषि उपज बजार संचालक समिति, घोराही	संकलन केन्द्र	श्री मानवहादुर घर्ती	दाङ्ग	९८४७८४९८४६
२६	कृषि उपज बजार संचालक समिति, कोहलपुर	थोक बजार	श्री छविीलाल भट्टराई	वाँके	९८५८०२३३४१
२७	रानीतलाउ तरकारी खुद्रा विक्रेता समिति, रानीतलाउ	संकलन केन्द्र	श्री बाबु कवाडिया	वाँके	९८०४५००९७५
२८	कृषि उपज बजार संचालक समिति, बलबले	थोक बजार	श्री गोविन्द वहादुर घिमिरे	सुर्खेत	९८४८०४७०६६
२९	कृषि उपज बजार संचालक समिति, अतरिया	थोक बजार	श्री नन्दलाल भट्ट	कैलाली	९८४९००४९०४
३०	कृषि उपज बजार संचालक समिति, धनगढी	संकलन केन्द्र	श्री प्यारेलाल लामा	कैलाली	९८४८४२१२७०
३१	वंशगोपा कृषि सहकारी संस्था लि. मदनपोखरा, ५	संकलन केन्द्र	श्री नगेन्द्र पाण्डे	पाल्पा	९८५७०६०२६१
३२	हाथोक कृषि उपज बहुउद्देशीय स.सं.लि., हाथोक	संकलन केन्द्र	श्री मिन वहादुर थापा	पाल्पा	९८४७४७०११७

पशु स्वास्थ्य

पशुपंछीको सामान्य तापक्रम, नाडी र श्वास-प्रश्वास गति

जनावर	तापक्रम	नाडी/मिनट	श्वास प्रश्वास/मिनट
गाई	३८.२-३८.९	१०१-१०२	४०-६०
भैसी	३८.३-३९.९	१०१-१०२	४०-६०
घोडा	३८.०-३८.३	१००.४ -१००.८	३०-४०
भेडा	३९.४-४०.०	१०३ -१०४	५५-७५
बाखा	३९.४-४०.०	१०३ -१०४	५५-७५
बंगुर	३७.९-३८.४	१०२ -१०३	६०-७५
खरायो	३८.०-३८.५	१०१ -१०२	१२३ -३०४
कुकुर	३८.३-३८.९	१०१ -१०२	९०-१२०
विरालो	३८.३-३८.९	१०१ -१०२	१०० -१२०
कुखुरा	४१.१-४१.७	१०६ -१०७	१२० -१६०

निरोगी र रोगी पशुहरूबीच भिन्नता

क्र.सं.	विवरण	निरोगी पशुहरू	रोगी पशुहरू
१	पशुको रूप/चाल	राम्रो, सतर्क, फुर्तिलो	भुसिलो, फुर्तिलो नभएको
२	टाउको	उठेको वा ठाडो हुन्छ	भुकेको हुन्छ

क्र.सं.	विवरण	निरोगी पशुहरू	रोगी पशुहरू
३	आँखा	पुरा खुलेको, चम्किला	आधा खुलेको, कचेरा लागेको, कोपहरू बढी रातो
४	नाक/मुख	सामान्य	न्याल/सिंगान बगेको
५	पशुलाई बोलाउँदाको प्रतिक्रिया	छिटो प्रतिक्रिया दिन्छ	ढिलो गरी टेर्छ
६	गोबरको कडापन	सामान्य	बढी कडा वा पातलो, गन्हाउने, रगत मिसिएको
७	छाला	नरम/सामान्य	खस्रो, रौं ठाडो भएको
८	कान	ठाडो/ सामान्य	लत्रेको, कानबाट पीप बगेको
९	थुत्नो	ओसिलो	सुख्खा
१०	दानापानीमा रुचि	सामान्य	कम खाने/खाँदैनखाने
११	नाडीको गति	सामान्य (४०-६० प्रति मिनेट)	बढ्ने वा घट्ने
१२	शवासप्रशवास	सामान्य (२०-२८ प्रति मिनेट)	शवास फेर्न अप्ठ्यारो गर्ने/खोकने, गति बढ्ने वा घट्ने
१३	शरिरको तापक्रम	सामान्य (१०२ फरेनहाइट)	प्रायः बढ्ने
१४	उग्राउने (पाहुर भिक्ने)	पाहुर भिक्छ	पाहुर भिक्दैन

गाईभैसीहरूमा लाग्ने प्रमुख रोगहरू

१. खोरेत (Foot and mouth disease)

कारण : विषाणु

लक्षणहरू

- यो रोग लाग्दा एकदम बढी ज्वरो (१०४-१०६ डिग्री फरेनहाइट) आउँछ ।
- विस्तारै घाँसपात नखाने, भोक्याउने हुन्छ ।
- मुख वरिपरि विशेषगरी गिजा र जिब्रोमा स-साना फोकाहरू आउँदछन् ।
- यस सँगसँगै खुट्टाको खुरको कापमा पनि फोकाहरू आउँछन् र पशु खुट्टा खोच्याएर हिड्छ र पछि लङ्गडो हुनसक्छ ।
- मुख वरिपरि घाउ आउने भएको कारण न्याल चुहाउँछ ।
- यस रोगले ठूला माउहरू भन्दा पाठापाठीलाई बढी असर पुऱ्याउँछ ।
- कहिलेकाँही खोरेल रोगका कारण थुनेलोको समस्या पनि देखिन्छ ।
- व्याउने माउहरूमा गर्भ तुहिने समस्या देखिन सक्छ ।

उपचार:

क) मुखको घाउलाई १ प्रतशितको पोटोस पानीले सफा गरिदिने वा फिटकिरी पानीले सफा गरिदिने ।

- ख) खुरका घाउलाई पोटास पानीले धोएर हिमैक्स वा लोरेक्जेन मलहम लगाउनु पर्छ वा २ प्रतिशत निलोतुथोले घाउ सफा गर्न सकिन्छ ।
- ग) खुट्टाको घाउमा फिनेल प्रयोग गर्न पनि सकिन्छ ।
- घ) घाउहरूमा अनय जिवाणु प्रवेशगरी सक्रमण नगरुन भन्नको लागि पशुलाई एन्टीबायोटिक सुई लगाउन सकिन्छ ।
- ङ) खोरेत देखिइरहने ठाउँमा रोकथामको लागि खोरत विरूद्ध खोप लगाउनुपर्दछ । ६ महिनाको उमेर पुगेपछि पहिलो पटक खोप लगाउने र प्रत्येक वर्ष दोहोर्‍याउने । बढी देखिने ठाउँमा ६-६ महिनामा दोहोर्‍याउने ।

२. भ्यागुते (Hemorrhagic Septicemia)

कारण: एकप्रकारको जिवाणु

लक्षणहरू

- उच्च ज्वरो आउने ।
- घाँटी वरिपरिको भाग तथा जिब्रो सुन्निने ।
- फिज काढ्ने ।
- सास फेर्न गाह्रो भई घ्यार्यार घ्यार्यार आवाज निकाल्ने ।
- कहिलेकाही रगत मिसिएको छेर्ने ।

रोकथाम र उपचार

- वर्षा याम शुरू हुनु अगाडि प्रत्येक वर्ष पशुलाई खोप लगाउने ।
- रोगको लक्षण देखा परेको छ भने तुरून्त प्राविधिकलाई देखाई उपचार गराउने ।

३. चरचरे (Black Quarter)

कारण: एकप्रकारको जिवाणु

लक्षणहरू

- उच्च ज्वरो आउने
- विशेषगरी फिलाको मासंपेशी सुन्निने र दुख्ने ।
- छाम्दा शुरूमा तातो हुने र पछि चिसो हुने र दुखाई पनि कम हुने ।
- सुन्निएको ठाउँमा छिच्दा चरचर आवाज आउने ।

रोकथाम

- पानी पर्ने समय अगाडी नै गाई वस्तुलाई खोपाउने काम गर्नु पर्दछ । वि.क्यू. पोलीभ्यालेण्ट भ्याक्सिन गाई भैंसीमा ५ एम.एल. S/C छाला र पाडा बाच्छालाई ३ एम.एल. सोही तरीकाले दिनु पर्दछ । छ महिना नाघेको वस्तुलाई सुई दिनु पर्दछ । साथै यो सुई प्रत्येक साल दोहोर्‍याउनु पर्दछ ।

कृषि डायरी २०७०

- गहिरो खाडल खनी यो रोगबाट मरेको पशुलाई पुरिदिनुपर्दछ ।
- रोगी पशुलाई छुट्याएर राख्नु पर्दछ ।
- रोगी वस्तुले खाएको खाना पानी एंव घाँस निरोगी वस्तु भाउलाई नदिने तथा गोठलाई २% को फर्मालिन भोलले सफा गर्नुपर्दछ ।
- रोगको आशंका भएको चरन क्षेत्रमा वाच्छा/वाच्छी चराउनु हुँदैन ।

४. पट्के (Anthrax)

कारण: एकप्रकारको जिवाणु

लक्षणहरू:

- धेरैजसो कुनै लक्षण नदेखाई अचानक मर्ने ।
- ज्वरो आउने ।
- सास फेर्न गाह्रो हुने ।
- आँखा रातो हुने ।
- पेट ढाडिने ।
- मरेपछि नाक, मुख, मलद्वार आदिबाट नजम्ने रगत बगेको हुन्छ ।

रोकथाम

- धेरै रोग देखिने ठाउँमा पशु सेवा प्राविधिकको सिफारिसमा खोप लगाउने ।
- मरेका पशुलाई गहिरो खाडल खनेर गाड्ने । याद गरौ पट्केको शंका लागेको पशुलाई कहिल्यै पनि चिरफार गर्नुहुँदैन ।
- रोगी पशुलाई बथानबाट अलग्गै राख्ने ।
- रोगीको सम्पर्कमा आएको पशुलाई प्राविधिकको सल्लाहमा उपचार गराउने ।

५. थुनेलो (Mastitis)

कारण : यो धेरै कारणहरू हुन सक्छ जस्तै गोठ, पशु र दुहुने मानिसको सरसफाईको कमीले गर्दा विभिन्न, जिवाणुहरू, विषाणुहरू, दूसी, एक कोषिय परजीवी प्रोटोजोवा कल्चौडो वा शरीरभिन्न प्रवेश गरेर ।

लक्षणहरू

- अचानक थुन र कल्चौडो सुनिने, कडा, रातो र छाम्दा दुख्ने हुन्छ ।
- दुध विग्रने, पातलो पानीजस्तो आउने, छोक्राहरू आउने र कहिलेकाही दूध पुरै नआउने हुन्छ ।
- ज्वरो आउने ।

रोकथाम:

- दूध दोईसकेपछि एन्टिसेप्टिक जस्तै पोभिडिन आयोडिन मिसाएको भोलमा थुनलाई केहिबेर डुवाउने ।

- गोठ, पशु, दूध दुहुने मानिसको र भाँडोको सरसफाईमा विशेष ध्यान दिने ।
- शंका लागेमा जिल्ला पशु सेवा कार्यालयमा वा पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशालामा दूध जँचाउने ।
- थुनेलोको लक्षण देखिएमा कृषकले पहिला नविग्रेको थुनबाट दूध दुहुने, त्यसपछि मात्र विग्रेको थुनको दुहुने र विग्रेको थुनको दूधलाई खाडलमा अन्यत्र लसपस नगरी गाड्ने । विग्रेको थुनबाट पटक पटक दूध दुहेर फ्याक्ने ।
- अविलम्ब प्राविधिकलाई बोलाई उपचार गराउने । जथाभावी औषधीको प्रयोगले थुनेलो भन् जटिल बन्न सक्छ ।

प्रजननसंग सम्बन्धित समस्याहरू

६ बाँझोपन

कारणहरू

- व्यवस्थापनमा कमजोरी: समय मिलाएर राँगो साँढे नलगाउनु वा कृत्रिम गर्भाधनको उचित समय नपहिल्याउनु (कराएको ८ देखि १८ घण्टाभित्र लैजानुपर्दछ ।)
- पोषण तत्वको कमी: प्रशस्त हरियो घाँसपात नपाएमा ।
- खनिज तत्वको कमी : विशेष गरी क्याल्सियम, फस्फोरस, फलाम, कोवाल्ड, तामा सेलेनियम जस्ता खनिज बढी महत्वपूर्ण हुन्छ ।
- भिटामिनको कमी: विशेष गरी भिटामिन ए, डि र ई बढी महत्वपूर्ण हुन्छन् ।
- नाम्ले, जुकाको समस्या बढी हुनु ।
- संक्रमण रोगहरूको कारण : जस्तै ब्रुसेलोसिस, ट्राइकोमोनियसिस आदि ।
- प्रजनन अंगहरूमा खराबी वा संक्रमण ।
- वंशाणुगत कारणहरू ।

व्यवस्थापन

कारणपत्ता लगाई सोही अनुसार उपचार गराउनुपर्दछ ।

- बेला बेलामा गोबर जचाई नाम्ले, जुकाको औषधि खुवाउने ।
- प्रशस्त हरियो घाँसपातहरू खुलाउने ।
- अन्य अवस्थामा प्राविधिकसँग सल्लाह गरी आवश्यकता अनुसार उपचार गर्ने ।

७ साल अड्कने समस्या

कारणहरू:

- शारीरिक कमजोरी
- संक्रामक रोगहरू जस्तै ब्रुसेलोसिस, भित्रीयोसिस आदि
- भिटामिन् ई, सेलेनियम जस्ता खनिजको कमी
- पाठेघरको संक्रमण

व्यवस्थापन

- साल भर्न सहयोग पुन्याउन एकजापर जस्ता औषधिहरू शुरूको १०० मि.लि. र त्यसपछि विहान बेलुका ५० मि.लि. २-३ दिनसम्म दिन सकिन्छ ।
- व्यापछि खस्रो खालका घाँसहरू र अग्निसोजस्ता घाँसहरू खुवाउँदा साल भर्न सहयोग पुग्छ ।
- त्यति गर्दा पनि नभरेमा प्राविधिकलाई बोलाई साल भिक्न लगाउने । यदि पशुलाई ज्वरो आएको छ भने पहिला ज्वरोको उपचार गरेपछि मात्र साल भिक्नु वेश हुन्छ ।

८ भंडार फर्कने समस्या

कारणहरू

- ईस्ट्रोजन तत्व बढी भएको घाँसपात खुवाएमा वा दूसी परेको दानाहरू खुवाएमा ।
- पाठेघरमा असजिलो भई पशु बढी कनेमा ।
- पशुको पछ्याडितिरको भाग बढी ओरालो भएमा सहयोगीको रूपमा काम गर्न सक्छ ।
- क्याल्सियम, फोस्फोरसको कमी भएमा वा सन्तुलन विग्रमा ।

व्यवस्थापन

- तुरुन्त प्राविधिकलाई बोलाई उपचार गर्नुपर्दछ । प्राविधिक नआईन्जेल बाहिर निस्केको भागलाई सफा तथा चिसो राखी राख्नको लागि थोरै पोटास मिसाएको पानी बेला बेलामा छर्किरहने र बाहिर टाँसिएको फोहोर सफा गरी सफा चिसो कपडाले बेर्ने ।
- यदि धेरै नै भाग बाहिर आएको छ भने फोहोर नलागोस् र संक्रमण नहोस् भन्नाका लागि तल सफा प्लाष्टिक ओछ्याउने र पोटास मिसाएको पानी बेला बेलामा छर्किरहने ।
- प्राविधिकले पाठेघरको बाहिर आएको भागलाई विस्तारै पुनः पहिलाकै स्थानमै फर्काईदिन्छन् ।
- अन्य व्यवस्थापन प्राविधिकको सल्लाह अनुसार गर्ने ।

९ बाच्छा बाच्छी अड्कने वा व्याउन नसक्ने समस्या

कारणहरू

- वाच्छा वाच्छी ठूलो भएमा ।
- वाच्छा वाच्छीको पाठेघरभित्रको वसाई (पोजिसन) नमिलेमा ।
- शारीरिक कमजोरीको कारण
- पाठेघरको मुख पूर्ण रूपमा नखुलेमा ।
- उमेर नपुग्दै पशु गर्भिणी भएमा ।
- वाच्छा वाच्छी भित्रै मरेमा ।
- संक्रामक रोगहरू जस्तै ब्रुसेलोसिस आदिको कारण ।

- विभिन्न हार्मोनहरूको कमी तथा असन्तुलन
- पाठेघर बटारिएमा
- बाँधेर पालिएका पशुहरूमा पनि यस्तो समस्या आउन सक्छ ।
- वंशाणुगत कारणहरू

व्यवस्थापन

- व्याउन खोजेको ५-६ घण्टा भित्र व्याउन नसकेमा तुरुन्त प्राविधिकलाई बोलाईहाल्नु पर्दछ ।
- प्राविधिकले पाठेघरभित्र हात हालेर अवस्था पत्ता लगाई आवश्यकता अनुसार उपचार गर्दछन् ।

१० गर्भ तुहिने समस्या

कारणहरू

- संक्रमक रोगहरूको संक्रमण
- सन्तुलित आहाराको कमी
- विषालु घाँसपात, दूसीजन्य दाना आदि ।
- चोटपटकको कारण
- अदक्ष प्राविधिकले गर्भ जाँच्दा पनि कहिलेकाही गर्भ तुहिन सक्छ ।
- उच्च ज्वरो
- गर्भावस्थामा गलत औषधि खुवाउँदा ।

व्यवस्थापन

- गर्भिणी पशुलाई औषधि खुवाउनु पर्दा दक्ष प्राविधिकको सिफारिसमा मात्र खुवाउने
- कारण पत्ता लगाई व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।
- तुहिएको वाच्छा वाच्छी, साल तथा सम्पर्कमा आएका अन्य सोत्तरहरूलाई राम्रोसँग खाडलमा गाड्नु पर्दछ र माउलाई उपचार गर्नुपर्दछ ।

गाईभैसीलाई महत्वपूर्ण मानिएका खोप लगाउने बारे तालिका

क्र.सं.	खोपको नाम	रोगको नाम	उमेर	खोपको मात्रा र खोप दिने ठाँउ	खोपको थप मात्रा (बुस्टर)	नियमित खोप दिने समय	खोप दिने सिजन
१	एफ.एम.डी भ्याक्सिन (हेक्टस)	खोरेत	३-८ हप्ता	१० मि.लि. छालामुनि	३	प्रत्येक ६ महिनामा	भाद्र मसान्त र फागुन मसान्त
	रक्षा एफ.एम.डी	खोरेत	४ महिना	३ मि.लि. छालामुनि	१		

कृषि डायरी २०७०

क्र.सं.	खोपको नाम	रोगको नाम	उमेर	खोपको मात्रा र खोप दिने ठाँउ	खोपको थप मात्रा (बुस्टर)	नियमित खोप दिने समय	खोप दिने सिजन
२	एच.एस.ब्रोथ भ्याक्सिन	भ्यागुते	सवै उमेर	५ मि.लि. छालामुनि	६ महिनापछि	वार्षिक	वर्षात शुरु
	एच.एस.आयल एड्जुभेन्ट	भ्यागुते	सवै उमेर	३ मि.लि. छालामुनि	३ महिनापछि	वार्षिक	हुनु भन्दा अघि
३	पोलिभ्यालेन्टवि. क्यु भ्याक्सिन	चरचरे	सवै उमेर	५ मि.लि. छालामुनि	६ महिनापछि	वार्षिक	वर्षात शुरु हुनु भन्दा अघि
४	एच.एस. र वि. भ्याक्सिन	भ्यागुते र चरचरे	सवै उमेर	१ मि.लि. छालामुनि	६ महिनापछि	वार्षिक	वर्षात शुरु हुनु भन्दा अघि
५	एन्थ्राक्स स्पर भ्याक्सिन	पटके रोग	सवै उमेर	१ मि.लि. छालामुनि	६ महिनापछि	वार्षिक	वर्षात शुरु हुनु भन्दा अघि
६	टिस्यु कल्चर भ्याक्सिन	गौगोटी	सवै उमेर	१ मि.लि. छालामुनि	-	३-३ वर्षमा	जाडो समयमा
७	टेट-भ्याक	धनुष्टंकार	सवै उमेर	२ मि.लि. छालामुनि	४ हप्तापछि	वार्षिक	कुनै पनि समयमा

नेपालमा पालिएका बाखाको जातहरू

२.१ स्थानीय जातका बाखाहरू

नेपालमा मुख्यतया चार जातका स्थानीय बाखाहरू पाल्ने गरेको पाईन्छ । यी स्थानिय जातका बाखाहरू यस प्रकार छन् ।

क) तराई बाखा

नेपालका तराई क्षेत्रतिर पाईने जातको बाखालाई तराई बाखा भनिन्छ । यो शुद्ध जातको बाखा नभएर भारतीय जातको बाखा जमुनापारीको गुणहरू जस्तै: माथि उठेका नाक, भुण्डिएको लामो कान भएकोले यसलाई जमुनापारीको खच्चड पनि भनिन्छ, यद्यपी यसबारे अध्ययन अनुसन्धान हुनु जरुरी देखिन्छ । यो बाखा मझौला आकारको र विभिन्न रङ्गको भएतापनि प्राय खैरो शरिरमा सेतो धर्सो रहेको हुन्छ । यो बाखा दूध तथा मासु दुवैको लागि उपयुक्त मानिन्छ । यसको शारिरीक तौल करिब १८ देखि ३५ किलोग्राम सम्म हुन्छ । सालाखाला १५ महिनाको उमेरमा पहिलो पटक ब्याउने र खरी तथा तराई बाखाको प्रजनन क्षमतामा धेरै समानताहरू पाईन्छन् ।

ख) खरी/औले बाखा

मध्यपहाडी प्रदेशमा पाईने बाखालाई पहाडी वा खरी बाखा भन्ने गरिन्छ । विभिन्न सात रङ्गका खरी बाखाहरूमा कालो तथा खैरो रङ्गका बाखाहरू तुलानात्मक रुपमा धेरै पाईन्छन् । प्रायः खरी बाखाहरूमा मध्यम आकारका पछाडी वा माथितिर फर्केका सिङ्ग हुन्छन् । थोरै बाखाहरू मुडुले पनि पाईएका छन् । खरी बाखाको शारिरीक तौल १५ देखि २५ किलोग्रामसम्म हुन्छ भने बोकामाको शारिरीक तौल २५ देखि ३५ किलोग्रामसम्म हुन्छ । यो जातको बाखा सालाखाला १६ महिनाको उमेरमा पहिलो पटक ब्याउने, साधारण अवस्थामा २ वर्षमा ३ पटक ब्याउने र प्रति बेत २ वा २ भन्दा बढी पाठापाठी हुर्काउन सक्ने क्षमता भएको हुनाले नेपालको अधिकांश भू-भागमा यो बाखा लोकप्रिय भएको पाईन्छ ।

ग) सिन्हाल

उच्च पहाडी क्षेत्रमा पाईने यो जातको बाखा बरुवाल वा भ्याङ्गलुङ जातको भेडाको बथानमा चर्न रुचाउने हुन्छ । सिन्हाल जातको बाखा अन्य नेपाली बाखाहरूमध्ये सबैभन्दा ठूलो शरिर भएको बाखा हो । यसको छोटो टाउको, सिधा नाक, चिसो सहन सक्ने क्षमता भएको र यसबाट केही मात्रामा पशिमना समेत उत्पादन गर्न सकिन्छ । वयस्क बाखाको शारिरीक तौल ३० देखि ३५ किलोग्राम सम्म हुन्छ । सिन्हाल बाखाहरू करिब २ वर्षको उमेरमा पहिलो पटक ब्याउने, साधारणतया वर्षमा एकपटक ब्याउने र एउटै पाठा वा पाठी मात्र पाउने गर्दछ ।

घ) च्याङ्ग्रा

च्याङ्ग्रा हिमालय पर्वत श्रृंखलाको पच्छाडिपट्टि सुख्खा, बढी हावा लाग्ने, चिसो र अर्धभूमि जस्तो ठाउँमा पाईन्छ। च्याङ्ग्राले त्यस क्षेत्रमा पाईने ताल्ला भन्ने फारमा पलाएको पात, फूल, जरा र घाँसहरू खाएर जीवन निर्वाह गर्दछन्। च्याङ्ग्रा पश्मिना र नरम खालको न्यानो भुवा उत्पादनको लागि प्रसिद्ध छ। च्याङ्ग्राको शरीर बाक्लो लामो रौले ढाकेको हुन्छ। रौंको भित्री भागमा मसिना पश्मिना रहेको हुन्छ। यसको सानो तर लामो टाउको, सिधा नाक, साँघुरो थुतुनो र कसिलो शरीर तथा बटारिएको सिङ्ग हुन्छ। यिनीहरू अन्दाजी दुई वर्षको उमेरमा पहिलो पटक ब्याउने, वर्षमा एकपटक ब्याउने र अधिकांशले एक पटकमा एउटा मात्र पाठापाठी पाउने गर्दछन्। वयस्क च्याङ्ग्राबाट वर्षमा ५० देखि २०० ग्राम सम्म पश्मिना उत्पादन हुने गर्दछ। वयस्क च्याङ्ग्राको तौल २५ देखि ३० किलोग्रामसम्म हुन्छ। यसको आफ्नो शारिरीक तौलको ३० प्रतिशत बराबर वजनको भारी बोक्न सक्ने क्षमता हुन्छ।

२.२ नेपालमा पालिने विदेशी जातका बाखाहरू

(क) जमुनापारी

जमुनापारी बाखाको रङ्ग एकनासको हुँदैन तर साधारणतया सेतो रङ्ग भएका बाखाहरूमा कहिँकहिँ गाढा रङ्गको चिन्हहरू हुने गर्दछ। यो जातको बाखाको जिउ ठूलो तथा अग्लो, लामो खुट्टा, नाकको बीच भाग उठेको (सुगानाके) र भुण्डिएको लामा कानहरू प्रमुख विशेषताहरू हुन्। जमुनापारी बाखाको पहिलो पल्ट ब्याउने उमेर तथा ब्याउने अन्तर क्रमशः औषत ७७० दिन तथा ४२८ दिन उल्लेख भएको पाईन्छ।

(ख) बारबरी

यसको कान छोटो तथा ठाडो, शरिर सानो, रङ्ग रातो र सेतो रङ्गको टाटेपाटे किसिमको हुन्छ। भट्ट हेर्दा मृग जस्तो देखिने बारबरी जातको बाखा चर्न त्यति मन पराउँदैन। खोरभित्रै पालिने जात भएकोले यो जातको बाखा खासगरी शहरी वा शहरको वरिपरीको क्षेत्रमा पालिन्छन्। यो जातको बाखाको सरदर शारिरीक तौल बाखीको २७ देखि ३६ र खसि बोकाको ३२ देखि ४९ किलोग्रामसम्म हुने गरेको पाइन्छ। पहिलो पल्ट ब्याउने औषत उमेर तथा दुई वेत बीचको अन्तर क्रमशः ५८८ दिन तथा २७४ दिन पाईएको छ।

(ग) सानन्

दूध उत्पादनको लागि विश्व प्रशिद्ध सानन जातको बाखाको जन्मस्थान स्वीजरल्याण्डको सानन उपत्यका हो। यो जातको बाखा सेतो क्रिम रङ्गको हुन्छ। यसको अनुहार सीधा वा अलि थेंचिएको र कानहरू ठाडो तथा अगाडीतिर तर्सिएको हुन्छ। विकसित फाँचो भएकोले यसले प्रतिदिन २ देखि ४ के.जी. सम्म दूध दिन्छ। साधारणतया यो जातको बाखाको सिङ्ग हुँदैन। बोकाको शारिरीक तौल औषतमा ९५ किलोग्राम र बाखीको ६५ किलोग्रामसम्मको हुने गरेको छ।

(घ) बटल (Bettle)

यो बाखा हेर्दा जमुनापारीसँग मिल्दोजुल्दो हुन्छ। यो बाखामा सामान्यतया कालो र खैरो रङ्गमा बढी पाइने, नाक उठेको, कान चौडा लामो र घुम्रिएको, चौडा मझौला शरिर जस्ता चारित्रिक विशेषताहरू भएको पाईन्छ। यस जातको बाखाको औषत तौल वयस्क भालेको ५९ के.जी. र वयस्क पोथीको ३५ के.जी. हुन्छ। दुई वर्षमा पहिलो पल्ट व्याउने र दुई वेत बीचको अन्तर औषतमा एक वर्ष भएको पाईएको छ। सरदर दुई वर्षमा ३ पटक व्याउने र ५० प्रतिशत जुम्ल्याहा पाउने गर्दछ। नेपालको तराई र भावर क्षेत्रमा बाँधुवा प्रणालीमा यसबाट राम्रो उत्पादन लिन सक्ने देखिन्छ।

(ङ) बोयर बाखा (Boer Goat)

- विगत केही वर्षदेखि नेपालमा अगुवा कृषकहरूले यो बाखा पालन गर्न थालेका छन्। नेपालको विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा यो बाखा पाल्न आवश्यक प्रविधि विकासका लागि नार्कले कृषि अनुसन्धान केन्द्र (बाखा) वन्दिपुरमा २०६५ सालदेखि विस्तृत अध्ययनको थालनी गरेको छ। यो बाखाको छिटो बढ्ने (८०-९० ग्राम प्रतिदिन) गर्दछ। दुई वर्षमा ३ पटक व्याउने र प्रतिवेत दुई पाठापाठी पाउने यस जातका विशेषताहरू हुन्। वाली जान सिजनको प्रभाव कम पर्ने भएकोले बोयर बाखाले बाह्रै महिना पाठापाठी जन्माउन सक्दछ।

भेडाबाखाका प्रमुख रोगहरू

११ पी.पी.आर

लक्षणहरू

- १०६ देखि १०८ डिग्री फरेनहाइटसम्मको ज्वरो आउँछ।
- घाँसपानी खाना छोड्छ र आँखा राता देखिन्छ।
- गिजा र जिब्रोतिरबाट घाउ आउन शुरू गर्छ र विस्तारै मुखतिर र पनि फैलिन सक्छ।
- छेरौटी लाग्छ।
- आँखाबाट चिप्राहरू आउने र नाकबाट बाक्लो पहेलो सिंगान बग्छ।
- खोकिरहन्छ।

रोकथाम

बाखालाई पी.पी. आर मुक्त राख्न खोप लगाउने। शुरूमा ३ महिनाको उमेर पुगेपछि, पहिलो पल्ट खोप लगाउने र वर्षैपिच्छे दोहोर्‍याउने।

१२ मुआलो

रोगका लक्षणहरू

- यो रोग लाग्दा मुख वरिपरि घाउ आउँदछ र पछि पाप्रा बन्दछ।
- मुखको चेपबाट प्रायः शुरू हुन यस्तो घाउ क्रमशः मुख वरिपरि, जिब्रोतिर, कान वरिपरि,

कृषि डायरी २०७०

खुट्टाको छायातिर अण्डकोण, कल्चौडा, सुत आदिको वरिपरि समेत यस्ता घाउहरू देखिन्छ।

- मुख वरिपरि घाउ आउने हुँदा घाँसपानी खानमा समस्या आउँछ, र पशुहरू क्रमशः दुब्लाउँदै जान्छ।
- कहिलेकाँही ३-४ हप्तामा यो घाउ आफैँ निको भएर जान्छ।

उपचार

यसको पनि खास उपचार छैन तर घाउ सफा गर्ने एन्टिसेप्टिक औषधि वा एन्टिवायोटिक्स औषधिको प्रयोग गर्न सकिन्छ।

कुखुराका प्रमुख रोगहरू

रानीखेत रोग (New castle disease)

लक्षण

- रानीखेत रोगले श्वास प्रणाली र स्नायु प्रणाली प्रभावित भै कुखुराले सास फेर्न कठिनाई महसुस गर्दछ।
- चुच्चो र नाकबाट पानी जस्तो बाक्लो पदार्थ निस्कन्छ।
- कुखुरा टाउको झटकाउने र घाटी तान्ने गर्दछ।
- एकै ठाउँमा फनफन घुम्ने पछाडि हिड्ने पखेटा र खुट्टाको पक्षघात हुने घाटी बटार्ने हुन्छ।
- फूल पार्न कम हुन्छ।
- हरियो रंगको निकै गन्हाउने छेर्दछ।
- सिउर र लोती पहेंलो हुने र पछि नीलो रंगमा बदलिने गर्दछ।

रोकथामका उपायहरू:

- कुखुरा पालिने खोर वरिपरि सफा गर्नु पर्दछ।
- तालिका अनुसार खोप लगाउनु पर्दछ।
- बाहिरी कुखुरा र अरू चराहरू कुखुरा पालन क्षेत्र भित्र आउन दिनुहुँदैन।
- रोगबाट मरेकालाई पनि पुर्न पर्दछ।
- भाँडा उपकरण इत्यादि सामान संक्रमणमुक्त राख्नु पर्दछ।
- चल्लहरूलाई पहिलो हप्ताभित्रै एक स्ट्रोन भ्याक्सिन लगाइदिनुपर्दछ र चल्लको उमेर ८ देखि १० हप्ता पुग्दा आरटुबि (R2B) खोप लगाउनुपर्दछ।

कक्सिडियोसिस (Coccidiosis)

लक्षणहरू:

- बाह्य लक्षणहरूमा धेरै जसो प्वाँख खस्रो हुने, रगतको कमी हुने।
- दिशामा रगत छेर्ने हुन्छ।

- सीकल कक्सीडियोसिसमा मृत्युदर ५० प्रतिशत सम्म हुन्छ ।
- आन्द्रामा हुने कक्सीडियोसिसमा शरीर पहेलो हुने भै छेर्ने हुन्छ ।
- यसमा रगत मिसिएको हुन सक्छ र मृत्यु दर भने ८ देखि १० प्रतिशत सम्म हुन्छ ।

रोकथाम र नियन्त्रण

- चिस्यान भएको खोर, सोत्तर र दाना यसका लागि उपयुक्त वातावरण हुने हुँदा बस्ने ठाउँ र दाना सुख्खा हुनु पर्दछ । खास गरेर वर्षातको मौसममा विशेष ध्यान दिनु पर्दछ जुन बेला वातावरण चिस्यान बढी हुन्छ र तापक्रम पनि कक्सीडियाको विकासको लागि अनुकूल हुन्छ ।
- यदि सोत्तरमा चिस्यान छ भने ५ देखि ७ किलो ग्राम चून प्रति १०० वर्गफिटको क्षेत्रमा छर्नु पर्दछ । यसले चिस्यान कम गरी ताप उत्पन्न गर्दछ, जसले यी प्रोटोजोआ मर्दछन् ।

गम्बारो रोग (Gumboro/Infectious bursal disease)

लक्षणहरू

- रोग लागे पछि, शुरुमा विस्तारै भोक्राउँदै जाने ।
- प्वाँख गुजमुजिएर बस्ने जस्ता लक्षण देखा पर्दछन् ।
- टाउको र घाँटी कपकपाउने भै पछि सम्पूर्ण शरीरनै काम्न थाल्छ ।
- यसका साथै ज्वरो आउने, आँखाबाट पानी बग्ने हुन्छ ।
- यस्तो अवस्थामा घाँटी तन्काउने र टाउको केही तल भुकाएर बस्छ ।
- पहेलो रंगको छेर्ने भै मलद्वार वरिपरि सुली टाँसिएको देख्न सकिन्छ ।
- पुरानो रोगमा विस्तारै भोक्राउने र दुब्लाउने जाने हुन्छ ।

रोकथाम र नियन्त्रण

- सर सफाईको विशेष व्यवस्थापन हुनु पर्दछ ।
- कुखुरालाई गम्बोरो रोग विरुद्ध भ्याक्सीन लगाउनु पर्दछ ।
- दाना पानी दिने भाँडा कुँडालाई किटाणु रहित बनाउनु पर्दछ ।

कोलीब्रेसिलोसिस

- यो रोग जुनसुकै उमेरका कुखुराहरूमा देखिन सक्छ ।
- यो रोग व्यवस्थापनमा कमीको कारणले हुने भएकोले व्यवस्थापनमा सुधार गर्नुपर्छ ।

लक्षणहरू:

- दाना खान कम गर्ने र कहिलेकाही श्वास फेर्ने कठिनाई हुने ।
- उदासिन हुने, सिउर फिक्का हुने ।
- हरियो वा सेतो पातलो सुली छेर्ने ।
- मलद्वारको वरिपरी सुली लतपतिने ।

उपचार

- प्राविधिकको सिफारिसमा एण्टिबायोटिक्स औषधीहरू खुवाउने ।

कुखुराको सिफारिस खोप तालिका

१. ब्रोईलर कुखुराको खोप तालिका:

उमेर	खोपको नाम	खोप लगाउने तरिका
१ दिन	मरेक्स/रानीखेत एफ १	नाक, आँखामा
१४ दिनमा	गम्बोरो ईन्टरमिडिएट (जीवित)	नाक, आँखामा
२१ दिनमा	रानीखेत एफ १ वा लासोटा	नाक, आँखामा, पानीमा
२८ दिनमा	गम्बोरो ईन्टरमिडिएट (जीवित)	नाक, आँखामा, पानीमा

- यदि ब्रोईलरको प्यारेण्ट स्टकलाई १ दिनको उमेरमा रेस्पिन भ्याक्सिन (मरेक्स विरूद्ध) लगाईएको छ र पुनः रेस्पिन भ्याक्सिनले नै बुस्टर गरिएको छ भने त्यस्ता फार्मबाट उत्पादिन चलाहरूलाई एच.भि.टी. भ्याक्सिन दिनु पर्दछ ।
- यदि ब्रोईलरको प्यारेण्ट स्टकलाई १ दिनको उमेरमा रेस्पिन भ्याक्सिन (मेरक्स विरूद्ध) लगाईएको छ र बुस्टर भ्याक्सिन एच.भि.टी. दिईएको भने त्यस्ता फार्मबाट उत्पादित चलाहरूलाई रेस्पिन भ्याक्सिन दिनुपर्दछ ।

२. लेयर्स कमर्सियल कुखुराको खोप तालिका

उमेर	रोग	भ्याक्सिनको किसिम	भ्याक्सिनेसन तरिका
१ दिन	मरेक्स	सि.भि. १९८८ वा -१ एस वि-१	छालामा
५-७ दिन	रानीखेत	एफ -१ लासोटा	१ थोपा आँखामा
८-१२ दिन	गम्बोरो	ईण्टरमिडिएट	१ थोपा आँखामा
१८-२० दिन	मरेक्स	एच.भि.टी. फ्रिज हाइड्रेड	छालामा
२४-२६ दिन	गम्बोरो	ईण्टरमिडिएट	पानीमा
२८-३० दिन	आई.वि. रानीखेत	आई.वि. लासोटा	पानीमा
४२ दिन	फाउल पक्स	फाउल पक्स	पखेटामा
४९-५० दिन	रानीखेत आई.वि.	लासोटा आई.वि.	पानीमा
८-१० हप्ता	रानीखेत आई.वि.	आर. १ वि.	मासुमा
१२-१४ हप्ता	फाउल पक्स	फाउल पक्स	पखेटा (विङ्ग वेभ)
१५ हप्ता	आई.वि.	आई.वि.एच. १२०	पानीमा
१६ हप्ता	रानीखेत	लासोटा/एफ १	पानीमा

उपरोक्त तालिका बमोजिम भ्याक्सिनेसन गरिसके पश्चात अधिकतम उत्पादन अवस्थामा कुखुरा आईसकेपछि प्रत्येक २-२ महिनामा आई.वि. र लासोटा भ्याक्सिन दिदै जानुपर्दछ ।

पशुपंक्षीबाट मानिसमा सर्नसक्ने रोगहरू

१७ रेविज

लक्षणहरू

बौलाहा अवस्था: कुकुर आक्रमक खालको हुने, नजिकको पदार्थहरू टोक्ने, जोडले चपाए जस्तो गर्ने, कराई रहने, स्वरमा परिवर्तन हुने, चिथोर्ने, पुच्छर खुट्टामुनी राखेर हिड्ने, बाटोमा भेटाएका जति सबैलाई टोक्दै भाग्दछ। जिब्रो बाहिर निकाल्ने र धेरै च्याल बगाईरहने हुन्छ।

लाटो अवस्था: बौलाहा कुकर लाटो, बोल्न नसक्ने हुन्छन्, कुकुरहरू एउटा कुनामा गएर लुकेर बस्छ। मुखबाट च्याल चुहाई राख्छ। खाना खान छोड्छ र बोलाउँदा पनि नसुन्ने र यस्तो भएको ४ देखि ५ दिन भित्र मर्दछ।

गाई, भैसी र अन्य जनावरहरूमा यो रोग लागिसकेपछि विस्तारै खाना बन्द भई छट्ट पटाउने, विना कारण डुलिरहने, कराउने, उफने, आँखा टूल्ठूला पारी कान ठाडो पारेर हेर्ने र सिङ्गले हिकाउन खोज्छ। रोगले ग्रसित भइसकेपछि विस्तारै आवाज पनि भिन्न निस्कने हुन्छ। रोगले ज्यादै ग्रस्त पारिसकेपछि जनावरहरू भुईमा लड्ने, मुखबाट च्याल प्रशस्त मात्रामा काह्ने गर्दछ। अन्तमा, जनावर पक्षघात भएर मर्दछ।

रोकथाम:

घरपालुवा कुकुर विरालो आदिलाई रेविजविरूद्ध खोप लगाउनुपर्दछ। पहिलो पटक खोप लगाउँदा ३ महिनाको उमेर कटेपछि लगाउने र प्रत्येक वर्ष दोहोर्‍याउनु पर्दछ।

वर्डफ्लु

वर्डफ्लु रोग ईन्फ्लुएन्जा ए नाम गरेको एकप्रकारको विषाणुको माध्यमबाट पंक्षीहरूमा लाग्ने संक्रमक रोग हो। यस रोगबाट विशेष गरी कुखुरा, बट्टाई, टर्की जस्ता पंक्षीहरू बढी सम्बेदनशील हुन्छन् भने हाँस, जंगली चराहरू रोगको लक्षण नदेखाई रोग वाहकको रूपमा देखा पर्न सक्छन्। चराहरूमा यो रोग सर्वप्रथम सन् १८७८ मा पहिचान भएको थियो।

यो रोग पंक्षी तथा मानिसमा कसरी सर्दछ ?

यो रोग रोगी कुखुरा, संक्रमित सूली, उपकरणहरू, पानी, दाना आदिसँगको प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष सम्पर्कबाट पंक्षीहरूबीच सर्न सक्दछ। त्यसैगरी बसाई सर्ेर आउने जंगली चराहरू तथा जीवित पंक्षी तथा पंक्षीजन्य सामाग्रीहरूको अवैध कारोवारबाट समेत यो रोग सर्न सक्दछ।

मानिसमा जिउँदो वा मरेको चराको प्रत्यक्ष सम्पर्कबाट यो रोग गर्न सक्दछ। यस रोगको विषाणु सुलीमा ४ डिग्री सेन्टीग्रेड तापक्रममा कम्तीमा ३० दिनसम्म बाँच्न सक्दछ। त्यसैगरी २२ डिग्री सेन्टीग्रेड तापक्रम भएको तालको पानीमा ४ दिनसम्म र ३० डिग्री सेन्टीग्रेड तापक्रम ३० दिनसम्म बाँच्न सक्दछ। तर ६० डिग्री सेन्टीग्रेड तापक्रममा ३० मिनेटमा र ७० डिग्री सेन्टीग्रेड तापक्रममा केही सेकेण्डमै विषाणु मर्ने हुँदा पकाएर खाएको मासु तथा अण्डाबाट यो रोग सर्ने कुनै सम्भावना हुँदैन।

वर्डफ्लुका लक्षणहरू

कुखुरामा देखिने लक्षणहरू

असाध्यै तीक्ष्ण प्रकारको अवस्थामा रोगको कुनै लक्षण नदेखाई केही घण्टाभित्रमा शतप्रतिशतसम्म कुखुराहरूको मृत्यु हुनसक्छ । सामान्यतया धेरै कुखुराहरूको मृत्यु भएमा, श्वास प्रश्वास सम्बन्धी गम्भीर लक्षणहरू देखिएमा, टाउको, सिर र लोती निलो भएमा, खुट्टामा रक्तश्रावहरू देखिएमा, पक्षघात देखिएमा, पातलो छेरेमा, अण्डा उत्पादन अचानक घटेमा, जलजले अण्डा पारेमा वर्डफ्लुको शंका गर्न सकिन्छ ।

यस रोगका कतिपय लक्षणहरू कुखुरामा देखिने अन्य श्वासप्रश्वास सम्बन्धी रोगहरू जस्तै रानीखेत, कुखुराको हैजा आदिसँग मिल्न जाने हुँदा धेरै संख्यामा कुखुराहरू विरामी परेमा अनावश्यक शंका गर्नु भन्दा नजिकको पशु सेवा कार्यालयमा तुरुन्त खबर गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

मानिसमा देखिने लक्षणहरू

चिकित्सकहरूका अनुसार मानिसमा वर्डफ्लुको संक्रमण भएमा ज्वरो आउने, खोकी लाग्ने, घाँटी दुख्ने, जीउ दुख्ने जस्ता लक्षणहरू देखिन्छन् । केहीमा फोक्सोमा गम्भीर असर पर्न गई निमोनिया पनि हुनसक्छ । यस्तो अवस्थामा रोग घातक बन्न सक्छ ।

रोग रोकथामको लागि कृषक, नागरिक समाज तथा सर्वसाधारणको भूमिका

यस रोगको रोकथामको लागि कृषक तथा नागरिक समाज तथा सर्वसाधारणको भूमिका समेत महत्वपूर्ण हुन्छ ।

- कुखुरा खोरहरूमा जैविक सुरक्षाका उपायहरू कडाईका साथ अवलम्बन गर्ने ।
- कुखुरा फार्ममा काम गर्ने व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत सरसफाईमा विशेष ध्यान पुऱ्याउने ।
- जिउँदो पंक्षीहरूसँग कम लसपस गर्ने ।
- मासु तथा अण्डा राम्रोसँग पकाएर खाने ।
- कहिकतै अवैध पंक्षी तथा पंक्षीजन्य पदार्थहरूको ओसारपसार भएको थाहा पाएमा सम्बन्धित निकायलाई जानकारी दिने ।
- पंक्षीहरूको असामान्य र ठूलो संख्यामा मृत्यु भएको थाहा पाएमा तुरुन्तै नजिकको पशु सेवाका निकाय वा कार्यालयहरूमा खबर गरिदिने ।
- मरेका पंक्षीहरू अलपत्र नफाली राम्रोसँग खाडल खनेर गाड्ने ।
- अनावश्यक हल्लाको पछाडि नलागी आधिकारिक निकायको सूचनामा विश्वास गर्ने ।

स्वाइन फिवर - सुँगुरको महामारी रोग

स्वाइन फिवर सुक्ष्म विषाणुका कारण बंगुर, सुँगुर जातिमा देखा पर्ने अति संक्रामक महामारी रोग हो । यो रोग नयाँ क्षेत्रमा महामारीको रूपमा फैलिने र मृत्यु दर बढी हुन्छ । तर रोग प्रकोप भइरहने क्षेत्रमा मृत्युदर कम भए पनि प्रजनन समस्या र स्नायु लक्षण देखिन सक्छ । यो रोग दूषित दानापानी र सरसामान आदिको माध्यमबाट रोगी बंगुरबाट स्वस्थ बंगुरमा पनि सर्ने गर्दछ । रोग लागेर निको भएका बंगुरले आजीवन रोगाणु बोकेर बस्ने भएकोले त्यस्ता बथान वा फार्मबाट पाठापाठी किनेर ल्याउँदा रोग सर्न सक्छ ।

रोग देखा परेको क्षेत्रमा सवै उमेरका बंगुर एकै पटक विरामी भई धेरै हताहत भएमा र निम्न लक्षणहरू देखिएमा स्वाइन फिवर लागेको शंका गर्न सकिन्छ ।

- शुरुमा कडा ज्वरो आउने, भोक्याएर बस्ने, दानापानी नखाने र एकै ठाउँमा गुच्चमुच्च भएर बस्ने ।
- विरामी जनावरको काखी, काछी, कानको पछाडि, पेटको भागमा डाबरा जस्तो प्याजी र कहिलेकाहीं निलो रङ्गको धब्बा देखिन्छ ।
- पहिला कब्जियत र पछि छेरौटी लाग्छ ।
- ब्याउने जनावरले तुहाउँछ । बराबर रोग प्रकोप भइरहेमा प्रजनन क्षमतामा हास र कमजोर खालका ब्याउटे पाठापाठी जन्मिन्छन् ।
- विरामी जनावरले मुखबाट फिंज काढ्ने, मुर्छा पर्ने र पक्षघात जस्ता स्नायू लक्षण देखाउँदछ ।

रोकथाम

- विश्वासिलो, रोगमुक्त फार्मबाट पाठापाठी ल्याउने ।
- स्वाई फिवर भ्याक्सिन नियमित रुपमा लगाउने ।
- र नियमित सरसफाईमा विशेष ध्यान दिने ।

पशुहरूको लागि केही घरेलु उपचारहरू

(स्रोत: एशिया महादेशमा प्रचलित पशु चिकित्सा)

१) अरूची

- क) १० ग्राम नून र १० ग्राम ज्वानो संगै पिँध्ने र यसमा २० ग्राम खुदो मिसाएर पशुलाई दिनहुँ दुई पटक २-३ दिनसम्म खुवाउने
- ख) एक चौथाई लिटर मही दिनको दुई पटक २ दिनसम्म खुवाउने ।
- ग) ५०० मि.लि. इमिलीको रसमा १० ग्राम सुकेको हरो फूलको धूलो मिसाई बनाएको भोल २०० मि.लि. दिनको एक पटक केही दिनसम्म खुवाउने ।
- घ) आहारामा परिवर्तन गर्ने ।

२) ज्वरो आएमा :

- क) १०० ग्राम खुदोमा १० ग्राम चिराइतो मिसाई बाक्लो लेदो बनाई पशुको जिब्रो तथा मुखको माथिल्लो भागमा दिनहुँ दुई पटक लगाउने ।
- ख) एक मुट्टी हरियो नीमको पातलाई १ लिटर पानीमा १५ मिनेटसम्म उमाली दिनको २ पटक गरेर खुवाउने ।
- ग) एक मुट्टी इमलीको पात र २५० ग्राम इमली फल आधा बाल्टी पानीमा १५ मिनेटसम्म उमाल्ने र पानीको सट्टामा खान दिने ।

३) रूघाखोकी

- क) दुई मुट्टी हरियो इमलीको पातलाई १ लिटर पानीमा ५ मिनेटसम्म उमाल्ने र २०० मि.लि. को दरले दिनको ३ पटक ३ दिनसम्म खान दिने ।
- ख) ५ ग्राम सुकेको बेसारको टुक्रालाई धूलो पारी त्यसमा थोरै मात्रामा सख्खर मिसाई लेदो पारी दिनको १ पटक केही दिनसम्म दिने ।

कृषि डायरी २०७०

- ग) फलेदोको ५०० ग्राम हरियो पातलाई पिनेर ३००-४०० मि.लि. पानीमा मिसाएर आधा आधा गरी बिहान, बेलुका गरेर ३ दिनसम्म दिने ।
घ) ५-१० ग्राम सुकेको तुलसीको पातलाई धूलो पारी अलिकति सख्खरमा मिसाई लेदो पारी दिनको २-३ पटक ३ दिनसम्म खान दिने ।

४) पखाला लागेमा

- क) १ लिटर पानीमा १ चिया चम्चा नून र ४ चिया चम्चा चिनी घोलेर तयार पारेको भोल दिनको ३-४ पटक खुवाउने ।
ख) चामलको माडमा १ ग्राम अदुवाको धूलो मिसाएर बिरामी पशुलाई दिनको २ पटक खुवाउने ।
ग) एक मुट्टी चियापत्तीलाई १ लिटर पानीमा उमाल्ने, यसलाई छानेर यसमा आधा मुट्टी अदुवाको धूलो हाल्ने र यो दिनको ३-४ पटक गरेर बिरामी पशुलाई खुवाउने ।

५) पेट फुलेमा

- क) १०० मि.लि. जति तोरीको तेल एकैपटकमा खुवाईदिने ।
ख) एक चम्चा लुगा धुने पाउडरलाई २०० मि.लि. जति पानीमा घोलेर खुवाई दिने । खाने सोडा पनि यसको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
ग) सामान्य किसिमबाट हावा भरिएको छ भने दुई वटा केराको पात टुक्रा पारेर दिनहुँ २-३ पटक २ दिनसम्म खुवाउने ।
घ) पेट साह्रै फुलेको छ भने सफा धारिलो चक्कुले पशुको बाँयापट्टिको भूँडीमा दुलो पारेर सो ठाउँमा कुनै नली राखिदिने ।

६) कब्जियत भएमा

- क) पशुले खान सकेजति केराको पात खान दिने ।
ख) ५० देखि १०० ग्राम घिउकुमारको पातलाई पिनेर २-३ दिनसम्म खुवाउने ।
ग) यथेष्ट मात्रामा पानी खान दिने ।
घ) तरल पाराफिन, काँचो आलसको तेल दिनहुँ एक पटक १०० मि.लि. जति १ -२ दिनसम्म खुवाउने ।

७) विष खाएमा

- क) विष खाएको पशुलाई १ लिटर दूध खुवाई दिने ।
ख) १०० ग्राम म्याग्नेसियम सल्फेट ५०० मि.लि. पानीमा मिसाई खुवाउने ।
ग) विष खाएको पशुलाई १ लिटर पाराफिनको तेल वा काँचो आलसको तेल वा कुनै प्राकृतिक वनस्पति तेल खुवाई दिने ।
घ) २०० ग्राम काठको खरानीको धूलोलाई ८०० मि.लि. पानीमा मिसाई विष खाएको पशुलाई खुवाउने ।
ङ) ४ वटा फूल, २५० ग्राम सख्खर र १०० ग्राम बेसारलाई १०० मि.लि. पानीमा मिसाई तुरुन्तै खुवाउने ।

८) आन्तरिक परजीवि

- क) लज्जावती भारको सुकेको पात एक भाग र दुई भाग पानी मिसाएर ४० मि.लि. जति खुवाउने । २-३ हप्ता पछि फेरि दोहोर्‍याउने ।

- ख) ५० मि.लि. पानी र अलिकति नून राखी त्यसमा एउटा किम्बुको छिप्पिएको फल राखी कुट्ने र हप्ताको १ पटक ३ हप्तासम्म खुवाईराख्ने ।
ग) घाममा सुकाएको छिप्पिएको मेवाका बीउहरू धूलो पारी अलिकति पानीमा मिसाउने र १०० ग्राम जति ६ दिन सम्म दिनहुँ १ पटक खुवाउने ।

९) किर्ना परेमा

- क) २०० ग्राम नून ४ लिटर पानीमा घोलेर यसै भोलले नुहाइदिने ।
ख) ५० मि.लि. नरिवलको तेल १०० ग्राम गन्धक र ५० ग्राम अदुवा मिसाई तताएर चिसो पार्ने र पशुको जीउ भरी लगाइदिने ।
ग) ३०० ग्राम सुकेको सुर्तीको पातलाई १ लिटर पानीमा भिजाउने र १ चम्चा हालेर यसलाई ३ घण्टासम्म यथावत राख्ने । ३ घण्टापछि यो भोल पशुको जीउभरि लगाउने ।

१०) लुतो भएमा

- क) गन्धक धूलोमा अलिकति तेल मिसाई त्यसको लेदो लुतो भएको ठाउँमा लगाउने ।
ख) एक मुठ्टी सुकेको बकाइनोको छिप्पिएको बीउलाई पिनेर त्यसमा अलिकति पानी मिसाई लेदो बनाएर लुतो भएको ठाउँमा लगाई दिने ।

११) खोरेत

- क) खोरेत लागेका पशुहरूलाई शुरूको अवस्थामा १२ वटा केरा खुवाउने र १ के.जी. मेथीको पात खान दिने ।
ख) फिटकिरीले मुख वरिपरिको घाउ सफा गर्ने ।

१२) खुर कुहिन

- क) पशु आउने जाने बाटोमा एउटा खाडल खनी २/३ लिटर मट्टितेल खाडलमा हाल्ने ।
ख) २-३ मुठ्टी निलोतुथो १ बाल्टी पानीमा घोल्ने र खाडलमा हाल्ने ।
ग) ३-५ के.जि. हरियो नीमको पातलाई राम्ररी पिनेर खाडलमा हाल्ने ।
घ) दिनको दुई/तीन पटक पशुलाई त्यसमा हिंडाउने ।

पशुपालनको निम्ति घाँस खेती

जग्गा हुने कृषकहरूले आफ्ना खेतबारीहरूमा तथा खाली जग्गाहरूमा साथै काम नलाग्ने जग्गाहरूमा र बारीका कान्नाहरूमा पनि घाँस खेती गरी वर्षेभरीको लागि घाँस उत्पादन गर्न सक्दछन् । डाले घाँस, बहुवर्षिय घाँसमा हिउँदे र वर्षे मिलाएर लगाउनु पर्दछ । सामुदायिक जंगलहरूमा समेत व्यवस्थित तरिकाले उन्नत जातका घाँसहरूको खेती गरी आवश्यक घाँस उपलब्ध गराउन सकिन्छ ।

१. डाले घाँसहरू

किम्बु, चुलेत्रो, इपिल इपिल, दुधिलो, भीमल, बडहर, टाँडी, कोइरालो, निमारो आदि ।

२. बहुवर्षिय घाँसहरू :

नेपियर, स्टाइलो, अमूसो, सेटारिया, मोलासेस, पास्पलम, क्लोभर, राइघाँस, कक्सफुट, सुडान, कुड्ज, डिस्मिडियम आदि ।

३. हिउँदे घाँसहरू :

जै, सानो केराउ, बरिसम, भेच आदि

४. वर्षे घाँस

टियोसेन्टी, काउपी, बाज्रा, मकै, भट्मास आदि

एक वर्षे घाँस उत्पादन प्रविधि

यस्तो प्रकारको घाँस वर्षे पिच्छे लगाइरहनु पर्छ। नेपालमा लगाउन सकिने र पशुको लागि उपयुक्त घाँसहरूमा वर्षिम, जै, सर्गम, टियोसेन्टी, केराउ, बाज्रा, भट्मास, बोडी पर्दछन्। घाँस लगाउँदा कोसा लाग्ने र नलाग्ने घाँसहरू मिलाएर लगाएमा माटोको उर्वरा शक्ति कायम रहनुको साथै पशुलाई आवश्यक पर्ने प्रोटीन, कार्बोहाइड्रेडको अनुपात पनि मिल्न जान्छ।

क) हिउँदे घाँस उत्पादन :

उपयुक्त एक वर्षे हिउँदे घाँसमा बरिसम, जै, केराउ, भेच आदि पर्दछन्। यी भुईँघाँसहरू लगाउँदा मिश्रित तरिकाले लगाउन सकिन्छ। मिश्रित खेती गर्दा माथि उल्लेख गरे अनुसार माटोको उर्वरा शक्ति समेत बाँच्न जान्छ। हिउँदे घाँसको वीउलाई असोजदेखि मंसिरसम्म छरी हिउँदको समयमा प्रयोग गर्न सकिन्छ।

ख) वर्षे घाँस उत्पादन

एक वर्षे घाँसमा भट्मास, मकै, मकैचरी, जोआर, बाजरा, बोडी आदि पर्दछन्। वर्षे घाँसका वीउलाई सामान्यतया वर्षा याममा घाँसको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ।

बहुवर्षे घाँस उत्पादन प्रविधि

यस्तो प्रकारको घाँस एक पटक लगाएपछि वर्षौंसम्म घाँस उत्पादन गर्न सकिन्छ। यस्तो घाँस हैसियत विग्रिएको सार्वजनिक चरन, सामुदायिक वन, खोलाको वगर, खेतवारीको डील कान्छा आदिमा लगाउन सकिन्छ। पशुको लागि उपयुक्त बहुवर्षीय घाँसहरूमा नेपीयर, स्टाइलो, अमृसो, राई ग्रास, सेतो क्लोभर, ज्वाइन्ट भेच, पास्पलम, मोलासेस, सेटारिया, कक्सफुट, कुड्जु, ग्लाइसिन, सेन्ट्रोसिमा, सिराट्रो, डेस्मोडियम, ल्यावल्याव आदि हुन्। यसरी सामान्यतया वर्षे घाँसलाई फागुन-चैत्रमा छरिन्छ भने, हिउँदेघाँसलाई आश्विन कार्तिकमा छरिन्छ। वीउको आकार मकैको दाना जस्तो छ भने प्रति हेक्टर ४०-५० के.जी. सम्म वीउ लाग्छ। वर्षिमको वीउ जस्तो छ भने २०-२५ के.जी. सम्म लाग्छ। पहाडी र जमिन खेतीको लागि प्रयोग गर्ने ठाउँमा बहुवर्षे घाँस खेतीमा जोड दिनुपर्छ।

मिश्रित खेती

घाँस खेती गर्दा मिश्रित तरिकाले गर्दा एकातिर माटोको उर्वरा शक्ति बढ्छ भने अर्कोतिर पशुलाई पौष्टिक तत्व पनि प्रयाप्त प्राप्त हुन्छ। जस्तै, हिउँदे मिश्रित खेती: जै र भेज, जै र सानो केराउ। वर्षे: टियोसेन्टी र बोडी, मकै र बोडी, मकै र भट्मास आदि।

खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग

उद्देश्यः

- खाद्य वस्तुहरूको उत्पादनस्तरदेखि विक्री/वितरणसम्म शुद्धता कायम गरी उपभोक्ताहरूको हकहीतको संरक्षण गर्न गुण नियन्त्रण सेवा परिचालन गर्ने ।
- दाना ऐन, २०३३ लाई क्रियाशील गराई स्वस्थ एवं स्तरयुक्त दाना आपूर्तिमा वृद्धि ल्याई पशुपालन व्यवसायमा टेवा पुऱ्याउने ।
- खाद्य प्रशोधन संरक्षण तथा प्याकेजिङ्ग र पोष्ट हार्भेष्ट प्रविधिहरूको विकास, अनुशरणीय अनुसन्धान एवं परामर्श सेवा तथा तालिम मार्फत कृषिजन्य खाद्य व्यवसाय एवं प्रशोधन उद्योगको प्रवर्द्धन गर्ने ।
- पोषणयुक्त खाद्य वस्तुहरूको पहिचान, पोषकतत्व विश्लेषण, परिकार विकास र पोषण शिक्षाजस्ता कार्यक्रमहरू संचालन गरी जनताको पोषणस्तर बढाउन सहयोग पुऱ्याउने ।

कार्य क्षेत्र

क) खाद्य गुणनियन्त्रणः

- नेपालमा ७५ वटै जिल्लामा खाद्य ऐन/नियमावली क्रियाशील गर्ने र गुण नियन्त्रण प्रणालीसँग सम्बद्ध पक्षहरूको बीच समन्वय गरी खाद्य गुण नियन्त्रण कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।
- खाद्य वस्तुहरूको न्यूनतम अनिवार्य गुणस्तर लागू गर्दै जाने ।
- दाना तथा दानाजन्य वस्तुको स्तरीय उत्पादन बढाउन दाना ऐनलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।
- खाद्य वस्तुको ग्रेडस्तर निर्धारण गरी श्रेणीकरण तथा प्रमाणीकरण गर्ने व्यवस्था लागू गरी स्तरयुक्त उत्पादनमा जोड दिने ।
- खाद्य वस्तुहरूको उत्पादनमा स्वास्थ्य एवं गुणात्मक सुधार ल्याई डब्लू.टि.ओ.को अवधारणा अनुरूप Sanitary and Phyto-Sanitary/Technical Barrier to Trade को स्तरअनुसार आन्तरिक उपभोगमा सुधार र बाह्य बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्नसक्ने तुल्याउने ।
- स्थानीय निकाय तथा नगरपालिकाहरूका जाँचकीहरूलाई खाद्य निरीक्षण तालिम दिई गुण नियन्त्रण सेवा संचालनमा प्रभावकारीता ल्याउने ।
- वर्तमान केन्द्रीय प्रयोगशालाको विश्वासनियता अभिवृद्धि गर्दै निजी प्रयोगशालाको भूमिकालाई समेत आवश्यकतानुसार सक्रिय गराउँदै लैजाने ।

ख) खाद्य प्रविधि विकास तथा तालिमः

- फलफूल तथा तरकारीजन्य, खाद्यान्न, माछा मासु तथा दूध एवं दुग्ध पदार्थमा आधारित व्यावसायिकस्तरको प्रविधि प्याकेजहरूको विकास एवं पहिचान गरी प्रविधि परामर्श तथा प्रचार/प्रसार गर्ने ।
- आधुनिक प्रशोधन प्रविधि जस्तै: बायो-टेक्नोलोजी, सोलार-ड्रायर, कूल-चेम्बर तथा By

कृषि डायरी २०७०

Products हरूको सदुपयोग सम्बन्धी उपयुक्त प्रविधिहरूको विकास एवं विस्तार गर्ने ।

- फलफूलजन्य पदार्थहरूको ढुवानी तथा Self life अध्ययन, स्न्याकस फुड्सको Self life तथा भण्डारण अध्ययन र प्याकेजिङ्ग मेटेरियल्सहरूको स्तर एवं उपयोगिता अध्ययन गरी प्रविधि प्रोफाइल तयार गर्ने ।
- फलफूल, खाद्यान्न, माछा, मासु र दूध तथा दुग्ध पदार्थसम्बन्धी प्रविधि प्याकेजहरूमा आधारित सीप विकास (स्वरोजगारमूलक) तालिमहरू प्रदान गरी संभाव्यता उच्चमी व्यवसायी विकास गरी खाद्य औद्योगीकरणमा टेवा पुऱ्याउने ।

ग) खाद्य पोषण:

- दुर्गम पहाड तथा तराईमा बस्ने जनजाती र समुदायमा विद्यमान रहेको पोषण स्थितिवारे सर्भेक्षण/अध्ययन गर्ने ।
- कृषिजन्य खाद्य वस्तुहरूको पौष्टिक तत्व पहिचान गरी खाद्यतत्व तालिका निर्माण गर्ने ।
- सस्तो बाल आहार परिकार तथा स्कूल जाने स-साना बाल बालिकाहरूको खाजाको लागि परिकारहरूको विकास गर्नुका साथै खाद्य पोषण शिक्षाको प्रचार प्रसार गरी कुपोषण न्यूनीकरण गर्न सघाउ पुऱ्याउने ।

STANDARD HEIGHT AND WEIGHT OF MEN AND WOMEN

Height Feet /Inches	Men Kg	Women Kg	Maximum weight one may reach
5'		51 - 54	Upto the age of 30 years 10% above standard
5'1"		52 - 55	
5'2"	56 - 60	53 - 57	
5'4"	59 - 64	56 - 60	
5'5"	61 - 62	58 - 61	
5'6"	69 - 65	61 - 65	Between 30-35 years Standard is optimum weight
5'7"	64 - 69	62 - 67	
5'8"	66 - 71	64 - 69	
5'9"	68 - 73	66 - 70	
5'10"	69 - 74	67 - 71	
5'11"	71 - 76	69 - 74	Above 35 years weight should be 10 % below standard
6'	73 - 79		
6'1"	75 - 81		
6'2"	78 - 84		
6'3"	80 - 86		

बिभिन्न पौष्टिक तत्वहरूको दैनिक आवश्यकता तालिका

समुह	शारीरिक तौल किलो ग्राम	क्यालोरी	प्रोटिन (ग्राम)	चिल्लो वस्तु ग्राम	क्याल्सियम मिलिग्राम	फलाम मि.ग्रा.	भिटामिन ए	
							रेटिनोल माइक्रो ग्राम	केरोटिन माइक्रो ग्राम
स्वास्ती मानिस	५०						६००	२४००
सामान्य काम		१,८७६	५०	२०	४००	३०		२४००
मध्यम काम		२,२२५	५०		४००	३०		२४००
भारी काम		२९२५	५०		४००	३०		२४००
गर्भवती	५४	३००	१५	३०	१०००	३८	६००	२४००
दुध खुवाउने		५५०	२५	४५	१०००	३०	९५०	३८००
काखे बच्चा ०-६ महिना	४.६	१०४ प्रति किलो तौल	२.०५ प्रति किलो		५००		३५०	१,२००
७-१२	७	९४ प्रति किलो तौल	१.६५ प्रति किलो		५००		३५०	१,२००

सहकारी विभाग

उद्देश्यः

- जनताकै सक्रियता र सहभागितामा जनचाहना र आवश्यकताअनुरूप सहकारी सिद्धान्तमा आधारित सहकारी संघ संस्थाहरूको प्रवर्द्धन तथा विकास गरी ग्रामीणमा क्षेत्रका विपन्न तथा कृषि पेशामा लागेका जनसमुदायको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा तिव्रता ल्याउन टेवा पुऱ्याउने ।
- देशमा छरिएर रहेका स-साना पूँजी तथा सीपलाई एकत्रित गरी सहकारीताको माध्यमले आफ्नो आवश्यकता आफैले पूरा गर्ने खालका स्थानीय आर्थिक क्रियाकलाप वृद्धि गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा टेवा पुऱ्याउने अवसर श्रृजना गराउने ।
- सहकारी संघ संस्थाहरूलाई पूर्ण जनसहभागिताको आधारमा स्वस्फूर्त रूपमा सक्षम तरिकाले संचालन गर्न आवश्यक जनशक्तिको विकास गरी व्यवस्थापन परामर्श, प्राविधिक सेवा र टेवा पुऱ्याउने ।
- प्रारम्भिक सहकारी संस्था देखि विषयगत केन्द्रीय संघ र राष्ट्रिय सहकारी संघसम्म सहकारीका आफ्नै निकायहरू बीच व्यावसायिक कारोबारको अन्तरसम्बन्ध र श्रृंखला (Network) कायम हुने वातावरण बनाई सहकारी बजार प्रणाली विकास गरी ग्रामीण जनसमुदायलाई आवश्यक पर्ने उपभोग्य वस्तु, कृषि सामग्री, शीत भण्डार, कृषि ऋण, कृषि उत्पादन बजार तथा अन्य सेवा उपलब्ध गराउनको लागि सहकारी क्षेत्रको आधारशीला विकास गर्ने ।

कार्य क्षेत्रः

- नेपाल सरकारलाई सहकारी नीति तथा कार्यक्रम निर्माण गर्ने सिलसिलामा सल्लाह सुझाव दिने तथा नीति तथा कार्यक्रम तयार गर्न सहयोग गर्ने ।
- सहकारी संघ/संस्था दर्ता गराउने कार्यलाई प्रोत्साहन गर्ने । विनियम संशोधन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- सहकारी संघ/संस्थाहरूको सूचना, प्रतिवेदन संकलन, विश्लेषण सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- अन्तिम लेखापरीक्षणको स्वीकृति दिने ।
- संचालक समितिले समय समयमा निर्वाचन नगराएमा निर्वाचन गराउने ।
- सहकारी संघ संस्थाहरूले समयमा साधारण सभा नबोलाएमा सभा बोलाउन निर्देशन दिने ।
- सहकारीसंघ/संस्थाहरूले सन्तोषजनक काम नगरेको भन्ने सूचना प्राप्त भएमा सोधपुछ गर्ने/गराउने ।
- सहकारीसंघ /संस्थाहरूले सहयोग मागेमा ऋण, बाँकी बक्यौता असूली प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउने ।
- सहकारीसंघ/संस्थाको एकीकरण, विभाजन गर्ने र विघटन सम्बन्धी अन्य व्यवस्था गर्ने ।
- सहकारी संघ संस्थाहरूको खारेजी र विघटनको लागि लिक्विडेटर नियुक्ति तथा विघटन सम्बन्धी अन्य व्यवस्था गर्ने ।

- सहकारी ऐन नियम पालना गर्ने गराउने विषयमा सूचना एवं सुभाक्क प्रदान गर्ने ।
- प्रचलित कानूनको विपरित कार्य गर्ने संस्थालाई कानूनका अधिनमा रही कारवाही गर्ने ।
- संघ/संस्थालाई पारदर्शी बनाउन आवश्यक सूचनाहरू एवं निर्देशिकाहरू जारी गर्ने ।
- ऐनप्रदत्त छुट र सुविधाहरू संघसंस्थाहरूलाई दिलाउन कारवाही अधि बढाउने ।
- सहकारी संघ संस्थाहरूको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई सक्रिय बनाउन आवश्यक भूमिका खेल्ने र यी संघ संस्थाहरूमा देखिएका त्रुटी तथा समस्या समाधान गर्न सुभाक्क दिने ।
- सहकारी शिक्षा तथा तालिम प्रदान गर्ने विषयमा समन्वयतात्मक भूमिका खेल्ने ।
- विभाग अन्तर्गतका कार्यालयहरूको प्रशासनिक नियन्त्रण, निर्देशन तथा निरीक्षण गर्ने ।
- सहकारी संस्थाहरूबाट प्राप्त लेखापरीक्षण प्रतिवेदन र लेखापरीक्षकले औल्याएका समस्या तथा त्रुटी समाधानको उपाय पत्ता लगाउने सम्बन्धी समन्वयतात्मक एवं निर्देशनात्मक भूमिका निर्वाह गर्ने ।
- सहकारी क्षेत्रमा आवश्यक जनशक्ति तयार गरी सहकारी विशेषज्ञको सेवा उपलब्ध गराउने ।
- राष्ट्रिय सहकारी विकास बोर्ड, राष्ट्रिय सहकारी संघ तथा अन्य जिल्लागत एवं विषयगत संघहरूसँग समन्वय गरी सहकारी अभियानलाई आवश्यकताअनुसारको सहयोग पुऱ्याउने ।
- सहकारी आन्दोलनलाई स्वस्फूर्त आन्दोलनको रूपमा विकास हुने वातावरणको सृजनामा सहयोग पुऱ्याउने ।
- सहकारी सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन/सभा गोष्ठीहरूमा प्रतिनिधित्व गर्ने ।
- सहकारी उद्योग व्यवसायको प्रवर्द्धनको लागि पूँजिगत अनुदान उपलब्ध गराउने ।
- कृषिजन्य प्रशोधन उद्योग स्थापनामा सहयोग गर्ने ।
- सहकारी खेती प्रणालीको विकास गर्न र कृषिजन्य सहकारी उत्पादनको बजारीकरणको लागि आवश्यक मेशीनरी औजार र ढुवानीको लागि सवारी साधन खरिदमा भन्सार छुट सुविधा प्रदान गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिश गर्ने ।

सहकारी संस्था दर्ता गर्ने प्रक्रिया

१. समान उद्देश्य भएका कम्तिमा २५ जना व्यक्तिहरू उपस्थित भई निम्न बमोजिम निर्णयहरू गर्नुपर्ने :

- संस्था खोल्ने विषयमा,
- संस्थाको नाम, ठेगाना र उद्देश्यका सम्बन्धमा,
- संस्थाको प्रति शेयर मूल्य तोक्ने सम्बन्धमा,
- संस्थाको संचालक समिति (तदर्थ समिति) गठन (निर्वाचन) सम्बन्धमा,
- प्रस्तावित संस्थाको विनियम पारित गर्ने सम्बन्धमा,
- शेयर रकम कुनै संचालकलाई जिम्मा दिने सम्बन्धमा,
- संस्था दर्ता पश्चात उक्त रकम कुनै बैंकमा खाता खोली जम्मा गर्ने र खाता संचालन सम्बन्धमा,

कृषि डायरी २०७०

- संस्था दर्ता गर्नको लागि अधिकार प्रत्यायोजन सम्बन्धमा,
  - कार्ययोजना पारित गर्ने सम्बन्धमा,
  - कार्यक्षेत्र तोक्ने सम्बन्धमा,
  - विनियम स्वीकृत गर्ने सम्बन्धमा
  - अन्य केही भए
२. उपरोक्त लेखिए अनुसार विनियम तथा कार्ययोजना तयार भै प्रारम्भिककम्भिक भेलाबाट पास भईसकेपछि निम्न कागजातहरू संलग्न राखी संस्था दर्ताको लागि सहकारी नियमावली २०४९ बमोजिमको आवेदन पत्र भरी सम्बन्धित जिल्लाको सहकारी कार्यालयमा रु. ५१-को टिकट टाँस गरी आवेदन गर्नुपर्दछ ।
- प्रस्तावित संस्थाको विनियम २ प्रति (माथि उल्लेख गरिएको),
  - प्रस्तावित संस्थाको कार्ययोजना १ प्रति सक्कलै,
  - प्रारम्भिक भेलाको निर्णयहरूको प्रमाणित प्रतिलिपि (माथि लेखिएको निर्णयहरूको) १ प्रति,
  - संस्थाको हकमा आवेदन गर्ने कम्तीमा २५ जना सदस्यहरूको विवरण र दस्तखत भएको सहकारी नियमावली २०४९ बमोजिमको नमूनाको सक्कलै विवरण फाराम र निजहरूको नागरिकता प्रमाणपत्रको प्रमाणित प्रतिलिपि,
  - प्रस्तावित सहकारी संस्थाको तदर्थ समितिको अध्यक्षले दस्तखत गरेको आवेदन पत्र,
  - संस्था दर्तासम्बन्धी कार्य गर्न गराउन अधिकार प्राप्त व्यक्तिको दस्तखत नमूनासहितको सक्कल अधिकार पत्र,
  - भेलाको निर्णय बमोजिम शेयर शुल्क र प्रवेश शुल्क वापत उठेको रकमको बैंक जम्मा गरेको भौचरको प्रतिलिपि तथा उक्त रकम बुझिलिने संचालकले संस्था दर्ता भएपछि संस्थाको नाममा बैंक खाता खोली जम्मा गर्ने प्रतिबद्धता सहितको सक्कल भरपाई,
  - पेश भएको नागरिकताबाट सदस्यहरू संस्थाको कार्यक्षेत्र भित्र बसोवास गरेको प्रमाणित नहुने र कार्यक्षेत्रभित्र बसोवास गरेको प्रमाण ।

सहकारी संस्था गठनबाट हुने मुलभुत फाइदाहरू:

- आफ्नो सदस्यको आर्थिक, सामाजिक हित र समुन्नति गर्न सकिने,
- सानो पूँजीबाट व्यावसायिक शक्तिको सिर्जना,
- सदस्य सहभागिता र सेवामा अभिवृद्धि
- सदस्यहरूलाई स्वरोजगारीमा मद्दत पुग्ने ,
- सदस्यहरूलाई व्यवसायमुखी बनाउनु,
- व्यवसाय मार्फत प्रतिस्पर्धाको सिर्जना,
- सामुदायिक वातावरणको सिर्जना, साभ्ना स्वामित्व तथा सहभागितामुलक व्यवस्थापन,
- सदस्यहरूको उत्पादनलाई बजार व्यवस्थापन गरी नगदमा परिणत गर्न मद्दत,
- सदस्यहरूको व्यवस्थापकीय सीप एवं नेतृत्व शैलीको विकासमा मद्दत ।

SOME IMPORTANT FORMULAE

Fertilizer Dose Calculation :

- Kilogram per Hectare = $\frac{R \times L}{N} \times 100$
- Kilogram per Ropani = $\frac{R \times L}{N} \left(\frac{100}{20} \right)$
- Kilogram per Katha = $\frac{R \times L}{N} \left(\frac{100}{30} \right)$

Where R = Recommended dose of fertilizers

L = Land area

N = Nutrient content in fertilizer materials

Seeds Purity and Germination

$$TV = \frac{G \times P}{100}$$

TV = True value

G = Germination capacity

P = Purity

- Seed Germination % = $\frac{\text{Number of seeds germinated}}{\text{Number of seeds put for germination}} \times 100$
- Amount of seed required (kg) = $\frac{\text{seed rate (kg/ha)} \times \text{Area in sq.m.}}{\% \text{ germination} \times \% \text{ filled grains}}$
- Grain yield (Y) = $\frac{\text{Grain wt.}}{\text{Area}}$
- Adjusted Grain Yield (Weight) = A x Y

$$\text{Where A} = \frac{100 - M}{86}$$

Where M = moisture contained in percentage of grain weight (usually taken at 14% in rice)

Live Weight Estimation :

- Cattle / Buffalo

$$\text{Live weight (lbs)} = \frac{(\text{girth inch})^2 \times \text{body length (inch)}}{300}$$

$$\text{In kg (LW)} = 1.74 \times \text{body length (cm)} + 1.05 \times \text{girth (cm)} - 71.1$$

- o Goat

$$LW (Kg) = \frac{(\text{girth cm})^2 \times \text{body length (cm)}}{10,500}$$

- o Sheep

$$LW (Kg) = \frac{(\text{girth cm})^2 \times \text{body length (cm)}}{12,000}$$

Dry Matter (Animal Nutrition)

- o % DM = $\frac{\text{Dry weight}}{\text{Wet weight}} \times 100$
- o % Moisture = $\frac{\text{Wet weight} - \text{Dry weight}}{\text{Wet weight}} \times 100$
- Digestibility of nutrient = $\frac{\text{Kg nutrient eaten} - \text{Kg in faeces}}{\text{Kg nutrient eaten}} \times 100$
- Protein efficiency ratio (PER) = $\frac{\text{Weight gain (gm)}}{\text{Protein intake (gm)}}$
- Biological value (BV) = $\frac{\text{Re tained Nitrogen}}{\text{Absorbed Nitrogen}} \times 100$
- Net protein utilization (NPU) = $\frac{\text{Re tained Nitrogen}}{\text{Intake of N}} \times 100$

$$\text{Degradability of dietary protein} = 1 - \frac{\text{Dietary protein entering duodenum}}{\text{Total dietary protein intake}}$$

Pesticide Application Formulae

$$\text{WP required (kg)} = \frac{\% \text{ a.i. desired} \times \text{specified spray volume (liters)}}{\% \text{ a.i. in WP}}$$

$$\text{Liters of EC required} = \frac{\% \text{ a.i. desired} \times \text{specified spray volume (liters)}}{\% \text{ a.i. in commercial EC}}$$

$$\text{Weight of WP, dust or granules required (Kg)} = \frac{\text{Recommended rate (kg/ha)} \times \text{Area (ha)} \times 100}{\% \text{ a.i. in WP, dust or granules}} \text{ or}$$

$$\text{Weight of WP, dust or granules required (Kg)} = \frac{\text{Re commended rate (kg/ha)} \times \text{Area (sq.m.)}}{\% \text{ a.i. in WP, dust or granules} \times 100}$$

$$\text{Liters EC required} = \frac{\text{Re commended rate (kg/ha)} \times \text{Area (ha)} \times 100}{\% \text{ a.i. in commerial EC}} \text{ or}$$

$$\text{Liters EC required} = \frac{\text{Recommended rate (kg/ha)} \times \text{Area (sq m)}}{\% \text{ a.i. in commercial EC} \times 100}$$

Where, WP = Wettable Powder

EC = Emulsifiable Concentrate

a.i. = Active Ingredient

Valuation of cost and benefits of a project

- Annual Depreciation of Capital Equipment

$$D = \frac{a - b}{c}$$

Where, a = Original cost

b = Junk value

c = Expected life of asset (useful years).

- Depreciation (Sinking Fund Method)

$$D = \frac{R(C - S)}{(1 + R)^N - 1}$$

Where, D = Rate of depreciation per year

R = Rate of interest on accumulated fund

C = Total cost of machine

S = Scrap value

N = No. of years of life of machine

- Discounting Income $PV = \frac{q}{(1 + r)^n}$

Where, Pv = Present Value of the future amount

q = Amount to be spent at a future date

r = Rate of interest

n = Number of years in future when money is to be spent

$$\text{Net Present Value (NPV)} = \sum_{t_1}^{t_n} \frac{B_t - C_t}{(1 + i)^t}$$

Where, B_t = Benefits in each year (benefits at year t)

C_t = Costs in each year or at year t

t = 1, 2, ... n (number of years)

i = Interest rate or discount rate

- Internal Rate of Return (IRR) = $Li + \frac{(Hi - Li)NPVatLi}{NPVatLi - NPVatHi}$

Where Hi = higher discount rate

Li = Lower discount rate.

कृषि डायरी २०७०

रूपान्तरण तालिका

नाप

१ से.मी.	=	१० मि.मी.	१ फूट	=	१२ इन्च
१ मीटर	=	१०० से.मी.		=	३०.४८ से.मी.
	=	३९.३७ इञ्च	१ गज	=	३ फूट
१ कि.मी.	=	१००० मीटर		=	९९.४४ से.मी.
१ इञ्च	=	२.४५ से.मी.	१ माइल	=	१७६० गज
				=	१.६ कि.मी.
				=	८ फर्लाड

तौल

१ ग्राम	=	१००० मि.ग्रा.	१ मे. टन	=	१० क्विन्टल
१ कि.ग्रा.	=	१००० ग्राम	१ मन	=	३७.३२ कि.ग्रा.
	=	२.२ पाउण्ड		=	४० सेर
१ पाउण्ड	=	१६ औंस	१ धानी	=	२.२७ कि.ग्रा.
१ औंस	=	२८.३५ ग्राम		=	५ पाउण्ड
१ क्विन्टल	=	१०० कि.ग्रा.	१ सेर	=	४ पाउ

आयतन

१ लिटर	=	१००० मि.लि.	१ पाथी	=	४५.४६ मि.ली.
	=	०.२२ ग्यालन		=	४.५ लिटर
१ मुरी	=	२० ग्यालन		=	८ माना
	=	९०.९ लिटर			

क्षेत्रफल

१ हेक्टर	=	१०,००० व.मी.	१ धुर	=	१८२.२५ वर्ग फीट
	=	२.४७ एकड	१ कठ्ठा	=	२० धुर
	=	१.४८ बिघा	१ बिघा	=	२० कठ्ठा
	=	१९.६६ रोपनी		=	१३.३१ रोपनी
	=	३० कठ्ठा	१ एकड	=	०.४ हेक्टर
				=	४३५६० वर्ग फीट
१ रोपनी	=	५४७६ वर्ग फिट		=	८ रोपनी
	=	५०८.५ वर्ग मीटर			
		१६ आना			
१ आना	=	१६ दाम			
१ दाम	=	४ पैसा			

तापक्रम

$$१ \text{ सेन्टीग्रेड} = (\text{फरेनहाईट} - ३२) \times ०.५५५६$$

$$\text{फरेनहाईट} = (\text{सेन्टीग्रेड} \times १.८) + ३२$$

मलखाद:

$$१ \text{ किलो नाइट्रोजन} = ४.८ \text{ किलो चिनी मल}$$

$$२.२ \text{ किलो यूरिया मल}$$

$$१ \text{ किलो फस्फोरस} = ६.३ \text{ किलो सिंगल सुपर फस्फेट}$$

$$= २.२ \text{ किलो ट्रिपल सुपर फस्फेट}$$

$$१ \text{ किलो पोटास} = १.७ \text{ किलो म्यूरेट अफ पोटास}$$

$$= २.१ \text{ किलो सल्फेट अफ पोटास}$$

अन्य :

$$१ \text{ पि. पि.एम} = १ \text{ मिलिग्राम प्रति लिटर}$$

$$= १ \text{ ग्राम प्रति } १००० \text{ लिटर}$$

$$= ०.०००१ \text{ प्रतिशत}$$

$$१ \text{ प्रतिशत} = १००० \text{ पि. पि.एम}$$

$$= १० \text{ ग्राम प्रति लिटर}$$

$$१ \text{ ग्राम प्रति लिटर} = १००० \text{ पि. पि.एम}$$

$$= ०.१ \text{ प्रतिशत}$$

$$१ \text{ ग्राम प्रति } १००० \text{ लिटर} = १ \text{ पि. पि.एम}$$

$$= ०.०००१ \text{ प्रतिशत}$$

$$१ \text{ चिया चम्चा} = ८० \text{ थोपा}$$

$$= ५ \text{ मिलिलिटर}$$

$$१ \text{ टेबुल (टूला) चम्चा} = ३ \text{ चिया चम्चा}$$

$$= १५ \text{ मिलिलिटर}$$

$$१ \text{ कप} = १६ \text{ टूलो चम्चा}$$

$$= ८ \text{ औंस (१/२ पिन्ट)}$$

स्रोत: तरकारी खेती, ज्ञान कुमार श्रेष्ठ

राष्ट्रिय वीज विजन समितिबाट दर्ता प्रक्रियाद्वारा सूचित

अन्न बालीका आयातित जातहरू

(नेपाल राजपत्र खण्ड ६० संख्या ४१ भाग ५ मिति २०६७।०।१७ वमोजिम थप)

१) अन्न वाली

क) धान

क्र.स	वालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
४३	डि वाई ६९, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	तराई तथा भित्री मधेश
४४	डि वाई २८, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७(२०१०)	तराई तथा भित्री मधेश
४५	डि वाई १८, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७(२०१०)	तराई तथा भित्री मधेश

ग) मकै

क्र.स	वालीको जात	सिफारिस वर्ष	सिफारिस क्षेत्र
१७	वायो ९६८१, F1	२०६७ (२०१०)	मध्यमाञ्चल क्षेत्रको मध्य पहाड -वर्षे मौसम
	(पञ्जीकरण मात्र)		पूर्वी तराई -हिउदे मौसम
१८	राजकुमार, F1	२०६७ (२०१०)	मध्यमाञ्चल क्षेत्रको मध्य पहाड वर्षे मौसम
	(पञ्जीकरण मात्र)		पूर्वी तथा मध्य तराई -हिउदे मौसम
१९	नूतन (के.एच.१०१), F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	मध्यमाञ्चल क्षेत्रको मध्य पहाड -वर्षे मौसम
२०	सुपर ९०० एम, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	मध्य तराई - हिउदे तथा वर्षे मौसम
२१	डिकेसी ७०७४, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	मध्य तराई - हिउदे मौसम (कार्तिक -माघ)
२२	अल राउण्डर, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	तराई क्षेत्रमा - हिउदे तथा वर्षे मौसम
२३	डिकेसी ७०७४, F1	२०६७ (२०१०)	मध्यमाञ्चल क्षेत्रको मध्य पहाड -वर्षे मौसम
	(पञ्जीकरण मात्र)		मध्य तराईमा वसन्ते मौसम
२४	३० पी ३०, F1	२०६७ (२०१०)	मध्यमाञ्चल क्षेत्रको मध्य पहाड -वर्षे मौसम
	(पञ्जीकरण मात्र)		तराई - हिउदे मौसम
२५	३० वि ११, F1		मध्यमाञ्चल क्षेत्रको मध्य पहाड -वर्षे मौसम
	(पञ्जीकरण मात्र)		तराई - हिउदे मौसम

फलफूल विरुवाहरूको सरकारी मूल्य सूची

विभिन्न फलफूल विरुवाहरूको सरकारी मूल्य सूची (मिति २०६७/१/२१ को नेपाल सरकार सचिव स्तरिय निर्णय अनुसार २०६७/४/१ बाट लागू हुने गरी

(क) फलफूलको कलमी विरुवा

सि.नं.	फलफूलको किसिम	उमेर (वर्ष)	उचाई (फिट)	संसोधित मूल्य (रु.)
१	स्याउ	२	२-३	२५
२	नासपाती	१-२	२-३	२५
३	आरु	१-२	१.५-३	२०
४	आरुवखडा	१-२	१.५-३	२०
५	चेरी	१-२	१.५-३	२०
६	खुर्पानी	१-२	१.५-२.५	२०
७	कागजीवदाम	१-२	१-२	२०
८	हलुवावेद	१-२	१.५-२.५	२८
९	कटुस	१-२	१-२	३०
१०	ओखर (दाते ओखर)	१-२	१-२	३०
११	पिकानट (चुच्चे ओखर)	१-२	१-२	३०
१२	लप्सी	१-२	२-४	३०
१३	अंगुर (कलमी)	१	१.५-२.५	२०
१४	फुलावरिंग पिच	१-२	१.५-३	२०
१५	अंगुर (कटिंग)	१	१.५-२.५	१०
१६	अंजिर (कटिंग)	१	१.५-२.५	१०
१७	हेजलनट (कटिंग)	१	१.५-२.५	१०
१८	अनार (कटिंग)	१-२	१.५-२	१०
१९	स्ट्रवेरी (रनर पोली व्याग)	३-६ महिना	३-४ महिना	५
२०	किवि (कलमी)	१-२	१-२	३०
२१	किवि (कटिंग)	१-२	१-२	१०
२२	सुन्तला	१-२	१.५-२.५	२५
२३	जुनार	१-२	१.५-२.५	२५
२४	कागती	१-२	१	२५
२५	निबुवा	१-२	१-२	२५
२६	भोगटे	१-२	१-२	२५
२७	चाक्सी	१-२	१-२	२५
२८	विमिरो	१-२	१-२	२५
२९	किन्नो	१-२	१.५-२.५	२५
३०	मुन्तला	१-२	०.७५-१.५	३५
३१	आंप (अम्रपाली, मल्लिका)	१-२	१.५-३	६०
३२	आंप (अन्य जात)	१-२	१.५-३	३०
३३	लिचि	१-२	१-२	२५

कृषि डायरी २०७०

सि.नं.	फलफूलको किसिम	उमेर (वर्ष)	उचाई (फिट)	संसोधित मूल्य (रु.)
३४	केरा (सकर्स)	१	१-२	१०
३५	भुइकटहर (जरावाला सकर्स)	६ महिना	०.७५-१.५	५
३६	अम्बा	१-२	१.५-२.५	१५
३७	अमला	१-२	१-२	१८
३८	एभोकाडो	१-२	१.५-३	२५
३९	सपोटा	१-२	२	१८
४०	लौकाट	१-२	१-२	१८
४१	जैतुन (ओलिभ) कलमी	१-२	१-२	२५
४२	जैतुन (ओलिभ) कटिङ्ग	१-२	१-२	१०
४३	फेजुवा	१-२	१-२	८
४४	रुखकटहर कलमी	१-२	१.५-३	२५

(ख) विभिन्न फलफूलको विजु विरुवा

१	दाँते ओखर	२-३	१-२	२०
२	चुच्चे ओखर	१-२	१-२.५	२०
३	कागजीवदाम	१-२	१.५-२.५	२०
४	कटुस	२	१.५-२.५	२०
५	सुन्तला	१-२	१.५-२.५	१२
६	कागती	१-२	१-१.५	१२
७	निवुवा	१-२	१-२	१२
८	चाक्सी	१-२	१-१.५	१२
९	रुखकटहर	१	१-२	१२
१०	नरिवल	१-२	१-२	५०
११	मेकाडेमियानट	१-२	१-२	२०
१२	एभोकाडो	१-२	१-२	१५
१३	सुपारी	१-२	१-२	१५
१४	काजु	१-२	१.५-२.५	१०
१५	मेवा	६ महिना	१-१.५	२
१६	मेवा (हाइब्रिड)	६ महिना	१-१.५	५
१७	अमला	१-२	१-२	५
१८	सरीफा	१-२	१-२	५
१९	काफल	१-२	१-२	५
२०	कफी (पोलि ब्याग)	८ महिना देखि १ वर्ष	१-२	१०
२१	अम्बा	१-२	१-२	५
२२	बयर	१-२	१-२	५
२३	बेल	१-२	१-२	५

(ग) फलफूलको सायनस्टीक

१	स्याउ/नासपाती/अंगुर / सुन्तला/जुनार/किन्नो/भोगटे	१	१	२
---	--	---	---	---

सि.नं.	फलफूलको किसिम	उमेर (वर्ष)	उचाई (फिट)	संसोधित मूल्य (रु.)
२	आरु / आरुवखडा / खर्पानी / कागजी वदाम	१	१	१
३	दाते ओखर / लप्सी	१	०.७५	३
४	हलुवावेद / चुच्चे ओखर	१	१	३
५	कागती	१	०.५-१	१
६	मुन्तला	१	०.५	३

(घ) फलफूलको रुटस्टक विरुवा

१	स्याउ	१-२	१.५-२.५	५
२	हाडे ओखर	१-२	१-२	५
३	हलुवावेद	१-२	१-२	५
४	कडुन्स (कटिंग)	१-२	१-२	५
५	अंगुर (कटिंग)	१-२	१-२	५
६	आरु	१-२	१.५-२.५	५
७	मयल	१-२	१-२	५
८	तिनपाते सुन्तला	१-२	१-१.५	५
९	लप्सी	१	१.५-२.५	५
१०	सिट्रेन्ज	२	१-१.५	५
११	आंप	१-२	१-२	६
१२	किवि	१	१-१.५	५
१३	जैतून (ओलिभ)	१	१-१.५	५

टिस्युकल्चर प्रविधिबाट उत्पादित फलफूलको बिरुवा

सि.नं.	फलफूलको किसिम	उमेर (वर्ष)	उचाई (फिट)	संसोधित मूल्य (रु.)
१	केरा	९ महिना	-	१५
२	स्ट्रवेरी	९ महिना	-	१०
३	सुन्तला/जुनार (कलमी)	१-२ वर्ष	१.५-२.५	२५
४	तीनपाते	१-२ वर्ष	१-१.५	१५

(च) पोलिब्यागमा भएका बिरुवा

पोलिब्यागमा तयार गरिएका जुन सुकै बिरुवाको लागि प्याकिङ्ग चार्ज नलिई बिरुवाको मूल्यमा ३० प्रतिशत मूल्य थप गरि विक्री वितरण गर्ने ।

तरकारी बिकास निर्देशनालय, खुमलटार
सरकारी फार्म/केन्द्रमा उत्पादित तरकारी बीउको मूल्य-सूचि
(मिति २०६७/५/३१ मा निर्धारण गरिएको)

क्र.सं.	तरकारी	जात	प्रति के.जी.मूल्य (रु.)	
			मूल बीउ	उन्नत बीउ
१	काउली	काठमाण्डौ स्थानिय	१५४०	७२०
		स्नोबल १६	१५४०	७२०
		किबो जाइन्ट	१५४०	८००
		दिपाली	१५४०	७१५
		ज्यापू	२०००	१०००
२	बन्दा	सबै जात (O.P.)	१०००	७१५
३	ब्रोकाउली	सबै जात (O.P.)	१५४०	७१५
४	ग्याँठकोपी	व्हाईट भियाना	१५४०	७१५
५	मूला	मिनो अर्लि	५००	३००
		चालिस दिने/चेतकी	५००	३००
		प्युठाने रातो	५००	३००
		व्हाईट नेक	५००	३००
		टोकिनासी	८००	६००
६	सलगम	पर्पलटप	५००	२५०
		काठमाण्डौ रातो	६००	२५०
७	गाजर	न्यू कुरोडा	१४००	१०००
		नान्टीस	१४००	६५०
८	चुकन्दर	स्थानिय	१५००	२००
९	चम्सुर	स्थानिय	१५००	१५०
१०	पालुङ्गे	पाटने	१०००	२५०
		हरियो	१०००	२००
११	रायो	मार्फा चौडा पात	१५००	६००
		खुमल चौडा पात	१०००	३००
		खुमल रातो पात	१०००	३००
		मनकामना	१०००	५००
		ताङ्गुवा	१०००	३००
		बालाजु लोकल	१०००	३००
१२	स्वीसचार्ड	सुसाग	७३५	३००

क्र.सं.	तरकारी	जात	प्रति के.जी.मूल्य (रु.)	
			मूल बीउ	उन्नत बीउ
१३	जिरीको साग	ग्रेट लेक	७३५	२००
१४	बकुल्ला	स्थानिय	५००	२००
१५	लहरे सिमी	त्रिशुली	५००	३००
		चौमासे	५००	३००
१६	भ्याङ्गे सिमी	कन्टेण्डर	५००	२००
		प्रोभाईडर	५००	२००
१७	तने बोडी	खुमल तने/सर्लाही तने	५००	२००
१८	केराउ	आर्केल	५००	१५०
		एन.एल.पि.	५००	१५०
		सिक्किम लोकल	५००	३००
१९	स्कवास	ग्रे जुकिनी	३०००	१५००
२०	काँक्रो	भक्तपुर स्थानिय/कुसुले	५०००	३०००
२१	घिरौला	कान्तिपुरे /पुसा चिल्लो	३०००	२१५०
२२	चिचिण्डो	स्थानिय	२०००	१५००
२३	करेला	कोयम्बटुर लङ्ग	३०००	१५००
		पुषा दोमौसमी	३०००	१२००
२४	फर्सि	स्थानिय	२०००	१२००
२५	लौका	स्थानिय	३०००	२०००
		पि.एस.पि.एल.	३०००	१५००
२६	कुभिण्डो	स्थानिय	२०००	१२००
२७	तरबुजा	सुगर बेवी	३०००	१५००
२८	खरबुजा	स्थानिय	३०००	१५००
२९	पिरो खुर्सानी	सबै जात (O.P.)	३०००	२०००
		अकबरे	६०००	५५००
३०	भेंडे खुर्सानी	क्यालिफोर्निया वण्डर	९०५०	४१००
३१	भण्टा	सबै जात (O.P.)	९७००	१५००
३२	गोलभेंडा	मनप्रेकस	९७००	२०००
		सबै जात (O.P.)	९७००	३५००
		हाइब्रिड सिजना		१०५०००
३३	रामतोरिया	सबै जात (O.P.)	६००	३००

कृषि डायरी २०७०

क्र.सं.	तरकारी	जात	प्रति के.जी.मूल्य (रु.)	
			मूल बीउ	उन्नत बीउ
३४	मेथि	कसुरी	१०००	४००
		स्थानिय	१०००	४००
३५	धनिया	स्थानिय	५००	३००
३६	सुप	स्थानिय	७००	४००
३७	प्याज	रेड क्रियोल	२०००	११००
		नासिक रेड	१०००	५००
		नासिक ५३	१०००	४००
		एग्री फाउण्ड डार्क रेड	२०००	१०००
३८	कुरिलो	मेरी वाशिङ्टन स्थानिय	४०००	२०००
३९	चाईनिज बन्दा	सबै जात (O.P.)	१०००	६००
४०	आलुको वीयाँ	टि.पि.एस.	-	२५०००
४१	अदुवा	सबै जात	-	१००
४२	बेसार	सबै जात	-	१००
४३	अलैची	सबै जात	-	२५००

हाल कायम मत्स्य बीजको जात अनुसारको मूल्यसूची

क्र. सं.	माछाको जात	ह्याचलिङ (प्रति लाख)	फाइ (प्रति गोटा) १ देखि २ ईन्च	फिगरलिङ (प्रति गोटा) २ देखि ३ ईन्च	फिगरलिङ (प्रति गोटा) ३ देखि ४ ईन्च
१	रहुँ/नैनी	रु. २०००। (दुई हजार)	०।२५ (पच्चिसपैसा)	०।७५(पचहत्तर पैसा)	रु. १।५०(एक रुपैया र पैसा पचास)
२	सिल्वरकार्प/ विगहेडकार्प/ग्रास कार्प/कमनकार्प/ भाकुरा	रु. २५००। (दुई हजार पाँच सय)	०।२५ (पच्चिस पैसा)	०।७५(पचहत्तर पैसा)	रु. १।५०(एक रुपैया र पैसा पचास)

- १० ग्रामभन्दा वा सोभन्दा माथि साईजको माछा भुरा रु. २००। (दुईसय) प्रति के.जी.
- माउ माछा रु. २००। (दुईसय) प्रति के.जी.
- खानेमाछा सम्बन्धित फार्म/केन्द्रले स्थानीय बजार भाउको सर्भेक्षण प्रतिवेदन अनुसार खुद्रा मूल्यको बढीमा २० (वीस) प्रतिशतभन्दा कम

२०६४ अगाडिका भिडियो डकुमेन्टीको विवरण

क्र.सं.	नाम	समय
१	असल वीड, बढी उत्पादन	१९.३७
२	नेपालमा च्याउ खेती एक भलक	२१.४१
३	पशुको लागि पोषिलो आहार: साइलेज	१३.२७
४	जैविक मल	१३.१५
५	मौरी पालन	१७.३०
६	करेसावारी	१४.३०
७	वीउको उम्रने शक्ति जाँच्ने तरिका	६.१०
८	गोत्रेच्याउ खेतीको लागी कम्पोष्ट बनाउने तरिका	६.३५
९	स्याउको कलमी गर्ने तरिका	६.१५
१०	धानखेतीको लागी हरियो मल	५.२५
११	आँपको कलमी विरुवा तयार गर्ने तरिका	१२.५०
१२	ग्रामीण महिलाको लागि कुखुरा पालन	१४.००
१३	शुष्म जैविक मल बनाउने तरिका	६.१०
१४	खरायो पालन गर्ने तरिका	२२.००
१५	पशुको लागि आहारा हरियो घाँस	१५.३०
१६	कुखुरा पालन व्यवसाय एक जानकारी	१७.१५
१७	ग्रामिण स्तरमा खाद्य सुरक्षा एक प्रयास	१६.००
१८	ब्रोइलर कुखुरा पालन	१०.००
१९	वियाँवाट आलुखेती	१६.००
२०	अलैची खेती	१८.३०
२१	वाखा पालन	२१.१०
२२	सुर्यमूखी खेती	१५.००
२३	मत्स्य बजार	२५.२०
२४	घाँसखेती तथा चरन विकास कार्यक्रम	२४.१५
२५	याक तथा चौरी पालन	१५.००
२६	नेपालमा घाँसको वीड उत्पादन	२१.००
२७	अंगोरा खरायो पालन	२३.५१
२८	नेपालमा कृषि बजार विकासका प्रयासहरु	२६.४५

कृषि डायरी २०७०

क्र.सं.	नाम	समय
२९	गुणस्तरयुक्त कम्पोस्ट मल बनाउने तरीका	१७.१५
३०	पतझड फलफूलको विरुवा उत्पादन	१५.००
३१	रेशम खेती	१५.३०
३२	सफलताको कथा (कृषक : ओम वहादुर के.सी)	१५.००
३३	किटनाशक विषादी व्यवस्थापन	१५.२०
३४	अदुवावाट सुठो बनाउने तरीका	१५.००
३५	ट्राउट माछा पालन	१५.००
३६	कन्ये र गोब्रेच्याउ खेती	१५.००
३७	स्पेयर मर्मत संभार एक जानकारी	१५.००
३८	सफलताको कथा (कृषक : भूमिजंग/बोधराज)	१५.००
३९	चाईजिन कार्प प्रजनन	१५.१५
४०	मौरी पालन	१५.००
४१	गुणस्तरीय बीउ उत्पादन	१५.३०
४२	वट्टाई पालन	१५.००
४३	सफलताको कथा (कृषक : पदम वहादुर महत)	१५.००
४४	कृषि विकासमा जुम्ला जिल्ला	१४.४५
४५	हलुवावेदमा टरौपना हटाउने प्रविधि र धान कटानी तथा भण्डारण	१४.३५
४६	जाईटी नेपाल (स्ट्रवेरी खेती)	१४.५०
४७	भाईरसमुक्त आलु बीउ उत्पादन	१५.३०
४८	सफलताको कथा (कृषक : टेक वहादुर चन्द)	१३.३०
४९	उखु खेती तथा यसको उत्पादन	१४.४५
५०	कृषि क्षेत्रमा नवलपरासी	१५.००
५१	चरन तथा घाँस वाली विकास कार्यक्रम	२१.००
५२	सफलताको कथा (कृषक : दिवाकर पौडेल)	१४.५०
५३	भक्तपुर जिल्लाको कृषि गतिविधि	१५.००
५४	धान खेती	१५.००
५५	एकिकृत शत्रुजीव व्यवस्थापन	१४.५५

क्र.सं.	नाम	समय
५६	माटोको नमुना लिने तरीका तथा परीक्षण कार्यविधि	१५.४०
५७	झापा जिल्लाका कृषि गतिविधिहरु	१४.५०
५८	मौरीपालन एक लाभदायक व्यवसाय	१४.४०
५९	उच्च पहाडी वागवानी विकास एक प्रयास	१४.५०
६०	खाद्य पदार्थमा मिसावट जाँच्ने केही सरल तरीका	१५.५०
६१	कृषि विकासमा कृषि अनुसन्धान तथा प्रसार आयोजना /अठारौँ खाद्य दिवस	१५.३०
६२	नारायणी बहुमुखी कृषि फार्म तथा यसको गतिविधि	१५.५०
६३	शिवशक्ति कृषक समूह, सफल उत्पादन कृषाकलाप	१५.१०
६४	मौरीपालन तथा मौरी घर उत्पादन एक घरेलु व्यवसाय	१५.०५
६५	पर्सा जिल्लामा कृषि विकास कार्यक्रम केही गतिविधि	१४.३०
६६	उष्ण फलफूल विकासमा वागवानी केन्द्र सर्लाही	१६.२५
६७	सफलताको कथा (कृषि एवं वागवानी विकासमा पर्सा जिल्ला)	१५.०५
६८	तरकारी तथा मत्स्य उत्पादनमा वारा जिल्ला	२०.००
६९	दाङ्ग जिल्लामा कृषि विकासका गतिविधिहरु	१९.३५
७०	तरकारी उत्पादनमा डडेल्धुरा जिल्ला	१५.५५
७१	मौरी गोला एवं मह उत्पादन गर्न मौरी चरनको महत्व	१६.२०
७२	नेपालमा उखु खेती तथा उत्पादन प्रविधि	१८.३०
७३	सुदुर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र तथा वागवानी केन्द्रका गतिविधि	१६.००
७४	धनुषा जिल्लामा कृषि विकासका केही प्रयासहरु	१५.४५
७५	कृषि उत्पादन बेचबिखनका लागि एक प्रयास	१८.४५
७६	पोष्टहाभेष्ट गतिविधि एक चर्चा	१९.००
७७	महिला समूहबाट मत्स्य पालन व्यवसाय	१५.३५
७८	फलफूल प्रशोधन आयमूलक घरेलु व्यवसाय	१५.३०
७९	नेपालमा स्याउ उत्पादन एक चर्चा	१५.४०
८०	पहाडी कटुलियत वन पाखामा घाँस विकास	२२.००
८१	कास्की जिल्लामा कृषि विकासका प्रयासहरु	१५.००

कृषि डायरी २०७०

क्र.सं.	नाम	समय
८२	कास्की जिल्लामा पशु सेवा तथा व्यवसायीक सुदृढीकरणका प्रयासहरु	१७.४५
८३	कृषिको व्यवसायिकरणमा ईलाम जिल्ला	१९.४५
८४	कञ्चन चिज उत्पादन प्रविधि	१४.१५
८५	नेपालमा आई.पि.एम.कार्यक्रम	१६.२०
८६	सर्लाही जिल्लामा कृषि विकास प्रयासहरु	१४.३०
८७	सुन्तलामा पोष्टहार्भेष्ट कृष्याकलाप	१७.३५
८८	नवलपरासी जिल्लाका कृषि विकासका गतिविधि	१६.००
८९	बन्दीपुर क्षेत्रमा कृषि विकास एक भलक	२०.१५
९०	चितवन जिल्लाका कृषि विकासका केही भलकहरु	१६.२५
९१	गरीबी निवारणका लागि बाखापालन	२०.००
९२	तरकारी बीउ उत्पादन एक फाइदाजनक कृषि उद्योग	२८.३०
९३	दही, घीउ, पनिर र आईसक्रिम उत्पादन	१५.४०
९४	कृषि क्षेत्रमा सफलता केही भलक	१७.००
९५	कृषक समूहद्वारा संचालित सफल विजवृद्धि कार्यक्रम	१६.२०
९६	घरेलु फोहर मैला व्यवस्थापन तथा कौसी तरकारी खेती	१६.३०
९७	काउली तरकारीको लागि वेर्ना उत्पादन तथा अंगूर खेती प्रविधि	१४.४५
९८	पशु रोग निदानका लागि पशु रोग निदान प्रयोगशाला	१५.००
९९	पिंजडामा माछापालन	१६.००
१००	उन्नत गाई पालन	१५.५०
१०१	एक कृषि उपज बजार- श्री कम्प्लेक्स	१४.००
१०२	कृषि विकासमा अग्रसर जि.कृ.वि.का.ललितपुर	१४.००
१०३	मुस्ताङ्ग जिल्लामा स्याउ खेती	१४.५५
१०४	शितोष्ण वागवानी विकास केन्द्र, माफा एक भलक	१४.२०
१०५	पशु विकास फार्म पोखरा एक चिनारी	१४.२५
१०६	सफलताको कथा (कृषक : रामचन्द्र जलारी)	१३.२०
१०७	पशु पालन व्यवस्थापनमा पशु विकास फार्म पोखरा	१४.००

क्र.सं.	नाम	समय
१०८	पुष्प मेला	१३.००
१०९	ललितपुर जिल्लामा कृषि विकासका केही भलकहरु	१४.०५
११०	सुनाखरी "ORCHID "	१४.००
१११	यी पौरखीहरु	१४.०५
११२	कृत्रिम गर्भाधान	१४.३०
११३	पशु रोग अन्वेषण	१४.०५
११४	यो कथा होईन "Rinderpest"	१४.०५
११५	पुष्प व्यवसाय	१४.००
११६	रुपन्देही जिल्लामा कृषि विकास केही भलकहरु	१४.००
११७	सुपारी खेती	१४.००
११८	सफलताको कथा (गाई पालन नै मेरो जीवन)	१४.००
११९	सफलताको कथा (मेहनत गरे यही माटोमा मोती फल्छ)	१२.००
१२०	पशुहाट बजार	१२.००
१२१	नेपालमा गौगोटी रोग उन्मूलनका प्रयासहरु	१६.३०
१२२	The Success Story of Rinderpest Eradication in Nepal	१५.००
१२३	शहरी क्षेत्रमा आलङ्कारिक विरुवा तथा पुष्प बजार व्यवसाय	१९.१०
१२४	शहरी क्षेत्रमा आलङ्कारिक विरुवा तथा पुष्प बजार व्यवसाय	१६.०५
१२५	तरकारी खेतीमा भक्तपुर जिल्ला	१३.००
१२६	प्रांगारीक खेती पद्धति	१२.००
१२७	पिंजडामा कुखुरा पालन	१२.००
१२८	पशुपालनको लागि घांस खेती	१४.३०
१२९	मनकामनामा सुन्तला खेती	१५.००
१३०	सफलताको कथा (भाडाको जमीनमा केरा खेती)	१४.००
१३१	दुग्ध उत्पादनमा सहकारीको भूमिका	१६.००
१३२	दुग्ध उत्पादनमा सहकारीको भूमिका (सहकारी नेपाली)	२०.३०
१३३	Milk Production Cooperative System in Nepal	१९.३०
१३४	विज बृद्धि किसान समूह चितवन एक परिचय	११.००
१३५	साईलेजको पोको	१७.३०

कृषि डायरी २०७०

क्र.सं.	नाम	समय
१३६	नास्पाती संरक्षण एवं टिप्ने प्रविधि	१८.३०
१३७	तरकारीको बेर्ना उत्पादन तथा रोप्ने प्रविधि	१३.३०
१३८	बिउ परिक्षण	१७.४५
१३९	नेपालमा पशु क्वारेन्टाइन कार्यक्रम	२०.३०
१४०	कम्पोष्ट मल	२०.००
१४१	माटो जांच किन र कसरी	१८.००
१४२	लिफ्ट सिँचाई आयोजना, तनह	१६.००
१४३	बोराबाँध सिँचाई आयोजना, मोरङ	१६.००
१४४	पशुपालनमा घाँसको महत्व	१६.३०
१४५	गोरखा जिल्लामा कृषि विकास	१९.००
१४६	जैविक विषादी व्यवस्थापन	१५.१५
१४७	पोखरे खोला जलाधार व्यवस्थापन	२०.००
१४८	माटो जाँचको महत्व	१७.३०
१४९	गोठेमलमा सुधार दिगो खेतीको आधार	१४.३५
१५०	सबैको आशाको केन्द्र कालीमाटी बजार	१८.००
१५१	नौविसे फाँट सिँचाई योजना	१६.००
१५२	धुषाटार सिँचाई योजना	१३.३०
१५३	सिक्टा सिँचाई आयोजना	१५.३०
१५४	महाकाली सिँचाई आयोजना	१७.३०
१५५	पश्चिम तराईमा भूमिगत जलश्रोत परियोजना	१७.४५
१५६	मध्यमाञ्चलमा सिँचाई विकास	१७.००
१५७	पशु विमा कृषकको आवश्यकता	२०.३०
१५८	हिउँदयाममा बाखाको हेरचाह	१३.००
१५९	किसानदेखी किसानसम्म	१६.००
१६०	सुन्तला टिप्ने तथा ढुवानी गर्दा ध्यान दिनु पर्ने कुराहरु	१७.१५
१६१	जैविक तरकारी खेती तथा कोसेवाली	१६.३५
१६२	फूल खेती प्रविधि	१४.००
१६३	सुल्ताना आई. पि. एम. पाठशाला	१२.००

क्र.सं.	नाम	समय
१६४	आंशी खोला सघन खेती प्रविधि	१८.००
१६५	जाडोयाममा पशु आहारा व्यवस्थापन	१८.००
१६६	बाखा पालन, गरिवी निवारण	१५.१५
१६७	बाह्रै मास , हरियो घांस	२१.२५
१६८	पोष्टहार्भेष्ट व्यवस्थापन	१४.४०
१६९	अभियानमूखी मकै उत्पादन कार्यक्रम	१४.२०
१७०	कृषि विकासमा कृषि इन्जिनियरको भूमिका	१५.१०
१७१	घांस खेती	१२.४५
१७२	स्वस्थ जीवनका लागि स्वच्छ मासु	१८.००
१७३	पशुपालन हाम्रो जिवनको आधार	१९.१०
१७४	हिउंदयाममा मौरीका हेरचाह गर्ने तरिका	१३.५०
१७५	सुन्तलाजात फलफूलको खतरनाक रोग ग्रिनिङ्ग	१४.००
१७६	कुखुरा पालन तथा बंगुर पालन व्यवस्थापन	१३.००
१७७	सुरक्षीत मासुको उपभोग गर्दा ध्यान गर्नुपर्ने कुराहरु	१४.४०
१७८	पशुपालनको लागी घांस खेती	१२.३०
१७९	सिद्धीखोला सिंचाई योजना एक भलक	१३.३०
१८०	पशु विकासमा जिल्ला पशु सेवा कार्यालय,प्यूठान	११.३०
१८१	आंधीखोला सिंचाई योजना एक भलक	१६.००
१८२	बिजयपुर सिंचाई प्रणाली एक भलक	१३.३०
१८३	मल्पी लिलावती सिंचाई योजना एक भलक	१५.००
१८४	सुन्सरी मोरङ्ग सिंचाई योजना एक भलक	१५.००
१८५	रुपन्देहीमा सिंचाई विकास एक भलक	१४.१५
१८६	ध्याङ्गखोला सिंचाई योजना एक भलक	१३.२५
१८७	पसिजवा तथा दुधमति सिंचाई प्रणाली एक भलक	१४.३०
१८८	भूमिगत जलश्रोत विकास परियोजना एक भलक	१४.४५
१८९	नारायणी लिफ्ट सिंचाई योजना एक भलक	१६.२०
१९०	नारायणी सिंचाई प्रणाली एक भलक	१५.२५
१९१	कन्काई सिंचाई प्रणाली	१६.०५
१९२	पाङ्ग्रे खोला सिंचाई योजना	१४.१०

कृषि डायरी २०७०

क्र.सं.	नाम	समय
१९३	रणवाङ्ग सिंचाई योजना	१३.१०
१९४	फर्से सिंचाई योजना	११.००
१९५	एस.पि.एस. मापदण्ड आवश्यकता र चुनौती	१९.१०
१९६	कृषि व्यवसाय प्रवर्धनमा बजार विकासको भूमिका	१७.३५
१९७	सामाजिक रुपान्तरणका लागी व्यवसायीक कृषि	१६.०५
१९८	आत्मनिर्भरतातर्फ अग्रसर प्युठानका कृषकहरु	१४.४०
१९९	जीरीको चिया खेतीमा स्प्रिङ्कलर सिंचाई	१४.२५
२००	दुग्ध व्यवसाय - कृषकको लागी बरदान	१६.३०
२०१	च्याले बखेलदिही सिंचाई प्रणाली	१५.२०
२०२	मस्याङ वाली	१३.२५
२०३	दिगो भू व्यवस्थापन कार्यक्रम	१९.००
२०४	श्री महानन्द जनसमुह पैनी सिंचाई योजना	१५.२५
२०५	देवीस्थान स्प्रिङ्कलर सिंचाई आयोजना	१३.००
२०६	बाहुनीखोला स्प्रिङ्कलर सिंचाई योजना	
२०७	सामुदायीक पशु विकास आयोजनाको उपलब्धी	
२०८	आधुनिक भकारी	
२०९	ठोट्नेखोला सिंचाई योजना	
२१०	पशु हुवानी, बधशाला र मासुको स्वच्छता	
२११	कमला सिंचाई योजना	

